

1006947

**Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta**

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

Ruské středověké cestopisy

Autor: Alice Nebeská

Vedoucí práce: PhDr. Radka Hříbková CSc.

Praha 2008

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji PhDr. Radce Hříbkové CSc. za cenné rady a připomínky a za trpělivé vedení této práce.

PROHLÁŠENÍ O PŮVODNOSTI PRÁCE

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Radky Hříbkové CSc. Veškerou použitou literaturu uvádím v seznamu literatury.

Alice Nebeská

NÁZEV:

Ruské středověké cestopisy

ABSTRAKT:

Práce pojednává o cestopisných žánrech ve starší ruské literatuře. Autorka se zabývá vznikem a vývojem cestopisu, charakterizuje jednotlivé žánrové varianty a analyzuje některá konkrétní literární díla v historickém a kulturním kontextu. Cílem práce je zajímavým způsobem zpracovat téma ruských středověkých cestopisů a vytvořit pokud možno ucelenou a poutavou publikaci na toto téma.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Ruská středověká literatura, středověké žánry, cestopis.

TITLE:

Russian Medieval Travelogues

SUMMARY:

This thesis explores the genre of travelogues in Russian Medieval literature. The author is interested in the origin, the formation and the evolution of the genre. She studies the genre variations and analyses the concrete literary works in the historical and cultural context. The aim of the thesis is to compile the theme of Russian medieval travelogues and try to create a complete and interesting work.

KEYWORDS:

Russian Medieval Literature, Medieval Genres, Travelogue.

OBSAH

ABSTRAKT	4
SUMMARY	5
ÚVOD	8
1. CESTOPIS JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ	
1.1. Historie cestopisného žánru	10
1.2. Hlavní znaky cestopisu	11
1.3. Díla vystavěná na chronotopu cesty	12
1.4. Vymezení základních prvků epické prózy v cestopisném žánru	14
1.5. Cestopis a jeho vztah k dalším dokumentárním žánrům	17
2. CESTY A CESTOVÁNÍ VE STŘEDOVĚKU	
2.1. Význam cesty pro středověkého člověka	18
2.2. Cestování ve středověku	20
2.3. Lidé na cestách	22
2.4. Středověké cesty	24
3. ZBOŽNÁ PUTOVÁNÍ	
3.1. Fenomén poutí	25
3.2. Cíle poutních cest	26
3.3. Poutníci a poutnice	27
3.4. Proč putovali	28
3.5. Středověké suvenýry	31
3.6. Kritika poutí	31
4. CESTOPISY V KONTEXTU PÍSEMNICTVÍ RUSKÉHO STŘEDOVĚKU	
4.1. Literární vzdělanost ve středověkém Rusku – historické pozadí	33
4.2. Vznik a vývoj ruského středověkého písemnictví	42
4.3. Systém a proměny středověkých žánrů	47
4.4. Formování cestopisných žánrů	50
5. RUSKÉ STŘEDOVĚKÉ CESTOPISNÉ ŽÁNRY	
5.1. Ruská středověká putování	52
5.1.1. Putování zbožná	54
5.1.2. Putování kupecká	62

5.1.3. Putování diplomatická	71
5.2. Hlášení ruských poslů	73
5.3. Zprávy expedic a příběhy cestovatelů	80
5. DIDAKTICKÉ VYUŽITÍ TÉMATU	85
ZÁVĚR	87
RUSKÉ RESUMÉ	90
BIBLIOGRAFIE	93

Na cestách světem poznáme svou pravou tvář,
když z domu nevyjdem, dům se nám mění na žalář:
dokud se perla tají v lastuře, kdo může ocenit její zář?
(Sábir Termézi)

ÚVOD

„Chožděnije“, „strannik“, „putnik“, „palomnik“, „posolstvo“, „skaska“ - to jsou jen některé z názvů, kterými ruští poutníci označovali své spisy o dalekých cestách. Středověký cestopis se zrodil již na samém počátku ruského písemnictví a ve velké míře ovlivnil i literaturu současnou. Přestože literárních památek tohoto typu existuje poměrně značné množství, nikdy jim nebyla věnována zvláštní pozornost. Osobně neznám žádnou českou publikaci, která by se tomuto tématu komplexněji věnovala. V Rusku se tématem středověkých cestopisů zabýval Lichačev od 50. let (*Putěšestvija ruskich poslov XVI – XVII vv*) a Prokofjev od 60. let minulého století (*Zapiski ruskich putěšestvenikov XVI – XVII vv*). Z českých autorů jsem narazila jen na práci Mathauserové (*Poselství carských kurýrů*), která se však věnuje jen cestopisům diplomatickým.

I proto jsem si toto zajímavé, ale málo diskutované a dlouho opomíjené téma zvolila pro svou diplomovou práci. Předpokládala jsem, že o co méně existuje prací na dané téma, o to větší přínos by mohla mít právě tato práce.

Cestopis jako literární žánr stojí na pokraji zájmu teorie literárních druhů – genealogie. Největší pozornosti genealogů se už tradičně těší největší moderní epická forma – román. Velmi oblíbené mezi studenty i badateli je zkoumání některých nových, moderních literárních žánrů jako např. sci-fi nebo fantasy. Cestopis, který je však starý jako písemnictví samo, mezi nejoblíbenější žánry literárních teoretiků rozhodně nepatří. Pro svou dokumentární povahu totiž nebyl cestopis dlouho považován za uměleckou literaturu. Cestopis skutečně nikdy nepatřil k „vysokým“ žánrům, ani ve středověku, ani v novověku a možná, že tento předsudek, totiž, že cestopis není hoděn seriózního vědeckého bádání, přetrvává dodnes.

O to většímu zájmu a popularitě se však těší cestopisná literatura mezi čtenáři. Již ve středověku byla oblíbenou četbou a populární mezi čtenáři jsou cestopisy dodnes.

Domnívám se, že cestopisy jsou tolik oblíbené také kvůli své dokumentární hodnotě, díky níž se čtenář může zároveň něco nového a zajímavého dozvědět. Lidé od pradávna prahli po informacích o vzdálených krajích, které je lákaly, ale kam se sami z nejrůznějších důvodů nemohli podívat. A právě proto vznikl cestopis.

Jsem přesvědčena, že cestopis jako literární žánr je opomíjen neprávem, že si zaslouží pozornost a může být naopak zdrojem velice cenných a zajímavých poznatků. A podceňována je podle mého názoru i jeho role ve školní výuce.

Další důvody pro volbu tématu diplomové práce už byly čistě osobní. Vždy jsem se zajímala o historii a fascinovala mě středověká literatura, hlavně pro kouzlo dávných dob, určité tajemství a neprobádanost. Zároveň ale velmi ráda cestuji a na svých cestách jsem doputovala, stejně jako autor jednoho z nejznámějších středověkých cestopisů Afanasij Nikitin, až do Indie, a proto jsem se chtěla více seznámit s jeho postřehy a porovnat své vlastní zkušenosti se zkušenostmi cestovatele z 15. století. Téma středověkých cestopisů se mi tedy zdálo přímo ideálním spojením obou mých zálib.

Cílem této práce bylo vytvořit pokud možno zajímavou a užitečnou publikaci na téma ruských středověkých cestopisů. Konkrétně jsem si dala za úkol vyhledat literární památky s cestopisnou tematikou, ty popsat, roztrždit, uspořádat, případně se zamyslet nad českou terminologií. Dokázat, že se jedná o díla zajímavá, která si zaslouží naši pozornost.

Práci jsem koncipovala následujícím způsobem. V první kapitole definuji samotný žánr cestopisů a vymezuji jeho specifika. V dalších kapitolách se věnuji cestování ve středověku, významu cestování pro středověkého člověka, a také fenoménu náboženských poutí. Zamýšlím se nad důvody a významem poutí pro člověka, protože právě poutní cestopisy byly prvními středověkými literárními památkami cestopisného charakteru. Nemalou pozornost věnuji zrodu a postavení žánru cestopisu v ruské středověké literatuře, vývoji cestopisného žánru a jeho jednotlivým variantám. Dále uvádím konkrétní literární díla, která jsem vybrala a zařadila do příslušné kategorie podle jejich funkce a obsahu, ale i chronologicky podle data vzniku. U jednotlivých žánrových variant jsem vybrala jedno významnější dílo, které podrobněji analyzuji a demonstruji na něm specifika dané žánrové varianty.

Ve své práci vycházím z užšího pojetí definice žánru cestopisu, kdy za cestopis považuji jen literární díla dokumentární povahy. Do své práce jsem tedy nezařadila tzv. fiktivní cestopisy, ani žádná fiktivní díla vystavěná na chronotopu cesty.

Středověké cestopisy dělím na: **1) putování (zbožná, kupecká a diplomatická), 2) hlášení poslů a 3) zprávy z expedic.** Je mi sice známa klasifikace N. I. Prokofjeva, který cestopisnou literaturu člení na: **1) dokumentárně-umělecká díla, 2) putníky, 3) skasky, 4) hlášení poslů, 5) legendární a vymyšlené příběhy,** ale toto členění jsem ve své práci nepoužila. Téměř všechna literární díla, která jsem do práce zařadila, patří totiž do kategorie první, tedy mezi **dokumentárně-umělecká díla.** Prokofjevova klasifikace tedy není pro tuto práci příliš vhodná, a proto volím raději klasifikaci vlastní, která bude mým potřebám lépe vyhovovat.

V závěrečné kapitole se pak zamyslím nad možností využití zvoleného tématu při výuce, protože i tam je žánr cestopisů využíván poměrně málo a jsem přesvědčena, že i zde by jistě našel své uplatnění.

1. CESTOPIS JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ

1.1. Historie cestopisného žánru

Cestopis je jedním z nejstarších literárních žánrů. Je znám téměř ve všech kulturních prostředích. Za nejstarší cestopis je považováno *Obeplutí* od kartágského mořeplavce Hanna, který byl vyslán s šedesáti loděmi a třiceti tisíci lidmi hledat nová koloniální území na pobřeží západní Afriky. Cestopis pochází z 6. století př. n. l. a byl objeven na stěně Baalova chrámu v Kartágu. Z antických Řeků nejcennější a umělecky nejlépe zpracované zprávy podává historik Herodot. Zato staří Římané příliš mnoho knih o cestování nezanechali.

Ve středověku byli vynikajícími cestovateli Arabové a Židé. Abul Kasem Mohamed procestoval koncem 10. století muslimské země a svoje zážitky zpracoval v díle *Cesty a říše*. Arabsky píšící zeměpisci nashromáždili během svých výprav obrovské množství informací z oblasti zeměpisu, historie a etnografie ze všech zemí od Španělska k ústí Indu a hornímu toku Jeniseje. Prozkoumali jihovýchodní Asii a získali spolehlivé údaje

o centrální Africe. Byli autory geografických traktátů s astronomickými a matematickými výpočty, slovníků a map, informativních příruček s podrobným vyčíslením obydlených míst. Benjamin de Tudele, španělský rabín z 12. století, navštívil evropské synagogy a popsal je v díle *Výpravy*. Nejslavnějším středověkým cestovatelem byl však zcela jistě Marko Polo (viz obr. 5), jenž v díle *Milión* (1298) podal ucelený a plastický obraz orientálních národů, mezi kterými strávil velkou část života. Roku 1271 se tento benátský kupec zúčastnil výpravy do mongolské říše. Cestoval přes Arménii, Persii, Afghanistan, Pamír, Turkestán a poušť Gobi. Po dvou letech putování dorazil k chánovu dvoru do Pekingu a stal se chánovým oblíbencem. Po dlouhých 12 letech se vydal na zpáteční cestu přes Sumatru, Cejlon, Indii a Persii. Roku 1298 se zúčastnil bitvy proti Janovanům a upadl do zajetí. Ve vězení nadiktoval své zážitky z cest svému spoluvězni, a tak vznikl *Milión*, dílo, které inspirovalo další Evropany k uskutečnění objevitelských plaveb.

Také novověk má mnoho slavných cestovatelů, mnohem méně má však literárních cestopisných památek. V této době se cestopis nechápal jako literárně-umělecký projev, ale jen jako součást zpravodajské dokumentární literatury. Přísná žánrová hierarchie klasicismu ponechala cestopis mimo systém literárních hodnot a na okraji umělecké literatury. Vznikají však romány s cestopisným syžetem (Defoe, Swift, Smollett). Přesto byl cestopis literárním žánrem, který autory stále přitahoval. I když pochybovali o místě cestopisu v systému žánrů, přece neodolali a cestopisy psali, často se pak v úvodu svých děl čtenářům omlouvali za nepatřičnost svého počínání, např. Chateaubriand vznik své cestopisné knihy *Cestopis z Paříže do Svaté země a zpět (Itinéraire de Paris à Jérusalem)* vysvětluje jako průvodní text k básnickému dílu.

1.2. Hlavní znaky cestopisu

Obsahovou náplní cestopisu je cestování jako poznávací a emotivní proces vznikající setkáním subjektu s novou a neznámou skutečností v novém a neznámém prostředí, přičemž nejdůležitější je právě kulturní a civilizační rozdíl mezi východiskem a konečným bodem, mezi domovem cestovatele a cílem jeho cesty. Hlavním znakem cestopisu je dokumentárnost a autenticita zážitku autora-cestovatele. A právě tímto

dokumentárním charakterem se cestopis liší od jiných, fiktivních, druhů epické prózy. Autor, cestovatel i vypravěč v jedné osobě, vypravuje své zážitky z cest a podává je jako autentické. Dá se tedy říci, že cestopis patří jak do umělecké, tak i do dokumentární (publicistické) literatury.

1.3. Díla vystavěná na chronotopu cesty

V nejširším pojetí je sice možné mezi cestopisy zařadit i některá díla fiktivní epické prózy i poezie, neboť cestování jako mimořádně dynamická forma lidské existence je vděčným stavebním prvkem epické konstrukce. Je však rozdíl mezi „cestováním“ Dona Quijota nebo Huckleberryho Finna a cestováním Goetha po Itálii, Čapka po Anglii či Nikitina po Indii. První je fikce, druhé dokumentární skutečnost. Je pravda, že i fiktivní dílo se může opírat o autentický zážitek autora z cest, ten je však vždy podřízen postupům výstavby epické fikce. Může být tedy pozměněn či přizpůsoben ději, postavám či ideji díla, a tak pozbývá autenticity. Druhou skupinu uvedených děl spojuje společná autorská výpověď o konkrétním čase a prostoru. Někteří autoři ještě zdůrazňují autenticitu své cestopisné zprávy uváděním okolností, za kterých vznikala.

Dokumentárnost cestopisu ale neznamená vyloučení autorovy fantazie jako tvořivého faktoru. I při shromažďování materiálu pro cestopisnou prózu autor uplatňuje aktivní tvořivý přístup a uměleckou invenci ve výběru faktů, jejich třídění, zařazení do systému a vysvětlení vzájemných vztahů, ve volbě úhlu pohledu vypravěče, určování atmosféry a tónu díla, v neposlední řadě pak ve výběru jazykových prostředků. (Proto tedy vznikají tak odlišná díla, i když objektivní skutečnost, například místo a cíl cesty, je stejná.) Dokumentární cestopisnou prózu tedy není možné chápat jako protokolární záznam. Hlavním smyslem dokumentárního díla v umělecké próze není jeho autenticita, ale jeho estetická hodnota.

Někteří badatelé zařazují mezi cestopisy rovněž pikareskní romány. I pikareskní román je totiž založen na přesouvání hrdiny v prostoru, na cestování. V pikareskních románech cestování není jednorázovou aktivitou s konkrétním cílem a ukončením cesty, ale celoživotní existencí, která je zmítaná náhodami a nevede k žádnému konkrétnímu cíli. Cestopis se obvykle uzavírá návratem cestovatele domů. V pikareskní próze se

jednotlivé příhody hrdiny bez domova řetězí a konec bývá buď otevřený, nebo končí hrdinovou smrtí. Pikareskní román je výpovědí o životě – cestopis jen o jeho úseku. Pikareskní román má objektivního vypravěče – v cestopise vystupuje autorský vypravěč v první osobě. A především v pikareskním románě jde o literaturu fiktivní, kdežto cestopis patří do prózy dokumentární.

Existují však určité typy děl, které obsahují znaky jak cestopisu, tak i fiktivní prózy, a oscilují tak mezi dokumentární a fiktivní literaturou. Jde o fiktivní díla vystavěná na chronotopu cesty. Jsou to především dvě významná díla světové literatury: Sternova *Sentimentální cesta po Francii a Itálii (A Sentimental Journey Through France and Italy, 1768)* a Radiščevova *Cesta z Petěrburku do Moskvy (Putěšestvije iz Petěrburga v Moskvu, 1790)*, jedno z klíčových děl ruské literatury 18. století známé svou neúprosnou sociální kritikou. Zde autor, cestovatel i vypravěč představuje jednu osobu, která vypráví o svých zážitcích na cestách a podává je jako autentické.

Sterne například využil své autentické zážitky z cest po Francii a Itálii nikoli k napsání dokumentárního cestopisu, ale k parodii na dobový cestopis, tehdy v Anglii velmi rozšířený žánr. Pokusil se rozvrátit a zesměšnit tento druh prózy, považoval jej jen za trapnou literární konvenci. Sternův cestopis nemá žádný chronologický sled ani logickou stavbu, hrdina-cestovatel nikam nespěchá a ani nikam nedojde, vyprávění skončí v půli věty, naznačením erotické scény. Autor neustále odbočuje, drobné epizody pro něj mají stejný význam jako největší historické události.

Radiščev si v díle *Cesta z Petěrburku do Moskvy* zvolil rovněž cestopisnou formu, aby vytvořil zdání uceleného autentického svědectví a aby propojil řetězec několika drobných literárních forem v jeden celek. Cestopisná forma románu ale umožnila rovněž onu rozsáhlou sociální kritiku. Ta je totiž sdělována hned několika způsoby. Kritiku pronáší někdy sám vypravěč, jindy citát z náhodně nalezeného rukopisu, z dopisu nebo z názoru přátel či pocestných, s kterými se vypravěč setkává. Cestopisná forma tohoto díla přinesla autorovi ještě jednu obrovskou výhodu. Po dokončení je bez problémů povolila cenzura, neshledala totiž na nevinném cestopisu nic podezřelého. (18, díl 2, s. 170)

Sterne i Radiščev ukázali, že druhová struktura cestopisu je velmi pružná. Obě díla obsahují jak prvky románu, tak cestopisu. Obě zachovávají strukturu cestopisu

s hlavním hrdinou – cestovatelem a vypravěčem v jedné osobě. Podle mého názoru se ale o cestopis v pravém slova smyslu nejedná. Myslím si, že o tom, zda určité dílo nazveme cestopisem, nerozhoduje jen jeho forma, ale především hlavní cíl, který autora vedl k vytvoření daného díla. V prvním případě cílem autora nebylo to, co bývá hlavním cílem autora cestopisů, tj. co nejobektivněji popsat cíl své cesty, popřípadě cestu samotnou, ale parodovat dobovou literární formu. V druhém díle zase autorovi šlo především o zdání autenticity, o získání nového úhlu pohledu, možná také o propojení několika menších próz v rozsáhlejší prózu, tedy o vytvoření jednotného rázu díla, ale hlavně o hlubší postihu aktuální sociální problematiky v Rusku a o to, aby zmíněná kritika systému působila autenticky a věrohodně. Cestopisné prvky zde tedy slouží především jako umělecké prostředky, ne jako dokumentární fakta.

1.4. Vymezení základních prvků epické prózy v cestopisném žánru

Nyní si rozeberme cestopisný žánr podle některých prvků epické prózy. Základními prvky epiky jsou vypravěč, hrdina a děj. Jsou to dominující prvky, které určují charakter epického díla. Vymezení základních prvků epické prózy je nutné pro pochopení specifík cestopisného žánru a jeho vztahu k dominujícímu žánru moderní fiktivní epiky – k románu. Ve fiktivní epice se setkáváme s bohatou škálou vypravěčských typů (objektivní, autorský, vševědoucí, vypravěč pozorovatel či účastník). V cestopise se však téměř výhradně jedná o vypravěče autorského. Totožnost autora a vypravěče tvoří jeden z nejběžnějších znaků cestopisu a má rozhodující význam pro jeho kompoziční výstavbu. Postava autora – cestovatele a vypravěče v jedné osobě, která proniká do zobrazování skutečného světa, zaručuje věrohodnost zprávy, potvrzuje, že to, co je popsáno je i odpozorované. Hodnota cestopisu však nezávisí jen na objektivitě a autenticitě podávaných zpráv, na bohatství a zajímavosti popisovaných skutečností, ale také na osobě a vnitřním bohatství autora-vypravěče, které se projevuje třeba důkladným poznáním lidí, poměrů nebo schopností charakteristiky či volbou vhodných a zajímavých jazykových prostředků. I setkání s nejzajímavějšími a nejexotičtějšími

zeměmi a lidmi nás bez těchto vnitřních kvalit autora příliš nezaujme a nepřinese žádné pozoruhodné výsledky.

Přes cestovatele-autora jako své médium splňuje cestopis dvojí funkci: podává informaci o objektivním světě, o geografii, historii, etnografii, umění, kultuře a lidech procestované země, ale je současně i evokací psychologické a intelektuální skutečnosti subjektu, podává zprávu o jeho vnitřním světě, který se otevírá a zpřístupňuje čtenáři právě skrze tento objektivní svět. Dominantní postavení jedné z dvou funkcí cestopisu určuje i dva základní typy cestopisné literatury: scientistický - s důrazem na objektivní skutečnost procestované země a autentický - zaměřený na obraz autora-cestovatele.

Autor-vypravěč je v cestopisné literatuře zároveň i ústřední postavou. Ostatní postavy jsou jakoby méně významné, zredukované a jejich vliv působí na postavu centrální, autora-vypravěče.

Specifický typ vypravěče v cestopise by se dal shrnout do následujících bodů:

1. Dominantním typem vypravěče je vypravěč autorský v ich-formě. Jiné formy vyprávění představují posun směrem k fiktivní epice.
2. Nejčastější je kombinace vypravěče-pozorovatele a vypravěče-účastníka.
3. Vypravěč je vázán na skutečný čas a prostor, proto nemůže být všudypřítomný a vševědoucí.
4. Vypravěč přebírá funkci ostatních postav epického světa, které jsou ve vnějším akčním rádiu značně zredukované.
5. Vypravěč má ústřední, dominující postavení v hierarchii základních epických složek cestopisu jako druhové formy. Často se svou výpovědí opírá o strukturální pole lyriky.
6. Vypravěč je médiem, které integruje výpověď o sobě jako zprávu o vnitřním světě s informací o objektivní skutečnosti a vnějším světě. (10, s. 44)

Dalším základním prvkem epické prózy je děj. Bez příběhu a jeho vyprávění není epiky. Je však značný rozdíl mezi dějem románovým a „dějem“ v cestopise. Románový děj probouzí zájem čtenáře a zaručuje napínavost díla. Základem děje je zápletka, linie postav se zauzlí, děj potom pokračuje, vrcholí, pak dojde k rozuzlení a děj končí. Děj ve formě složité organizace vztahů postav v cestopise neexistuje. Lze hovořit jen o

úlohcích děje nebo o ději zredukovaném. To souvisí se zmíněnou redukcí postav. Příběhy jsou izolované. V cestopise nejsou vazby mezi jednotlivými příběhy, každý nový příběh má i nové účastníky. Všechny spojuje jen postava autora-cestovatele. Spojování příběhů má jinou logiku. Od příběhu k příběhu se čtenář dostává střídáním prostoru, přechodem z jednoho prostředí do druhého. Přesto ale cestopis považujeme za žánr deskriptivně–narativní prózy.

V epických formách se postava vždy pohybuje v prostoru a čase. Podívejme se tedy, jakou úlohu hrají tyto veličiny v žánru cestopisném. Prostor, země či prostředí, kde se cestovatel pohybuje, plní v cestopise jinou úlohu než ve fiktivní próze. V románě, například, se jedná o prostor fiktivní, autorem vytvořený a přizpůsobený postavám a charakteru děje. Prostor ve fiktivní próze je jen nevyhnutelnou existenciální skutečností, v které se postava pohybuje. V cestopise hraje prostor mnohem důležitější roli než ve fiktivní próze. Představuje reálnou, dokumentární skutečnost, která je předem daná, objektivní a na autorově vůli nezávislá. Autor-vypravěč vstupuje s prostorem do přímého styku. Prostor sám je hrdinou cestopisu. (10, s. 48)

I role času je ve struktuře cestopisu specifická. Čas v románové próze je časem subjektivním, tedy pružným: mimořádně důležité události, i když trvá jen krátkou chvílí, může autor věnovat značnou část svého díla, a naopak celé roky reálného života postav úplně přeskočit. Existují i celé romány odehrávající se v mimořádně krátkém časovém úseku, třeba jen 24 hodin (např. Joyceův *Odyseus*). Autor epické fikce tedy zachází s časem zcela volně, podle potřeby ho roztahuje nebo kondenzuje, může rozvíjet i několik časových pásem vyprávění, může čas obrátit a podávat příběh retrospektivně nebo kombinovat různé postupy. V cestopise má i čas svou autentickou, dokumentární hodnotu, plyne lineárně, a vytváří tak současně osnovu kompozice díla. Autora cestopisu omezuje nejen dokumentární povaha cestopisu, ale i sama podstata cestování jako forma lidské aktivity, která předpokládá plynulost a souvislost, postupný přechod nejen z jednoho místa na druhé, ale také od jednoho časového bodu k druhému.

S chronologickou povahou cestopisu souvisí i jeho forma. Nejčastěji se jedná o formu deníkovou nebo dopisovou. Souvislý časový proud je nutné rozčlenit na menší úseky, kompoziční celky, které románová próza formuje pomocí kapitol. Události, dojmy, zážitky z jednoho dne tak tvoří v cestopise určitý časový komplex obsahující kus cesty.

Deníková forma má zdůraznit autenticitu a dokumentárnost autorské výpovědi o cestě. Cestopisný deník je formou autorské monologické řeči. Dopisní podoba je také forma autorského monologu, který však předpokládá konkrétního adresáta. Vztah autora dopisu k adresátovi určuje i osobitou, intimní atmosféru autorské výpovědi s odpovídajícím stylistickým zabarvením. Čas jako lineárně plynoucí tok je kompoziční osnovou i epistolárního cestopisu, i když intervaly bývají delší a méně pravidelné než v cestopisu deníkového typu. (10, s. 54)

Příkladem epistolárního cestopisu je v ruské literatuře především Karamzinovo deníkové pásmo dojmů a úvah z téměř dvouleté cesty po Německu, Švýcarsku, Francii a Anglii *Listy ruského poutníka (Pisma ruskogo putěšestvennika)*, která uveřejňoval časopisecky na pokračování v letech 1791 - 1792.

Zejména u poutních cestopisů se setkáváme ještě s jiným druhem členění, a to místopisným – topografickým, podle jednotlivých svatých míst.

1.5. Cestopis a jeho vztah k dalším dokumentárním žánrům

Pokud jsme srovnávali cestopis s žánry fiktivní epiky a hovořili jsme o tom, že se od nich liší především svou dokumentárností, je nutné vymezit tento žánr i na poli literatury dokumentární a konfrontovat jej s jinými dokumentárními žánry, jako je například životopis. Od životopisné dokumentární prózy se cestopis liší formou výpovědi a charakterem vypravování v první osobě. Autor dokumentárního životopisu vypráví o třetí osobě, přes kterou se osvětluje doba a události. Vlastní životopis je stejně jako cestopis dokumentární autorskou výpovědí v ich-formě. Liší se však vztahem autora–vypravěče k materiálu. V cestopisu se pohybuje od jednoho bodu k druhému jakoby s kamerou, z místa na místo, od faktu k faktu a podává o tom zprávu. Vyprávění pak většinou popisuje jen určitý fragment autorova života. Naopak autor memoárů a vlastního životopisu má celek před sebou, dívá se z určitého pevného bodu v přítomnosti. „Já“ autobiografických próz a memoárů se dívá na svůj předcházející život a reprodukuje ho. Svou minulost prožívá však jinak. Obohacen o zkušenosti, s odstupem času hodnotí svůj předešlý život a objektivizuje ho. Autor cestopisu

většinou sám sebe nehodnotí, protože mezi autorským a cestovatelským „já“ existuje většinou jen minimální odstup.

Poněkud složitější je porovnávat cestopis s dalšími formami dokumentární prózy, například s reportáží či fejetonem. Termín reportáž je novějšího původu, vznikl s rozvojem moderního novinářství. Cestopis, který patří k nejstarším žánrům vůbec, se stává vlastně jednou z odrůd reportáže. Přitom současná reportáž přebírá často kompoziční stavbu i strukturu cestopisu, především ono autentické přecházení od faktu k faktu, od jednoho fragmentu skutečnosti k druhému, jak v prostoru, tak v čase. Dá se říci, že moderní reportáž se zrodila z cestopisu, aby v něm vytvořený typ vztahu autora-vypravěče ke skutečnosti přenesla do dalších oblastí.

Dalším specifikem cestopisu je skutečnost, že cestopis se opírá o konkrétní zážitek autora a nevyžaduje tvůrčí fantazii v takovém stupni jako fiktivní epické žánry. To vytváří předpoklad pro širokou účast na tvorbě tohoto žánru. Otvírá tak dveře nejrozličnějším autorům rozličných kvalit. Zároveň struktura cestopisu – zejména jeho kompozice – klade jistá omezení a neposkytuje tak široké pole pro volný experiment jako próza fiktivní a méně podléhá změnám. Po staletí se měnil způsob a prostředky cestování, ale cestování jako určitá forma vztahu člověka ke skutečnosti, jako lineární pohyb v prostoru a času se nezměnil. A tuto neměnnost si zachovává i jeho umělecká reprodukce – cestopis.

Cestopis prochází v dějinách literatury menšími změnami v žánrové struktuře než jiné žánry epické prózy, nepohybuje se po tak výrazné evoluční linii a nevyznačuje se tak významnou přeměnou stylových vlastností.

2. CESTY A CESTOVÁNÍ VE STŘEDOVĚKU

2.1. Význam cesty pro středověkého člověka

Říká se, že cestování zbavuje člověka předsudků a rozšiřuje obzory. Když středověký člověk vykročil za hranice světa, který důvěrně znal, a pustil se do neznámých končin, ukázalo se, že tam není ani konec světa, ani tam nežijí nestvůry s psí hlavou, jak se kreslilo na starých mapách, ale lidé stejní jako on sám. Před zraky

poutníka se objevovaly nové země, kmeny a národy, a přes všechno, čím se od nich lišil, nepřipadali mu nesrozumitelní. Mohli mít jinou barvu pleti i jiný tvar očí, mohli hovořit jiným jazykem, vyznávat jiné náboženství a jinak se oblékat, ale stejně jako doma se veselili o svatbách, oplakávali své mrtvé, vychovávali děti, obdělávali půdu a chovali domácí zvířata. Poznávání dalekých zemí nebylo jen obohacením znalostí a rozšířením obzoru, ale vedlo i k pocitu sounáležitosti s velkým lidským společenstvím.

Nebylo tehdy lehké překonat počáteční nedůvěru k barbarům a pohanům, kteří byli odedávna považováni za divoké a zrádné. Středověký člověk vždy přistupoval s nedůvěrou ke všemu, co bylo cizí, ať už to byl národ, jazyk či víra. Rozdělení světa na vlastní – tj. ten jediný správný, a cizí – tj. nepřátelský a hříšný, je velmi typické pro lidi žijící v této době. Dokonce i o kmenech spřízněných se vyjadřovali s přezíravostí a s pocitem nadřazenosti. Nenávist k cizímu, k nepřátelům pravé víry, na které se nevztahoval zákon, vedla sice k nejrůznějším vzájemným ukrutnostem, ale přesto v lidech sílil pocit lidské sounáležitosti. Těsnější kontakty také odhalily skutečnost, že každý národ je něčím jedinečný a něčím jiným se vyznamenal. Takto to vyjádřil sasánský panovník Násir-i Chosrou: *Věz, nikdo není dovednější v poezii než Arabové. V medicíně doména starých Řeků vždy byla, kdežto v čarování vlast Indiů zase nejvíce znamená. Hudbu s matematikou měl Řím za úděl. Obrázky Číňanů jsou bez obdoby. Však větší mistři umění a řemesel než bagdáďští – ti nejsou známi z žádné doby.* (3, s. 8)

Úsilí poutníků tak vytvářelo „mosty“ mezi národy a civilizacemi a napomáhalo výměně informací. Vzájemným stykem různých kultur vznikaly nové a originální formy. Právě tímto způsobem došlo ke sblížení feudalizující se Rusi s vyzrálou kulturou středověké Byzance. Jen málokterí z poutníků středověku zanechali po sobě zápisy o svých toukách po vzdálených a podivuhodných krajích. Tito lidé, plní rozhodnosti a energie, si nevedli deníky ani nepsali dlouhé dopisy. Dnešní badatelé tedy nezkoumají jen památky písemné, jako např. letopisy, ale pomáhají jim i další obory jako archeologie, numismatika apod. Archeologové zkoumají předměty a mince nalezené daleko od místa jejich vzniku. Tyto předměty se dělí na dvě kategorie – v první jsou běžné předměty, dovážené v masovém měřítku jako mincovní stříbro, náušnice ze skla a kamenů, levné kovové ozdoby a zbraně. Tyto předměty jsou dokladem obchodu s cizinou, objevovaly se na městských trzích a jarmarcích, odkud je pak potulní

prodavači roznášeli v krosnách po vesnicích. Po tomto zboží byla poptávka jak mezi aristokracií, tak mezi řemeslníky a zemědělci. Druhou kategorií byly předměty luxusní, jako výrobky uměleckých řemesel ze zlata, stříbra a drahých kamenů, hedvábné látky, skleněné a keramické nádoby. Ty byly přiváženy z velkých dálek prostřednictvím poselstev, poutníků, potulných řemeslníků, vystěhovalců a obchodníků, někdy jako svatební dary nebo válečné trofeje. Právě ty slouží jako doklad rozvoje poutnictví a středověkého cestování vůbec.

2.2. Cestování ve středověku

Vztah středověké Evropy k cestování byl dvojího charakteru. Na jedné straně tu působil strach z neznámých dálek a snaha uzavřít se v bezpečně přehledném mikrosvětě. Feudalismus se snažil uzavřít osobnost do její stavovské skupiny – rytíře připoutal k jeho zámku, duchovního k farnosti, řemeslníka k dílně a rolníka k půdě. Rozhled člověka byl omezen stěnou lesa obklopujícího rozorané pole, hranicemi panství, kláštera či města. Křesťanství hlásalo soustředěnost a ponoření se do vlastního nitra a tomu by příliv čerstvých dojmů z cestování neprospěl. „Co člověk získá tím, že si podmaní celý svět a své duši škodí,“ praví se v evangeliu sv. Matouše. (3, s. 14) K obrácení pozornosti k sobě samému vyzývá sv. Augustin: „Lidé obdivují výšku hor, obrovské vlny na moři, mohutné vodopády, bezbřehost oceánů, dráhy hvězd, sobě však pozornost nevěnují...“ (3, s. 14)

Na straně druhé byl středověkému člověku vlastní pojem „život na pouť“. Také Kristus byl poutníkem: „všechny pocestné bez rozdílu je třeba přijímat jako Krista, neboť on řekl: ‚Byl jsem poutníkem a vy jste mne přijali...‘“, praví se v *Evangelium sv. Lukáše*. (3, s. 14) Podporu poutníkům poskytovala i moc světská: „Pamatujte, odkudkoliv kdyby k vám přišel člověk prostý, urozený nebo vyslanec, nemůžete-li jej poctít darem, tedy mu dejte napít a najíst, neboť tito lidé na svých cestách roznesou slávu člověka po všech zemích, dobrých i zlých.“, to radí ve svém *Poučení* Vladimír Monomach. (3, s. 14)

Jiným podnětem k cestování ve středověku byla snaha církve o ideologickou a organizační jednotu, o šíření vlivu a přivádění „neznabohů“ na cestu pravé víry. Navazování kontaktů rovněž napomáhal univerzální latinský jazyk.

Ve středověku se neustále střetávaly síly odstředivé a dostředivé, sjednocující a rozptylující a společně vytvářely nedělitelnou jednotu. Protikladem uzavřenosti a pevných pout k místu bylo nezkrotné vábení dálek.

Pro středověkého člověka bylo typické směšování představ o blízkém a vzdáleném, neschopnost odhadnout skutečné vzdálenosti. Klasickým příkladem je vyprávění o tom, jak oddíly první křížové výpravy pokládaly za Jeruzalém podunajská města dnešního Maďarska a Bulharska. Obzor letopisce raného středověku, který se považoval za znalce dějin světa „od Adama“, byl ve skutečnosti omezen hranicemi farnosti. Při popisu míst vzdálených využíval jen mlhavých pověstí pocházejících od poutníků či obchodníků. Pro středověkého vzdělance byla zeměpisná představa světa identická s představou křesťanského světa. Středověk převzal antický soustředný systém sfér a nehybné zeměkoule jako středu vesmíru. Reálné údaje se ve středověké kartografii podivuhodně mísí s biblickými. (viz obr. 3) Středověká kosmografie byla plná fantastických výmyslů o zemích rozkládajících se za hranicemi Evropy a Středomoří, neznala přesnou hranici mezi domněnkou a skutečností. Příběhy převzaté od antických autorů o pohádkových zemích v Asii a Africe odpovídaly iluzi chudého a uzavřeného křesťanského světa. Věřilo se, že kdesi v Indickém oceánu jsou pohádkově bohaté ostrovy a země, oplývající drahými kovy, drahokamy, vonným dřevem, léčivými kořeny a kořením. Roste tam strom života s plody, po jejichž požití se člověk stává nesmrtelným. Divocí obyvatelé těchto zemí, kde je věčně léto, nejsou poutáni žádnými zákazy a i jejich vzhled je neobyčejný. Poutník, který se odvážil ponořit se do neproniknutelných houštin Afriky nebo do asijských pouští, riskoval, že potká drsné amazonky na divokých koních, lidožrouty s koňskými kopyty, že uslyší vytí lidí s psími hlavami nebo že se dostane k podivným kmenům, které se živí vůní jablek. Říkalo se, že mravenci velcí jako psi tam střeží zlatý písek, ohromní hadi polykají jeleny a v řekách plavou červi, kteří svými klepety sevrou i slona, stáhnou ho do vody a utopí.

Středověký člověk důvěřivě naslouchal báchorkám „očitých svědků“. V té době nikdo neověřoval jejich věrohodnost, ani nikdo kriticky nesrovnával různé verze. Síla zázraku vítězícího nad rozumem byla u těchto lidí tak velká, že i zkušení cestovatelé, kteří se sami dostali do legendárních krajin, mnoha obecně rozšířeným omylům sami uvěřili. Přesto však byli námořníci, plavící se přes devatero moří, stejně jako poutníci a

obchodníci zdrojem mnoha cenných a zcela reálných poznatků o vzdálených národech a státech a i oni poskytovali spolehlivý materiál dobovým kartografům.

2.3. Lidé na cestách

Velké množství dokladů svědčí o značné dynamice pohybu středověké společnosti. Typickou postavou středověkých cest byl kupec. Celé měsíce trávil mimo domov, a když se mu podařil dobrý obchod, vracel se domů veselý a šťastný. Celé konvoje kupeckých lodí se plavily po řekách a mořích, po suchozemských cestách se v doprovodu stráží pohybovaly plně naložené povozy. Kupci byli obvykle znalí písma a byli schopni se domluvit v jazycích zemí, jimiž putovali. Mnozí obchodníci, kteří cestovali v 9. století z Francké říše do Číny, se domluvili v jazycích Franků, Řeků, Peršanů, Arabů i Slovanů. Kočovní způsob života, společné zájmy a nutnost bránit se konkurenci sblížovaly a vedly je ke vzájemné soudržnosti a podpoře. Vznikaly kupecké korporace – gildy a hanzy.

Rolníci, rytíři a obchodníci se na cestách setkávali také s představiteli duchovního světa – s biskupy, opaty i prostými mnichy. Někteří jeli na církevní sněm, jiní s poselstvím do Říma, další přednášet do univerzitního města. Na horním Dunaji zakládali kláštery irští emigrantští mniši. Pohyb duchovenstva, vzdělanců a tlumočnicků byl pro středověk typický. K zvláště intenzivní vzájemné výměně kulturních hodnot všeho druhu docházelo mezi kláštery v Athosu, v Konstantinopoli, Jeruzalémě, na Sinaji, v Bulharsku. Na cestách byli i další příslušníci kléru: kněží, zbavení svého úřadu, mniši, kteří opustili svůj klášter kvůli provinění nebo proto, že hledali „ten pravý řád“, nesnášenliví heretičtí kazatelé. Tyto milovníky toulavého života, kteří „vymýšleli bludy a své pravdy vydávali za slovo boží“, dosti bezvysledně pronásledovaly církevní úřady.

Na cestě za poznáním od města k městu vandrovali zvědaví a bezstarostní věční studenti – vaganti. Zvědavou mládež přitahovaly věhlasné univerzity nebo řečnické umění slavných profesorů. Mnozí z mladých duchovních, i když získali vzdělání, nedostali svou farnost ani místo v kanceláři či škole. Byli nuceni žít se příležitostným výdělkem či almužnami. Tu napsali na zakázku nějaký chvalo zpěv nebo žádost, tu poskytlí právníckou radu nebo lékařskou pomoc. Život vagantů se tak proměnil ve

věčné toulání. Někteří hráli celé noci vrhcáby, v květnaté latině skládali rouhačské písně o chamtivé římské kurii, či se vysmívali tlustým prelátům a mudrujícím knihomolům. Tito věčně hladoví, pitkami proslavení „básníci“ však většinou neměli na různých ustláno. Takto popisuje jejich život Geoffrey Chaucer v *Povídkách Canterburských*:

Přestaň svou hlavu chvíli mořit logikou,
Oxfordský student s námi se pak cestou vlek –
Že blednější kdy žebrák byl, bys sotva řek:
To nebyl pod ním kůň, spíš oškubané ptáče
A student samotný byl věru k pláči –
Otrhaný, s hubenou postavičkou ubohou,
Cestu měl zlou, stěží se držel na nohou.
Nemohl dostat se do kanceláře
Či usadit se na nějaké faře.
Statečně naučil se snášet hlad a nouzi,
S polenem v hlavách postele se ukládá i vzbouzí.
Učeným knihám vždycky přednost dává,
Ty jsou mu milejší než šat a loutna, dobrá strava.
Od statků pomíjejících se oprostil,
Však Aristoteles – ta studnice všech moudrostí –
Na penězích mu nemoh přidat ani groš. (3, s. 23)

Nebezpečí hrozící na dlouhých cestách nezastrašila ani ruské kupce, kteří převáželi zboží na velbloudech od břehů Kaspického moře do Bagdádu, kde se setkávali se svými krajany, kteří zde pracovali jako tlumočníci či vojáci. Evropu s muslimským světem spojovala Volha. V 9. – 10. století převládal nad místním obchodem obchod dálkový, „gosťba“. Mincovní stříbro, drahocenné nádoby, hedvábí a koření z Východu se vyměňovalo za otroky a produkty vybírané jako daň od poddaných – kožešiny, med, vosk, len, vydělané telecí kůže. Obchod s luxusním zbožím, soustředěný na křižovatkách nejdůležitějších spojů, přispíval k hromadění bohatství v rukou knížat, jejich družin i samotných kupců. Při archeologických výzkumech bojarských domů se

nacházejí skleněné nádoby ze Sýrie, keramika ze Samarkandu, stříbrné a bronzové ozdoby a hlavně kufické mince – diramy, které se rozšířily mezi všechny společenské vrstvy. (Název kufický je odvozen od typu arabského písma kúfi – podle města Kúfa v Iráku.) (3, s. 88)

Cesty odváděly do dálek lidi různých stavů a společenských tříd. Jedni šli za posvátným cílem svaté víry, jiní vyhledávali cizí kraje proto, že prchali před nepřítelem, hladem nebo morovou ranou. Někteří se útekem zachraňovali před politickým či církevním pronásledováním. Koncem středověku se začíná objevovat nový fenomén, cestování za poznáním a jen tak, pro zábavu.

2.4. Středověké cesty

Ve středověku vyplňovaly prostor mezi lidskými sídly obrovské husté lesy. Člověk žil často na kraji lesa či na samotě a v noci slyšel hlas lišky či sovy. Les poskytoval lidem topivo, dřevo na stavbu domu i potravu, zároveň však vzbuzoval obavy a strach. Nacházeli v něm úkryt nejen neškodní poustevníci, ale skrývali se tam i vrahové a lupiči. Les se tak stal zdrojem strašidelných pověr. Obývali jej draci, vlkodlaci, obři i čarodějové a víly. Jen přímá cesta lesem tedy vzbuzovala v člověku důvěru. Sem tam se ještě zachovaly římské dlážděné cesty. Ale pěší poutníci používali spíše polní cesty a stezičky nebo hraniční pěšiny. U cest stály kříže, u kterých poutník odpočíval a modlil se. Byly často postaveny na nejvýše položeném místě, odkud byl výhled do krajiny, a poutník tak mohl odhadnout případná nebezpečí, která mu na cestě hrozí. Nejčastěji se však kříže stavěly na křižovatkách, a byly tak pro poutníka důležitým orientačním bodem. Jen málokdy se někdo namáhal opravovat či nově budovat cesty z kamene nebo dřeva. Tato činnost byla obvykle spojena s válečnými událostmi či vybíráním daní. Obecně však byly cesty většinou v žalostném stavu, bylo proto snadné uvíznout v blátě, řízení povozu tak vyžadovalo velkou zručnost. V uzlových bodech při vodních tocích se stavěly mosty. Od 12. století se pak v evropských městech začínají stavět mosty kamenné. Suchozemské cesty navazovaly na nejdůležitější spoje té doby, na systém říční dopravy. Transport po řekách byl považován za bezpečnější a také levnější. Zbytky lodi z 11. století nalezené při výkopech v Novgorodu svědčí o vysokém stupni mistrovství stavitelů lodí. Na palubu těchto plavidel se vešlo až 40 mužů. Ve stavbě lodí v 8. – 11.

století však bezkonkurenčně vedli Vikingové. Stavěli jak těžké nákladní lodě zvané knarr, které obsluhovala nepočetná posádka 15 až 20 lidí, válečné lodě langskip a drakkary, tak na tu dobu obrovské lodě o délce 50 metrů s posádkou 100 a více lidí. Na přídi těchto „draků moře“ byla vyřezána hlava draka, která měla nepřátele zastrašit a loď ochránit magickou silou. Při plavbě na otevřeném moři se námořníci orientovali podle slunce a hvězd, nejdůležitější byla Polárka, od 13. století pak pomocí kompasu. Všechny suchozemské i vodní cesty vedly dříve nebo později k opevněným městům, obklopeným nechráněnými předměstími. Kromě městského opevnění byla dalším znakem města vysoko se vypínající věž katedrálního chrámu, kterou poutník spatřil již z dálky. Putování po středověkých cestách vyžadovalo rovněž velkou odvahu a kázeň. Člověk musel být stále ve střehu. Na počestné se vrhali loupeživí rytíři, na mořích zase loupili piráti. Objevovali se i pobřežní piráti, kteří za temných nocí vábili lodě falešnými signály na skaliska, a pak je olupovali. Moře také hrozilo bouřemi, mohutnými vlnami, či obdobím úplného bezvětří, kdy z lodi ztracené uprostřed moře jen ubývaly zásoby potravin a pitné vody. Poutníci tedy prosili o ochranu své světce a patrony. Mezi „nejoblíbenější“ ochránce patřila panna Maria, která chránila lodě před bouřemi, svatý Mikuláš a patron všech poutníků, svatý Kryštof, který přenesl Krista. (viz obr. 4) Věřilo se, že tito svatí patroni vedli lodě mořskými vlnami, tišili uragány, křísili ztroskotance, zaháněli lupiče a chránili před démony. Sochy a obrazy ochránců byly na lodích i na křižovatkách cest a s sebou je nosili i samotní poutníci.

3. ZBOŽNÁ PUTOVÁNÍ

3.1. Fenomén poutí

Poutě existují v mnoha náboženstvích. Hinduisté putují k pramenům posvátných řek, tibetští buddhisté na posvátnou horu Kajlaš, muslimové do Mekky a křesťané do míst spojených s životem a smrtí Ježíse Krista či k hrobům svých svatých.

Kdo podniká pouť, podrobuje se na určitou dobu výjimečnému stavu, opouští domov, vyráží do ciziny. Slovo „poutník“, německy „Pilger“, francouzsky „pelerin“ a anglicky „pilgrim“, pochází z latinského „peregrinus“, což označuje cizince. Zdraví i

nemocní, bohatí i chudí, zoufalí i šťastní putují od čtvrtého století po Kristu po cestách, aby na posvátných místech prosili Boha o pomoc a káli se ze svých hříchů. Mnohým pouť umožňovala vymanit se z všednosti nebo se jinde poohlédnout po lepších životních podmínkách.

Až do přelomu tisíciletí převažovali patrně poutníci, kteří se vydávali na cestu jednotlivě, spontánně. Od vrcholného středověku však přibývalo poutí dlouhodobě připravovaných, kolektivních. Ty byly celkově méně riskantní. V pozdním středověku klesal počet poutí, většinou pod tlakem vrchnosti. Pokud se daleké poutě konaly, změnila se jejich povaha. Pomalu se měnily v cesty, jejichž cílem bylo vzdělání, dobrodružství nebo zábava.

O povaze poutí se dozvídáme například z *Průvodce poutníků do Santiaga* z poloviny 12. století. Tento průvodce přináší názorné podrobnosti relevantní i pro jiná místa a jiná století. Dozvídáme se z něj spoustu detailů z každodenního života poutníků, radosti i strasti, které je potkávaly na cestách. Mnohé z toho, co zde je řečeno, platí o cestovatelích a cestách obecně, ale pro zbožného člověka byl navíc každý den cesty svátkem, když cítil, že kráčí ve stopách Ježíšových.

3.2. Cíle poutních cest

V počátcích křesťanství na sklonku antiky putovali křesťané především do Svaté země a ke hrobům apoštolů a mučedníků. Postupně věřící vyhledávali stále více posvátných míst, pro Franky byl např. národním světcem sv. Martin a jeho hrob v Tours. Irové zas uctívali sv. Patrika, Němci Bonifáce, Angličané putovali k hrobu Tomáše Becketta, Norové k Olafovi, Maďaři ke Štěpánovi a Češi k Václavovi. Rusové zase oslavují především sv. Mikuláše, jehož hrob najdeme v Myře, v dnešním Turecku, kde jako biskup působil.

Palestina a Jeruzalém byly křesťanům svaté už od úsvitu dějin církve jako místa, kde Ježíš učil a trpěl, kde zemřel a vstal z mrtvých. V 12. a 13. století mohli poutníci zavítat do Svaté země naprosto nerušeně, neboť zde křižáci prosadili svou politickou a vojenskou moc. Ale i tehdy, když o bezpečný příchod a odchod poutníků dbali křižáci, hrozilo na moři nebezpečí rozbouřených živlů, a především pak přepady křesťanských

a muslimských pirátů. Roku 1291 museli křižáci své opěrné body ve Svaté zemi opustit a od té doby byly poutě do Jeruzaléma spojeny se značnými obtížemi.

Z tohoto vývoje těžila poutní místa v Evropě, především Řím. I Řím platil za svaté město, byl místem posledního odpočinku apoštolů Petra a Pavla. Rok 1300 byl poprvé vyhlášen za „Svatý rok“, kdy byly poutníkům přislíbeny zvláštní milosti. Svaté roky následovaly pak vždy po 50 a později po 25 letech. Kratší časový odstup umožňoval prožít Svatý rok v Římě aspoň jednou za život.

Třetí „velká pouť“ vedla do Santiaga de Compostela, kde je uctíván Jakub Starší. Ten se stal jako první apoštol mučedníkem. Jeho ostatky se zázračným způsobem dostaly na severozápad iberského poloostrova. Od přelomu tisíciletí přicházelo k jeho hrobu stále více poutníků. V Santiagu se slavil a slaví „Svatý rok“ pokaždé, když apoštolův svátek 25. července připadne na neděli. I na jiných místech se určitá léta obzvláště oslavují, např. v Cáchách je to každý sedmý rok. Relikvie, plenky a bederní rouška Ježíše Krista, zde byly vystavovány v sedmém měsíci po sedm dní.

V průběhu středověku bylo uctíváno stále více svatých a rostl také počet svatých míst. Obzvláště sílilo uctívání Matky Boží a vznikala poutní místa, kde se Panna Marie zjevila. V pozdním středověku už poutních míst v Evropě byly stovky. V podstatě se poutním místem mohl stát každý kostel, neboť téměř každý kostel ukrýval ostatky nějakého světce, nebo třeba i pramen, jehož vodu lidé shledali léčivou a postavili nad ním kapli.

3.3. Poutníci a poutnice

Podívejme se nyní na složení poutnických zástupů. Většinu tvořili patrně dospělí a zdraví muži, našli bychom však i mnoho žen. Většina poutnic musela mít pro svou zbožnou cestu vážné důvody. V bezvýhodné situaci totiž ženy častěji než muži činily poutní slib, protože na jejich bedrech ležela hlavní tíha výchovy dětí a ty se často staly obětí různých nehod, opařily se, spadly do rybníka... Matky učinily slib častěji než otcové. Mnohde platila modlitba ženy za účinnější. Ženy také často doprovázely nemocného manžela či dítě.

Z miráklů vyplývá, že mezi poutníky byl i značný počet dětí. V Alžbětinském miráklu se uvádí 58 % dětí mladších 6 let. Zmínky o dětech nejsou zdaleka samozřejmostí. Z novějších pramenů jsou známy poznámky svědčící o lhostejnosti a nedostatku citu k dětem, které jen ubírají matce sílu k práci a jsou považovány za neužitečné jedlíky. O to překvapivější je fakt, že v Annonově, Alžbětině a Theobaldově miráklech nenajdeme nikde negativní postoj k dítěti. Ozývá se z nich spíše starost a láskyplná péče rodičů. Zdůrazňuji to proto, že v odborné literatuře se donedávna mělo za to, že dětství bylo objeveno až mnohem později a rodičovská láska byla něčím neobvyklým.

Někdy se stávalo, že se iniciativy chopily i samy děti a vydaly se na dětskou pouť bez doprovodu dospělých. Roku 1455 se konala veliká dvouletá cesta k Mont Saint-Michel v Normandii. *„Podílely se na ní malé děti ve věku osmi, deseti i dvanácti let ze všech zemí, měst a vesnic z Německa, Walesu i odjinud. Shromáždily se ve velikém zástupu a opustily své otce a matky. Po dvojicích šly všechny pohromadě v procesí. V čele nesly praporec s vyobrazením sv. Michala. Děti z jednoho města nebo z jedné vesnice se držely pohromadě.“* Žalostné prý bylo pozorovat, jak děti *„odcházely proti vůli rodičů, bez haléře na cestu, přesto se všechny ve zdraví vrátily domů.“* (19, s. 47)

3.4. Proč putovali

Sergej Lvovič Tolstoj píše ve svých vzpomínkách *V blízkosti mého otce*:

„...Lidé putovali k svatým místům z různých příčin. Některým se nevedlo doma dobře nebo se chtěli podívat do světa. Jiní chodili po poutích, protože to bylo ve vážnosti. Poutníci a poutnice chodili volným rovnoměrným krokem, až třicet verst denně s ranci a uzly na zádech, v měkkých provázkových láptích a ovinovačkách, chodili obyčejně ve skupinách, živili se většinou tím, co dostali, noclehovali kde se dalo a jen zřídka se myli a měnili prádlo. Urazili velké vzdálenosti, viděli se se spoustou lidí, šířili lidovou poesii, úsloví, pohádky, legendy a měli vliv na názory lidu a roznášeli různé pověsti. Otec říkával, že vyprávění poutníků nahrazuje lidu literaturu, ba i noviny. Rád je doprovázel kus cesty po silnici nebo usedal a rozprávěl s nimi u cesty.“ (3, s. 98)

Poutníci z různých zemí – urození i neurození, bohatí i chudí, klér i lidé světští, muži i ženy se vlekli po prašných cestách v dešti, sněhu i žáru. Jejich celým majetkem byl

plášť s kapuci, měch s vodou či vínem, mošna, ve které nosili chléb a pár cibulí, a poutnická hůl, vyřezaná z dubového klacku. (viz obr. 2)

Těžko říci, jaká touha je táhla a jaká síla je přiměla vydat se na tak dlouhou a strastiplnou cestu. Vždyť tímto rozhodnutím se zříkali mnohého, své rodiny, pole či dílny. Často umírali po cestě hladem či nemocemi. Byli mezi nimi řemeslníci, vesničané, ale i šlechtici a samozřejmě i mniši a jeptišky. Byla to jen touha po nových dojmech či snad touha odčinit své hříchy?

Poutnické hnutí bylo jedním z nejsilnějších projevů religiozity doby. Náboženské zanícení vrhlo na cesty tisíce lidí. Ti, kteří navštívili svatá místa, byli odměněni odpuštěním hříchů a věčnou blažeností v nebesích. Pouť byla považována za pokus o duchovní přiblížení se Nejvyššímu. Pouť byla také údělem mnoha nešťastných lidí, pro které byla poslední nadějí na změnu k lepšímu. Nebyla to žádná procházka růžovou zahradou, ale těžká zkouška vytrvalosti a vůle. Poutníci byli vedeni pevnou vírou, že u hrobu křesťanských světců budou nemocní uzdraveni. Mnozí touto cestou vykupovali těžké provinění. Kajícníci šli v černém oděvu s okovy na rukou.

Církev poskytovala poutníkům nejrůznější úlevy, osvobozovala je od daňových povinností, prikazovala, aby jim bylo poskytováno jídlo a nocleh. Neplatila pro ně cla, směli procházet ze země do země zcela volně. Samozřejmě, že se občas pod rouškou božích poutníků, chráněných církevními zákony, skrývali i různí nepoctivci. Roucho poutníků tak oblékali i ziskuchtiví kupci, různí žebráci a zloději, či lidé prchající před zákonem. Ale už ve středověku se k poutníkům připojovali i lidé toužící poznat svět. Taková pouť ale podle dobových názorů neměla ten správný efekt. Pokud se někdo vydal na pouť jen ze zvědavosti a ne kvůli pokání, neměl být posléze odměněn.

Ať byly důvody putování jakékoli, pravdou zůstává, že poutníci pomáhali lidem poznat okolní svět a udržet kontakt mezi Západem a Východem. Poutnická literatura obsahuje cenná svědectví o cestách a městech středověku. Někteří z poutníků dokonce razili i nové cesty a často se jejich pouť protáhla na celý život. O dalekých poutnických výpravách se dozvídáme spíše z náhodných zmínek. Tak Beda Venerabilis (673 - 735) píše o galském biskupovi Arkulfovi: „šel do Jeruzaléma, aby se poklonil svatým místům, a když obešel celou Svatou zemi, pobyl ještě v Damašku a v Konstantinopoli, a také v Alexandrii a na četných ostrovech v moři.“ (3, s. 102)

V roce 721 se muž jménem Willibald vydal na pouť a na cestách pobyl 10 let. Z jižní Anglie šel do Rouanu, prošel Francií a Alpami, navštívil Neapol, Samos i Kypr a v Palestině strávil 4 roky. Do vlasti se vrátil přes Malou Asii a po moři.

V 9. století se rytíř Fromon vydal se dvěma bratry ke svatým místům, aby vykoupil svůj hřích. Kromě Říma a Jeruzaléma pobýval nějakou dobu v Novém Kartágu, v Egyptě, v Arménii a v Anatólii, na hoře Sinaj a na březích Rudého moře.

V 10. století cestovali mniši z hory Sinaj do Normandie.

Na přelomu 10. – 11. století se arménský mnich Simon vypravil z Jeruzaléma do Říma, dále do Španělska (Santiago de Compostela), pak do Anglie. Posléze navštívil Tours a nakonec se uchýlil do kláštera nedaleko Mantovy.

Rostoucí intenzita cestování přispěla k tomu, že byly obnovovány staré cesty a začaly se budovat nové. Podél nich stavěli mniši poutnické útulky zvané hospice. Zde se mohli unavení poutníci omýt, dostali tu jídlo a nocleh. V místech málo dostupných začali podnikaví lidé stavět zájezdní hostince a hospody. Poutní místa přitahovala lidi ze širokého okolí, a tak se brzo stala místem konání trhů a jarmarků. Poutavým příběhům cestovatelů se zájmem naslouchali jak v hospůdkách při cestě, tak i v rytířských hradech.

Ti, kteří přišli z Říma, vyprávěli o papežském městě, kde pro svoji víru položili život apoštolové Petr a Pavel, o temných chodbách katakomb, kde byly uloženy ostatky křesťanských mučedníků, o chrámech s barevnými kameny a mozaikou, o koloseu, kde byli mučeni křesťané. O pamětihodnostech metropole katolické církve byly sepisovány průvodce, např. *Mirabilis Orbis Romae* kanovníka Benedikta.

V 6. – 7. století přicházely do Říma zástupy Řeků, Syřanů, Arménů, Peršanů a Egypťanů. Mnozí z nich se v Římě usadili, a tak vznikaly kolonie „Syřanů“, to znamená lidí z Východu.

Cantenburské povídky i jiné prameny dosvědčují, že koncem středověku se mohla i náboženská pouť proměnit v cestu za zábavou. Od 16. století nabývaly u šlechty a měšťanstva stále větší obliby cesty osvětového rázu. Tyto cesty mají společné rysy s poutěmi, často působí jako jejich pokračování, jen úmysl je jiný. I nadále se cestovalo do Říma, ale cestovatel se zde zajímal v první řadě o významná antická místa, což nevyklučovalo návštěvu apoštolských hrobů. Společně si poutníci i cestovatelé za

vzděláním slibovali od svých cest co největší užitek. I po skončení cesty se u nich projevovaly společné rysy: poutník chtěl dále prohlubovat svou víru, cestovatel za poznáním rozmnožovat své vědomosti. Jeden hodnotil poznámky učiněné cestou, druhý se i doma modlil ke svému světci a v koutku svého domova vystavoval upomínky z pouti.

Pro počátek nové doby není ani tak charakteristická skutečnost, že se poutí účastnili i vzdělanci, jako spíš volnost, s níž si člověk připouštěl různé cíle své cesty. Snaha o tělesné zdraví, spásu duše a vzdělávání ducha se mohly plynule překrývat. Spása duše už nebyla nadřazena starosti o blaho těla a ducha.

3.5. Středověké suvenýry

Středověk je obdobím kultu relikvií. Každý z poutníků se snažil přinést si ze svatých míst alespoň nějakou památku. Nejlépe rovnou částí mučedníkovy těla nebo alespoň útržky tkanin jeho pohřebního roucha, listy a květy z hrobů, vodu z posvátných pramenů nebo svítilny hořící na posvátných náhrobcích či flakony se svěceným olejem. Duchovní i světští panovníci usilovali o to, aby získali nejproslulejší relikvie z Byzancie a ze Svaté země. Francouzský král Ludvík IX. (1226 - 1270) přivezl z Konstantinopole úlomky z Kristovy trnové koruny, úlomek z Kristova kříže a útržky látky, kterou Ježíš utíral nohy apoštolům. Podobnou relikvii, dva trny z Kristovy koruny, dostal darem i Karel IV. roku 1356. Vlastnictví takových relikvií zvyšovalo prestiž opatství či kláštera a přitahovalo zástupy poutníků, jejichž dary se staly stabilním zdrojem příjmů. Relikvie byly kupovány za velké peníze, darovány, vyměňovány, a někdy dokonce i kradeny. Přenášení relikvií bylo pak důvodem konání velkolepých oslav.

3.6. Kritika poutí

Církevní vrchnost měla odedávna k poutnímu hnutí vztah rozporuplný. Mnozí její představitelé tento výraz zbožnosti považovali spíše za jakýsi nešvar. „Proč se vydávat na poutě, když Boha lze vzývat v kterémkoli místě?“ píše koncem 4. století sv. Jeroným a dodává: „V Jeruzalémě je nebe otevřeno stejně jako v Británii, neboť království Boží je mezi

vámi." Jeroným znal Jeruzalém na vlastní oči a věděl, že tam může člověk získat i zkušenosti nepřilíš povznášející. Zvláště nespokojen byl Jeroným s putujícími mnichy. „Je čirou pošetilostí odřeknout se světa, odejít z domova, opustit města, stát se mnichem – a potom táhnout do Jeruzaléma, do mumraje města, kde sídlí světská správa, vojenská posádka, kde se to hemží poběhlicemi, herci, kejklíři a vůbec vším, čím města oplývají.“ (19, s. 33)

Svatý Bonifác, který v 8. století putoval několikrát k apoštolům, zase v dopise arcibiskupovi Cudberthovi z Canterbury napsaném roku 747 radí, aby jeptiškám a ženám vůbec byla pouť do Říma zakázána, neboť mohou propadnout zhoubě a sotva která si uchová čistotu.

V průběhu 15. století se kritika vyostřovala. Mužským poutníkům se předhazovalo, že zanedbávají svá povolání, své povinnosti manželů a otců. V jejich nepřítomnosti prý jejich manželky svádějí chlípní mniši. Poutnice zase prý riskují znásilnění a putujícím dětem hrozí prodej do otroctví. Všichni pak podstupují nebezpečí neúměrně velké v porovnání s možným duchovním ziskem. Peníze potřebné na pouť by bylo prý lepší věnovat na stavbu kostelů a škol. Pouť je tedy dobrá spíš pro povaleče a verbež stranící se práce.

Podle mínění světské vrchnosti odváděly poutě od práce. Místo toho, aby někde daleko prosili o uzdravení, měli se lidé doma zabývat opatřeními proti nakažlivým nemocem a obracet se o pomoc k lékařům a lékům. Mnohý se vydal na cestu zdravý, ale domů se vrátil s nebezpečným zápalem plic, protože se celé dny nemohl převléknout z mokrých šatů. Kromě toho mohli nakažlivé choroby šířit právě ti, kdo je chtěli zažehnat. Dalším důvodem, proč se vrchnosti zdálo srocování lidí na poutích nepatřičné, bylo to, že se zde mohly šířit pobuřující myšlenky.

Církev i stát v minulosti mnohokrát poutě omezovaly nebo i zakazovaly. Byly doby, kdy byly poutě považovány za nemoderní nebo měly špatnou pověst. Ale přes všechnu kritiku nemohly být úplně potlačeny. O tom se přesvědčily i totalitní režimy 20. století.

4. CESTOPISY V KONTEXTU PÍSEMNICTVÍ RUSKÉHO STŘEDOVĚKU

4.1. Literární vzdělanost ve středověkém Rusku – historické pozadí

Počátky ruského písemnictví jsou spjaty s přijetím křesťanství v Kyjevské Rusi v roce 988. Podněty ze všech kulturních sfér sem pronikaly z Byzancie a to jak přímo, tak i zprostředkovaně přes kulturu bulharskou. Prostřednictvím Bulharska se nejvýrazněji projevilo právě v literatuře. S přijetím staroslověnského liturgického jazyka plynuly odtud na Rus kromě liturgických knih i spisy nejrůznějších žánrů přeložené z řečtiny. Na Rusi se toto literární působení setkávalo s tradicí místní ústní slovesnosti. Od 11. století pak vzniká i vlastní písemnictví.

Nejprve si uveďme některá historická fakta, která nám pomohou zasadit vznik ruské literatury do širšího kontextu.

Východní Slované obývali oblasti vzdálené od kulturní Evropy pozdního starověku, takže o nich není z nejstarší doby mnoho známo. Někteří historikové se domnívají, že národ, který starověcí autoři nazývají Venety, označoval Slované. Veškeré zprávy, které uvádějí sami východní Slované o své dávné minulosti, mají charakter ústně tradovaných pověstí. Nejstarší ruský letopis *Pověst dávných let* (*Pověst vremennych let*), jehož autorem byl Nestor, uvádí, že východní Slované přišli odněkud z Podunají a že město Kyjev založili tři legendární bratři Kyj, Šček a Choriv a jejich sestra Lybeď. Podobnou legendu znal již arménský historik Zenob Glak, který působil v 7. století. Zaznamenává, že Poluni (Polané) založili město Kuar (Kyjev) a že zakladateli tohoto města byli tři bratři.

O původních sídlech Slovanů se dodnes vedou spory. Někteří autoři je posunují k severním sklonům Karpat, jiní naopak blíže k Polsku k hornímu toku Visly. Na základě archeologických nálezů však převládá názor, že pravlastí Slovanů je oblast mezi Dvinou a Dněprem. Jako všichni Slované byli i ti východní kmenově organizováni a svou kmenovou organizaci opouštěli jen neradi. Letopis uvádí třináct východoslovanských kmenů, z nichž nejdůležitější úlohu v dějinách východního Slovanstva sehráli Poljané, zakladatelé města Kyjeva. Mezi další východoslovanské

kmeny patřili např. Drevljané nebo Krivici. Živili se převážně zemědělstvím. Praktikovali polytheistické náboženství, jehož hlavním bohem byl Perun, jakýmsi bohem–děblem byl Černobog, zobrazovaný zpravidla jako lev. Dále byl uctíván Dažbog, bůh slunce, a Chors či Veles, bůh bohatství a stád. Bohem větru byl Stribog, bohem nebe Svarog.

Značný význam při vzniku východoslovanského státu měl cizí etnický prvek. U východních Slovanů to byli normanští mořeplavci a kupci, přicházející ze Skandinávie. Ti v 9. století ohrožovali velkou část Evropy. V Evropě byli známi pod jmény Normané a Vikingové. Slované je nazývali Varjagy. Jejich finské jméno bylo Ruotsi a pod názvem Rhos či Ross je znali i v Byzancii. Odtud se odvozuje i jméno Rus, i když existují i jiné výklady, založené na kmenovém názvu Rodi nebo na jménu řeky Ros. Kyjevonovgorodská Rus je tedy ve svém původním významu zemí, kterou ovládli normanští Rossové (Rusové). Ti mají s dnešními Rusy společné jen jméno. Tito Varjagové výrazně zasáhli do poklidného života slovanských kmenů, žijících se primitivním zemědělstvím, rybolovem, lovem kožešin a včelařstvím. Přišli s něčím pro ně naprosto novým: využili toků řek, směřujících ze severu na jih a ústících do Dněpru. Odtud pluli přes Černé moře do Cařihradu, někdy i dál. Tato obchodní cesta nazývaná „iz varjag v greki“ procházela územím Slovanů a vnesla do jejich života nové prvky. Varjagové nebyli jen obchodníky, ale byli i zdatnými válečníky. Bylo časté, že obchod spojovali s loupeží. Tehdejší obchodní karavany se příliš nelišily od vojenských výprav. Není divu, že si Slované podmanili a přinutili je platit daně a pracovat pro ně. Slované jim vyráběli čluny z jednoho kusu kmene, pomocí kterých mohli přepravovat zboží. Město Kyjev bylo důležitým přístavem, kde se zboží překládalo. Sama plavba byla velmi nebezpečná. Na překladištích číhaly divoké kmeny stepních nomádů, především turkotatarští Pečeněhové, kteří kupce přepadali. Tento způsob obchodu mohli tedy provozovat jen zdatní bojovníci.

Založení ruského státu je popsáno v letopisu *Pověst' vremennych let* přímo idylicky. Podle letopisu povolali Slované tři bratry Rjurika, Sinea a Truvora, kteří si rozdělili ruskou zemi. Ve skutečnosti si však Varjagové zřejmě podmanili Slované násilím. Normanský náčelník Rjurik (Hrörekr) se zmocnil v roce 862 Novgorodu a vyslal ke Kyjevu Askolda (Hörskuld) a Dira (Dyri), aby ovládli Kyjev. První státní útvar nebyl

příliš podobný evropským feudálním státům, šlo spíše o kmenový svaz, v němž se jednotlivé kmeny podrobovaly centrální moci jen nedobrovolně. Byl to stát, jehož nejvyšší vládnoucí vrstvu tvořili cizinci, ti se však v dalších generacích asimilovali a splynuli s novým prostředím.

Jiné letopisné zprávy o Rjurikově vládě neexistují. Neexistují dokonce ani archeologické nálezy dokazující existenci Rjurikova sídla v Novgorodu v 9. století. Podle letopisu bojoval s jinými Varjagy o vládu nad celou Rusí a roku 879 pak odevzdal vládu členu své družiny Olegovi, který se stal vládcem Rusi po dobu nezletilosti Rjurikova syna Igora. O Olegově vládě se zmiňují i byzantské prameny (vládl v letech 870 – 911). Po jeho smrti nastoupil Igor, který pokračoval v politice sjednocování kmenů pod svou vládou, ale byl roku 945 zabit Drevljany. Po Igorově smrti vládla jeho manželka Olga (945 – 969). I ona usilovala o centralizovanou státní správu. Jedním z prostředků upevnění její moci mělo být zavedení křesťanství jako jednotného státního náboženství.

V té době již bylo křesťanství na Rusi poměrně známé. Někteří varjažští kupci a vojáci se dali za svého pobytu v Cařihradě pokřtít. Také cařihradský patriarcha Fótios, učitel slovanského věrozvěsta Konstantina, se v listě z roku 867 zmiňuje o kristianizaci Rusů – Varjagů. Na Rus byl poslán jeden kněz a biskup Michael. Podle byzantských zpráv byl v Kyjevě roku 882 založen kostel, zasvěcený proroku Eliášovi. Podle toho tedy v Kyjevě již existovala početnější křesťanská obec. Sama Olga se dala pokřtít roku 957 v Cařihradě za vlády Konstantina VII. Porfyrogennéta (913 – 959). Olga prý přišla do Cařihradu s velkým doprovodem a byla honosně přijata, avšak k pokřtění celé Rusi nedošlo, protože kněžna nesouhlasila s tím, aby Rus byla podřízena byzantské církvi.

Teprve Vladimírovi (980 – 1015) se podařilo pomocí jednotného náboženství spojit ruskou říši. Nejdříve prý usiloval o sjednocení rozmanitých pohanských kultů, pak se podle letopisu rozhodoval, zda přijmout islám, judaismus, křesťanství z Byzance nebo katolicismus. Přijetí východního křesťanství nebylo ani tak otázkou přitažlivosti nové víry, ale spíš diktátem zdravého rozumu. Svět, s kterým Kyjevská Rus obchodovala, byl převážně křesťanský. Téměř všechny cesty z Kyjevské Rusi vedly do Byzance. Dněpr směřoval k Černému moři a žádná jiná z velkých řek nevedla z Kyjevské Rusi na západ. Bezprostředním podnětem k přijetí křesťanství byl však záměr Vladimíra získat za

manželku princeznu Annu, sestru byzantského císaře Basileje II., a tím posílit své postavení a prestiž. Císař, který tehdy potřeboval vojenskou pomoc kyjevského knížete, nakonec svolil. Vymínil si ovšem, že se Vladimír musí dát pokřtít. Byzantská princezna se přece nemohla stát ženou pohanského barbara. Vladimír tuto podmínku přijal. Tento panovnický křest měl za následek hromadný křest obyvatelstva, většinou násilný. Dřevěný idol Peruna se stříbrnou hlavou, vévodící Kyjevu, dal Vladimír přivázat ke koňskému ocasu, dovláčet k řece a svrhnout do Dněpru. Z písemných zpráv je zřejmé, že pohanství na Rusi bylo silně zakořeněno. Ještě biskup Serapion Vladimírský ve 13. století se ve svém kázání obrací proti pohanským praktikám.

V ruském letopise je zpráva o přijetí křesťanství, k němuž došlo roku 988, kompilována z několika různých pramenů. Skutečnost, že události související s christianizací Rusi zaznamenávali mniši (letopis vznikl v Kyjevskopečerském klášteře) propůjčuje těmto zprávám specifický charakter. Dozvídáme se tu mimo jiné, že se Vladimír rozhodl pro křest z Byzancie také proto, že jeho poslové vyslaní do všech okolních zemí, aby tam zkoumali náboženský život, byli okouzleni nádherou byzantských chrámů a okázalostí řecké liturgie.

K obrovskému vlivu Byzancie na ruskou kulturu včetně staveb chrámů a písemnictví došlo zejména za vlády Vladimírova syna Jaroslava Moudrého v letech 1036 – 1054. Vladimír se především snažil vybudovat ruskou církev organizačně: zavedl církevní řád zvaný „ustav“ a materiálně zabezpečil církev vybíráním desátků. Kolem roku 1000 již existovala biskupství v Kyjevě, Novgorodě a Bělgorodě. Podléhala však cařihradskému patriarchovi. Vladimírova politika směřovala k úzkému sepětí a vzájemné podpoře světské a duchovní moci. Církev měla také soudní pravomoc a jejím představitelům byly svěřovány důležité státní úkoly. Církev byla rovněž nositelkou kulturního růstu, rozvoje literatury a umění.

Brzy po přijetí křesťanství se na Rusi objevuje staroslověnský spisovný jazyk. Staroslověnština, vytvořená na Velké Moravě cyrilometodějskou misí, byla po vypovězení Metodějových žáků z Moravy po Metodějově smrti roku 885, přenesena do jiných slovanských oblastí, především do Bulharska. Není přesně známo, kdy se tento jazyk objevil na Rusi. Někteří vědci se domnívají, že byl znám již za Olgy. V 11. století zničil Basileios II. první bulharské carství a řada duchovních emigrovala na Rus. Přinesli

s sebou četné bulharské rukopisy, a ty byly pak na Rusi opisovány. Staroslověnské písemnictví sem ale pronikalo i z Čech, především ze Sázavského kláštera. Cesta vedla přes maďarský Visegrád. Tamní klášter byl totiž osídlen řeckými a slovanskými mnichy a uchýlili se tam rovněž mniši vyhnaní ze Sázavy v době vlády knížete Spytihněva. Tak byl navázán kontakt mezi sázavskými mnichy a mnichy Kyjevskopečerského kláštera, díky němuž se zachovaly některé staroslověnské rukopisy českého původu v ruských opisech.

Vladimír za své vlády rozvíjel četné kontakty nejen s Východem ale i se Západem, především s Německem. Byl ve styku i s papežem. Jeho státoporné snahy však narušili jeho početní synové. Po jeho smrti v roce 1015 nastoupil Svjatopolk, který byl do té doby otcem vězněn v Kyjevě, a začal odstraňovat své bratry. Zavraždil Borise, Gleba a Svjatoslava. Jaroslav, v té době kníže novgorodský, roku 1018 po dlouhých bojích bratra porazil a ujal se vlády nad celou Rusí. Jeho vláda představuje vrcholné období Kyjevské Rusi. Jeho státnické schopnosti a kulturní rozkvět, který v zemi nastal, mu vynesly příjmení Moudrý. Za jeho vlády byl položen základ právních norem, který byl shrnut v zákoník nazvaný Ruská Pravda.

Cílem Jaroslavovy politiky bylo vymanit se z byzantského církevního dohledu. Proto roku 1036 bez souhlasu cařihradského patriarchy učinil hlavou novgorodské církve slovanského biskupa Luku Žiďatu. Roku 1051 dal zvolit kyjevským metropolitou Ilariona, autora rozsáhlého literárního díla. Ačkoli byl Jaroslav ve své politice zaměřen protibyzantsky, byzantský kulturní vliv se na Rusi velice šířil. K výstavbě sakrálních staveb byli zváni byzantští umělci a řemeslníci. Za vlády Jaroslava Moudrého byl postaven např. metropolitní chrám sv. Sofie s bohatou mozaikovou výzdobou a také kostel Zvěstování v Kyjevě. Bohatí Kyjevané se řídili cařihradskou módou i v oblékání.

Jaroslav pěstoval diplomatické styky s celou Evropou a podle středověkého způsobu je posiloval dynastickými sňatky. Jednu ze svých dcer, Anastázii, provdal za maďarského krále, další, Annu, za francouzského krále Jindřicha I., třetí, Alžbětu, za pozdějšího krále švédského. Jeho syn Vsevolod dostal za ženu dceru byzantského císaře Konstantina IX. Monomacha.

Takto slibný rozkvět Kyjevské Rusi však netrval příliš dlouho. Již od poloviny 11. století začíná pozvolný rozpad ruské říše, který vyústil v rozdělení na sedm knížectví:

Kyjev, Černigov, Vladimír, Volyň, Polock, Smolensk a Novgorod. Tato knížectví se ve 12. století dále dělila na ještě menší útvary. Stejnou měrou, jakou postupovalo dělení staré říše, postupovala i kolonizace území nových. Hlavním dobyvatelem byl Novgorod. Vážné nebezpečí hrozilo ruským knížectvím převážně z jihu v podobě bojovných kmenů Polovců a Pečeněhů. Byly to turkotatarské kmeny, které kočovaly po jihoruských stepích. V čele jejich kmenových svazů stáli chánové.

Polovci poprvé vtrhli na Rus roku 1055, kdy oblehli Kyjev. Byli stále nebezpečnější a mimo jiné blokovali všechny staré obchodní cesty. Ruská knížata se snažila si Polovce naklonit sňatkem s dcerami jejich chánů, ale marně. Až Vladimír Monomach (1113 – 1125) zvrátil tuto nepříznivou situaci. Podařilo se mu spojit ruská knížata a roku 1111 Polovce porazit. Po jeho smrti nastupuje Mstislav, který ale vládu nad Rusí neudržel. Polovci a vzápětí i Litevci využili sporů, které měl Mstislav se svými bratry, a tak dochází k definitivnímu zhroucení ruského státu a jednotlivá knížectví zůstávají odkázána sama na sebe.

Příčin nepevnosti Kyjevské Rusi je celá řada. Jednou z možných příčin je nevyjasněná otázka následnictví trůnu. Ale zřejmě důležitější roli hrály důvody hospodářské. Kyjevská Rus odedávna žila především z mezinárodního obchodu. Obchod přinášel zemi bohatství a obyvatelstvo podporovalo své vládce v boji proti bojovným stepním kmenům. Obchod však začal z nejrůznějších, především vnějších příčin (Polovci, křížácké války) upadat. Ruská knížata řešila tuto situaci krvavými vzájemnými boji, které nutně vedly k zániku státu.

Konečný úder dostala Rus opět z vnějšku, od Tatarů. Předehrou byla roku 1223 bitva na řece Kalce, kde tři Mstislavové utrpěli strašlivou porážku. Poté Tataři opět odtáhli, aby se objevili o 15 let později. Chán Batu, vnuk slavného Čingizchána, vytáhl nejprve proti Rjazani (1237), poté se jeho kořistí stala Moskva, pak následoval Vladimír, Suzdal, Jaroslav a Uglič, dále pak Smolensk, Černigov a roku 1239 i Kyjev. Dále táhli Tataři do Evropy a zarazili se až na Moravě.

Nadvláda Tatarů nad Rusí trvala 150 let. Začala se hroutit až v roce 1380, když suzdalský kníže Dimitrij zorganizoval výpravu ruských knížat proti Tatarům. Poté se značně posílila moc Moskvy, která sehrála důležitou úlohu při vzniku nového ruského státu.

V období tatarské nadvlády musela ruská knížectví platit Tatarům vysoké daně. Byla v podstatě izolována od ostatní Evropy a zejména od Byzancie. Staré obchodní cesty ztratily jakýkoliv význam. Na teritoriu východních Slovanů se vytvořily čtyři významnější celky. Bylo to Haličské knížectví, které zahrnovalo Halič a Volyň, trvalo až do poloviny 14. století a položilo základ vzniku ukrajinského národa. Druhým významným celkem bylo Smolenské knížectví na severozápadě starého Ruska. To vytvořilo základ běloruského národa a ve 14. a 15. století bylo pohlceno rychle se vzímající Litevským knížectvím. Třetím útvarem bylo svobodné město Novgorod, to si podrželo svá kolonizovaná území sahající od Ladožského a Oněžského jezera až k pohoří Ural. Novgorod byl městskou republikou, stejně jako Pskov a Vjatka. Státní moc byla v rukou lidového shromáždění (věče). Novgorod si zachoval staré obchodní spojení s německými hanzovními městy na Baltu a díky těmto vztahům nabyl i v kulturní sféře západní orientace. Nejmocnějším celkem bylo knížectví Suzdalské. Bylo od jižních a východních zemí odděleno rozsáhlými pralesy, které mu zajišťovaly relativní bezpečí, ale zároveň byly příčinou kulturní izolace od Evropy. Jeho knížata se snažila provádět politiku usilující o výhodné postavení v rámci Zlaté Hordy. V důsledku toho získala právo vybírat daně od ostatních knížat, čímž si zajistila přísun finančních prostředků, které použila k vykupování menších knížectví. Sídlo Suzdalského knížectví pak přešlo ze Suzdali do Moskvy, a Moskva tak nabyla postavení vládnoucího města.

Od prvních vítězství nad Tatary se v ruských dějinách začíná psát nová kapitola, jejímž hlavním hrdinou se stává Moskva, která má pro tuto roli řadu předpokladů. Kromě výhodné polohy uprostřed lesů a bažin, kam se Tataři báli pronikat, má Moskevské knížectví i řadu energických a obratných knížat. Politický vzestup Moskevského knížectví je doprovázen i rozkvětem vzdělanosti a umění, který jako by vzrůstal v nepřímé úměře k úpadku kolébky východoevropské kultury – Byzancie. Když je roku 1453 Konstantinopol dobyt, cítí se Moskva už dostatečně silná, aby se prohlásila za dědice a nástupce Byzantské říše. Ze zpusťovaných zemí bývalé Byzantské říše prchají řečtí a slovanští křesťané do všech zemí Evropy. Je mezi nimi i řada předních vzdělanců, církevních hodnostářů a umělců. Nemalý počet z nich přichází i do Ruska. Zde pokračují ve svém díle a pomáhají přetvářet zejména Moskvu a Novgorod

v nová kulturní centra. Znovu se přepisují a překládají církevní knihy a tím se rozvíjí a kultivuje i literární styl.

Proces centralizace ruského státu kolem Moskvy byl dokončen za vlády Ivana IV. (1547 – 1584), jemuž přezdívali Hrozný. (viz obr. 8) Ivan zlomil moc rodové šlechty – bojarstva, potomků bývalých úředních knížat. Přerozdělil jejich obrovské pozemky ve prospěch carského majetku a nejodbojnější z bojarů zlikvidoval i s celými rodinami. Ivanova hrůzovláda způsobila, že byl vyvražděn výkvět ruské šlechty i duchovenstva. Když pak bez potomků umírají i tři Ivanovi synové, končí první velká epocha ruských dějin.

V době, kdy Moskevská Rus prožívala hrůzovládu Ivana IV., v Evropě vrcholila skvělá doba renesance. 16. století bylo vpravdě šťastným obdobím evropské civilizace. Během tohoto jediného století, v kterém se v západním světě rozmohl knihtisk, se jakoby otevřely kulturní poklady, vytvořené v průběhu minulých věků. Tehdy byly také položeny základy kulturního, vědeckého a ekonomického rozmachu Evropy.

V téže době vyznávala Moskevská Rus zcela jiné hodnoty – její hlavní zájem se soustředil na územní expanzi. Z někdejšího vasala chánů se Moskva stala postupně, v průběhu 16. – 19. století, univerzálním dědicem a vládcem celé někdejší Zlaté Hordy. Národní stát Velkorusů překročil v druhé polovině 16. století hranice území svého etnika a nastoupil cestu vytváření mnohonárodnostní říše. V evropském 16. století má svůj počátek víra v rozum a příklon k racionalismu, v ruském 16. století dominuje zbožnění panovníka, pasivita a odevzdanost do vůle „vyšší moci“. Proti vítězně nastupujícímu evropskému individualismu triumfoval v Rusku kolektivismus a přesvědčení o neomezených možnostech velikého státu, který od té doby až do konce 19. století „připojoval“ v průměru každý den území o rozloze 90 čtverečních kilometrů.

Rusko neprožilo a nemá vlastní historickou zkušenost renesance, snad nejdynamičtějšího období v dějinách evropské civilizace. Nevydalo se na tuto cestu spolu s ostatní Evropou, ale šlo svou vlastní cestou. Tento rozchod s hodnotami vyznávanými v ostatní Evropě měl hlubší význam v jejich vzájemném vztahu než historické zpoždění, způsobené nadvládou Tatarů.

O počátku následujícího 17. století se mluví jako o době nepokojů (vremja Smuty). Skončila vláda první ruské dynastie – Rjurikovců, vysoké duchovenstvo přišlo o

všechny své vynikající osobnosti, zemi drancují polská a litevská vojska. Existence státu je ohrožena. I zde platí staré latinské rčení „*Inter arma silent Musae*“ - „*když řinčí zbraně, mlčí múzy*“. I když v této situaci nebyly podmínky vhodné pro rozvoj umění, přesto měly tyto politické proměny velký vliv na charakter budoucí umělecké tvorby. Nastupující století znamená další přelom ve vývoji Ruska. Už tehdy se vytvářejí předpoklady pro změny, které dovršil svými reformami Petr Veliký.

K přelomu došlo hlavně v myšlení lidí. Skutečnost, že nikoli Bůh a car, ale oni sami zachránili vlast, měla pozoruhodné důsledky. Autority, které určovaly, co je a co není možné, byly zpochybněny, jejich moc nad myšlením lidí byla otřesena. Nikoli Bůh a panovník, ale člověk sám se odvážil rozhodovat o svém osudu. V Rusku skončil středověk.

Vskutku epochální změnu znamenají pro rusko reformy Petra Velikého (1672 – 1725). Tento energický, chytrý a cílevědomý, ale i tvrdý a bezohledný panovník dokázal změnit orientaci své země o 180 stupňů a nasměroval ji od Asie k Evropě. Za jedno století se Rusko stalo prvořadou evropskou mocností.

Předmětem našeho zájmu budou však zejména carovy cesty do západní Evropy a jeho vztah k cestování vůbec. Sám car se totiž vydává i s velkou oficiální delegací na zkušenou do západní Evropy. Učí se stavět lodě, seznamuje se s výrobou zbraní i s vojenskými teoriemi. To vše přináší domů. Nutí mladé šlechtice, aby neseseděli doma za pecí, ale aby odcházeli do světa na zkušenou. Mladí šlechtici se musí naučit číst a psát, jinak se nesmějí oženit ani vstoupit do diplomatických služeb. Z ciziny zve Petr zkušené architekty a stavitele, aby mu pomohli vybudovat na dalekém severu moderní evropské město pojmenované po jeho patronu Sankt-Petěrburg (1703). Petr reformuje státní správu a omezuje moc a autoritu církve. Jeden z reformních výnosů umožňuje, aby i vysoké úřady zastávali lidé nízkého původu, pokud měli schopnosti, a ti jsou pak automaticky povyšováni do šlechtického stavu. Tito mladí šlechtici neurozeného původu obdivují západní Evropu, dychtí po vzdělání, jsou pracovití a ctižádostiví. Mnozí z nich odcházejí za vzděláním na západoevropské školy a chtějí mít doma to, co je i jinde v Evropě běžné. Obdivují západoevropský životní styl, napodobují dvorskou galantní poezii, hrají divadlo a píší pro ně, pilně překládají. Také však vyprávějí o svých i cizích neuvěřitelných dobrodružstvích v jiných zemích. Petr I. zkrátka cestování přál,

což se projeví, jak později uvidíme, i v rozvoji cestopisného žánru a vzniku nových cestopisných druhů.

Historické procesy této přelomové epochy poznamenaly i ruskou kulturu a literaturu. 17. století je obdobím příprav na novou etapu. Vše je v pohybu. Počíná se neuvěřitelný obrat celé k jihovýchodu orientované země a její kultury na západ. Zároveň se však tato země vydává na cestu od středověku k novověku.

4.2. Vznik a vývoj ruského středověkého písemnictví

Termínem „drevněrusskaja literatura“ (starší ruská literatura nebo též literatura ruského středověku) je v ruštině označována nejstarší etapa vývoje ruské literatury, tj. od 11. do 17. století. Do našich dob se dochoval jen malý zlomek z písemnictví té doby. Většina byla zničena požáry, válkami nebo rozkradena. Těmi, kdo knihy ochraňovali a přepisovali, byli především mniši, což také vysvětluje fakt, že se dochovala především literatura duchovní. Tak například ze 708 dochovaných pergamenů z 11. – 15. století jen 20 nemá duchovní obsah.

Starší ruská literatura má mnohá specifika, kterými se liší od literatury moderní. Jedním z nich je způsob uchovávání a šíření. Literární památky byly šířeny v rukopisech. Určité literární dílo neexistovalo samostatně, ale bylo začleněno do sborníků podle své funkce. Dalším specifikem je anonymní, neosobní charakter literárních památek. Ve středověké společnosti neexistovalo autorské právo. Autor většinou ze skromnosti své jméno neuvádí vůbec. Jen někdy na konci rukopisu, méně často v záhlaví knihy své jméno sice uvádí, zcela jistě ho však neopomene opatřit epitetami jako „hříšný“ nebo „nehodný“. V některých případech autor skrývá svou identitu za jméno svého představeného.

Vlastní „vysoká literatura“ vzniká hlavně z písemnictví překladového, zejména církevního. Zpočátku byly přepisovány již hotové texty, přeložené a sepsané především v Bulharsku, ale také na Moravě a v Čechách. Překladatelská činnost vzniká na Rusi zřejmě za vlády Jaroslava Moudrého. Nejstarší datovanou památkou většího rozsahu je *Ostromírův evangeliář (Ostromirovo evangelije)*, opsaný z bulharské předlohy v letech 1056 – 1057 pro novgorodského místodržitele Ostromíra, jeden z nejkrásnějších

staroslověnských rukopisů vůbec. Je zdoben nádhernými iniciálami s rostlinnými a zvířecími motivy i lidskými tvářemi. Další datované rukopisy již této úrovně nedosahují. Jsou to: *Archangelské evangelium (Archangelskoje evangelije)* (1092), *Mstislavovo evangelium (Mstislavovo evangelije)* (1117) a dva *Svjatoslavovy sborníky (Izborniki Svjatoslava)* z let 1073 a 1076.

Druhou skupinu rukopisů z kyjevského období tvoří překlady spisů pozdější patristiky, jako je *Žebřík (Ljestvoica)* Jana Klimaka, z 12. století. Spisy, které přišly na Rus z Velké Moravy, popřípadě z Čech, jsou zachovány v pozdějších opisech, většinou ze 14. století. *Život Metodějův*, zapsaný v Uspenském sborníku z 12. století, *Život Konstantinův* ze 14. století, *Nomokánon*, sbírka církevních právních předpisů, uspořádaná Metodějem na Velké Moravě a dále *První a Druhá svatováclavská legenda (legenda Vostokovova a legenda Nikolského)*.

Na Rusi byla opisována i originální bulharská díla, zvláště pak literatura apokryfní. **Apokryfy** pronikly na Rus spolu s kanonickou církevní překladovou literaturou už na počátku období formování ruského písemnictví. Tyto legendy a pověsti tematicky souvisí s Biblií, ale nejsou součástí oficiální církevní literatury. Na ruské půdě byly obohaceny o nové domácí prvky, přizpůsobily se místním reáliím a i jejich jazyk se rusifikoval. Vyprávějí například o životě Adama a Evy po vyhnání z ráje, jejich smrti a pohřbu, dále o Noemovi, Abrahamovi, Jákobovi a Mojžíšovi. Z novozákonních apokryfů jmenujme alespoň *Evangelium Petrovo (Evangelije ot Petra)*, vyprávění o Ježíšově utrpení, smrti a sestupu do pekel zvané *Nikodémovo evangelium (Nikodimovo Evangelije)*, *Tomášovo evangelium (Evangelije ot Fomy)* o Ježíšově dětství, dále například *Apokalypsa Mariina (Chožděnije Bogorodicy po mukam)*, vyprávějící o sestupu Marie do pekel.

I vlastní literární tvorba Kyjevské Rusi vychází z literatury byzantské, protože první ruští vzdělanci byli vyškoleni v řeckých klášterech. Přestože původních památek se v literatuře Kyjevské Rusi dochovalo poměrně málo, je možno vysledovat jistou vývojovou linii. Pro první období (11. – 12. století) je charakteristický křesťanský optimismus, s důvěrou hledící vstříc budoucnosti. Druhé období (13. – první polovina 15. století), reagující na politické otřesy, rozpory knížat a neúspěšnou obranu proti

nepřátelům, se odvrací od světa a uchyluje se k askezi. Tento postoj je možné nazvat křesťanským pesimismem.

Stejně tak se mění i styl literárních děl. V prvním období převládá jednoduchý, klidný a přísný hieratický sloh, plynoucí v toku souřadně řazených vět spojovaných slučovacími spojkami, často se doslovně opakují obrazná vyjádření i myšlenkové celky. Tento styl se nazývá stylem „monumentálním“. V dalším období se používá styl „ornamentální“. Tento styl je charakteristický pro 12. a 13. století. Je to ozdobný sloh, jehož cílem je zejména vyhnout se jednotvárnosti. Jednoduché věty jsou nahrazovány složitými souvětími. Je pro něj charakteristická hra se slovy. To, co stará literatura vyjadřovala jediným přívlastkem nebo krátkou charakteristikou, je rozvíjeno v řadě obrátů a metafor. Inspirací autorům byla *Choiroboskova řecká poetika*. Toto dílo obsahuje příklady různých tropů a figur a stalo se učebnicí spisovatelského umění.

Monumentální styl je spojen hlavně s **hagiografickou legendou**, proto je také někdy nazýván stylem hagiografickým. Stará Rus si oblíbila zejména **mnišskou biografii** (žitije) s jednoduchou kompozicí a prostým, věcným vyjadřováním. Centrem staroruské hagiografické školy se stal především Kyjevskopečerský klášter. Zde byl napsán *Život sv. Antonie (Žitije sv. Antoniji)*, dále pak *Život Borise a Gleba (Žitije Borisa i Gljeba)* a *Život sv. Feodosie (Žitije sv. Fedosiji)*. Jejich autorem je Nestor. Nestorem vytvořené dílo sloužilo za vzor později napsané hagiografické próze. K monumentálnímu stylu lze kromě hagiografické legendy přiřadit i žánr poutních cestopisů, například *Putování mnicha Daniela do Svaté země (Chožděnije igumena Daniila v Svjatuju zemlju)* (kolem 1106), nebo třeba *Poučení, Dopis Olegovi a Motlitby Vladimíra Monomacha (Poučenije, Pismo i Molitvy Vladimira Monomacha)*, zapsané v jednom z rukopisů *Povesti vremennych let*.

V 11. století vzniká také ruská **rétorika**. Nejvýznamnějším představitelem tohoto žánru je kyjevský metropolita Ilarion, který ovšem, co se stylu týče, poněkud předběhl svou dobu. Jeho *Pochvala knížeti Vladimírovi* s četnými figurami bývá nazývána dílem „předčasné zralosti“.

Ruští autoři však vynikali především v letopisectví. **Letopis** byl nejrozšířenějším žánrem ruské středověké literatury vůbec. Střediskem letopisectví byl rovněž hlavně Kyjevskopečerský klášter. Tam má svůj původ i nejznámější a nejstarší kyjevský letopis

známý pod názvem *Pověst vremennych let (Vyprávění o dávných časech, podle Erbenova překladu Nestorův letopis ruský)*, původně pocházející z přelomu 11. a 12. století. Tento letopis se dochoval jako součást letopisných svodů, z nichž nejstarší je *Lavrentijův* z roku 1377, pojmenovaný podle písaře mnicha Lavrentije a *Ipatjevský* z 15. století, pojmenovaný podle kláštera, kde vznikl. Autorem původního textu je zřejmě Nestor, i když se předpokládá, že i on vycházel z jiného, ještě staršího spisu a připojil k němu novou látku zahrnující události z let 1095 – 1113. Po nástupu Vladimíra Monomacha na trůn se letopis stěhuje do Vydubyčského kláštera, kde v jeho psaní pokračuje mnich Silvestr, roku 1118 se opět vrací do Kyjevskopečerského kláštera.

Pověst vremennych let zahrnuje události z let 852 až 1116. Začíná vyprávěním o vzniku národů po potopě světa, dále následuje vyprávění o povolání varjažských knížat do Novgorodu. Zmiňuje se i o misii Konstantina a Metoděje na Velké Moravě. Jsou zde rovněž vypravování o prvních Rjurikovicích (Olegovi, Igorovi, Olze a Vladimírovi). Letopis není pestrý jen tematicky, ale i jazykově. Vyprávění jsou oživena dialogy, podrobnostmi z denního života, dále pak obsahují popis bitevních výjevů i scenérie. Sám jazyk je velmi pestrý od přísné, slavnostní staroslověnštiny, přes nejrůznější stupně poruštění, záleží na tématu, které je vyprávěno, zda jde o látku náboženského či světského charakteru.

V dalším období (12. – 13. století) převažuje, jak už bylo řečeno, především církevní homiletika. Po Ilarionovi v této tradici pokračuje Kliment Smoljatič, od roku 1147 kyjevský metropolita, dále pak Kiril Turovský.

Nemalé oblibě se na Rusi těší i exotická světská témata. Kromě řecké *Alexandreidy (Aleksandrija)* byla přeložena i *Pověst o Barlaamovi a Josafatovi (Pověst o Varlaame i Josafe)*, v podstatě přepracovaná Buddhova biografie, dále *Stefanites a Ichnelates (Stěfanit i Ichnilat)*, *Legenda o bohaté Indii (Skazanije ob indijskom carstve)* a další. Populární byly i náměty historické a pseudohistorické. Nejznámějším zpracováním historické látky je *Píseň o tažení Igorově (Slovo o polku Igoreve)*, dílo údajně napsané na konci 12. století. Toto dílo se zcela vymyká v té době existující staroruské literatuře, ať už stylově, tak jazykově. Těžko se dá zařadit do tehdejších literárních druhů. Navíc se do dnešní doby nedochovalo. Rukopis byl znám z jediného sborníku z 16. století, který shořel při požáru Moskvy roku 1812. Ještě předtím byla roku 1800 pořízena jeho

kopie. To vše se odehrálo v době, kdy byly v Evropě „v módě“ podvrhy starých literárních památek. Všechny tyto okolnosti nás vedou k pochybám o pravosti tohoto díla, které do dnešní doby nebyly ani vyvráceny, ani potvrzeny.

Ve 13. století se dále rozvíjí ornamentální styl. V tomto stylu byl napsán i *Kyjevskopečerský paterik (Kijevopečerskij paterik)*, který vznikl zřejmě v letech 1215 – 1231. Zachycuje historii vzniku Kyjevskopečerského kláštera a významné skutky jeho prvních mnichů. Základem sbírky se staly listy suzdalského biskupa Simona a pečerského mnicha Polikarpa z první poloviny 13. století. **Pateriky** byly sbírky klášterní četby obsahující příběhy ze životů významných mnichů, poustevníků a asketů. Mívají moralizující tendenci směřující k oslavě asketického života. Tento nejvýznamnější ruský paterik je dokladem ruského vypravěčského umění. Styl vyprávění je živý, vypravěči jednotlivých příběhů se snaží zobrazit vnitřní život člověka v dialogích, monologích a modlitbách. Dále zde nalezneme množství epitet, metafor a přirovnání, autoři vnášejí do děje i moment překvapení. Častý je motiv lidského selhání, které se nevyhýbá ani mnichům. Lékem proti slabostem je jen nejpřísnější askeze.

Období mongolské nadvlády a rozdrobenosti Rusi se vyznačuje především úpornou snahou o kontinuitu se starou literaturou. Vzniká tak celá řada místních letopisů, které navazují na letopisy Kyjevské Rusi. Střediskem letopisectví se v tomto období stal Vladimír, kde byly pořizovány svody a kompilace staršího letopisného materiálu. V rámci letopisů se pěstovala i **vojenská povídka** (vojinskaja povest') obsahující většinou strnulý a konvenční popis bitvy. Dalším literárním útvarem charakteristickým pro starou ruskou prózu je **knížecí biografie** (knjažeckie žitija). Vzorem pro tento žánr byla literatura hagiografická, zejména svatováclavské legendy a legendy pojednávající o násilné smrti Borise a Gleba, takže světští panovníci jsou vychvalováni a oslavováni pro vlastnosti příslušející spíše mnichům a asketům. Typickým příkladem je *Legenda o zavraždění Andreje Bogoljubského (Pověst' ob ubijeniji Andreja Bogoljubskogo)*.

Literatura období mongolské nadvlády je často schematická. Je to důsledek izolace ruských center od evropského kulturního vývoje a úzkostlivého lpění na starých vzorech. Výjimku tvoří jen několik děl, například *Přípis Daniela Zatočnika (Moljenje Daniila Zatočnika)*. Tento spis je plný vtipu a ironie i duchaplných životních pravd.

Blížící se konec mongolské nadvlády, kterému předcházelo slavné vítězství knížete Dimitrije v bitvě na Kulikově poli roku 1380, zanechal stopy ve staré ruské literatuře. O této bitvě vyprávějí nejrůznější letopisy. Uveďme například *Pověst o velké bitvě s Mamajem (Skazanije o Mamajevom pobojišče)* nebo epickou skladbu *Zádonštinu (Zadonščina)*.

Ke konci 14. století ruská literatura opět navázala styky s jinými pravoslavnými zeměmi. Srbští a bulharští vzdělanci, vyhnaní ze svých zemí Turky, opět hledají útočiště na Rusi a přinášejí s sebou nové duchovní proudy a nově upravený církevněslovanský jazyk. V tomto období tzv. „druhého jihoslovanského vlivu“ se na Rus dostává i novobyzantská rétorika a nový komplikovaný styl, tzv. „splétání slov“, který se stává společným vlastnictvím bulharské, srbské i ruské literatury té doby. V tomto stylu byly psány především legendy o životě učitelů, tzv. **učitelské legendy**, ale i **knížecí biografie**. Smyslem této hagiografie nebylo popisovat fakta, ale působit na čtenáře rytmicky uspořádanou záplavou slov, jejímž vyvrcholením byla závěrečná pochvala a srovnání s význačnými biblickými postavami, často končila tzv. apoštolskou formulí: *Řím velebí Petra a Pavla, Asie Jana, Indie apoštola Tomáše...atd.*, až po hrdinu dané legendy. (1, s. 33) Tento styl se vyznačuje hromaděním atributů, přirovnání a tradičních metafor a zejména zvukomalbou. Poprvé v ruské literatuře převažuje forma nad obsahem a výběr jazykových prostředků má čistě estetické důvody. Vše ale působí poněkud strnule a mnohamluvně. Důraz na formu a pevný řád však vždy vede k potřebě tento řád porušit, a tak se paradoxně otvírá cesta ke změnám v zavedené struktuře a systému staroruské literatury.

4.3. Systém a proměny středověkých žánrů

Starší ruská literatura si již od svého vzniku vytvářela specifický systém žánrů, který se během staletí měnil a vyvíjel. Do 17. století jsou žánry staroruské literatury těsně svázány se svým praktickým využitím, teprve později získávají funkci čistě literární. Daleko více než v literatuře moderní se zde projevují vlivy a potřeby společnosti. Tak např. vznik letopisectví souvisí s potřebou feudální společnosti zafixovat důležité

momenty a události v životě panovníků (narození a smrt panovníka, vojenské i mírové smlouvy, zakládání nových měst a institucí apod.)

V 11. a 12. století se systém žánrů utváří. Převládají žánry duchovní literatury. Existovala zde přísná hierarchie žánrů, jejíž nejvyšší stupeň tvoří **evangeliáře** (knigy Svjaščennogo Pisanija), hned za nimi následují **slova** neboli **kázání**. Slova jsou obvykle řazena do sborníků s názvem **Toržestvennik**. Dále následují žánry hagiografické: **biografie** (žitija) a **legendy** (skazanija) o činech asketických mnichů nebo knížat (**knížecí legenda**). Tyto literární památky byly řazeny do sborníků, které se nazývaly **Prology**, **Mineji** a **Pateriky**. Nakonec, na pomezí žánrů literatury duchovní a světské, stojí **poutní cestopisy** (chožděnija), popis poutí k svatým místům, nejčastěji do Svaté země. V literatuře světské jsou nejvýznamnějšími žánry **letopis**, který vypráví o historických událostech v chronologickém sledu a **kronika** (chronograf nebo chronika), která vypráví historii světa od samého počátku, zpravidla „od Adama“ nebo „od potopy světa“. Tyto žánry koexistují s formami úředního písemnictví (dělovaja pismennost') a s folklórními žánry. V duchovní i světské literatuře převládá druh epický. Lyrika a drama se objevují až v druhé polovině 17. století, i když lyrické prvky i prvky dramatu lze samozřejmě nalézt i v epické literatuře.

Žánry staroruské literatury se vyznačovaly neměnnou vnitřní strukturou, svým kánonem a „stylistickou šablonou“. Například hagiografický žánr měl kompozici skládající se ze tří částí: rétorického úvodu, biografické části a závěrečné pochvaly. Rovněž žánr cestopisný měl určitou danou strukturu, i když ne tak pevnou jako žánr hagiografický. Ta nejvýznamnější díla se však odchylují od zavedeného kánonu a stylistické šablony a přispívají tak k rozvoji a proměnám daného žánru.

V 16. a 17. století se systém žánrů mění nejvíce. Mění se struktura i styl stávajících žánrů a vznikají žánry nové, které mají čistě beletristický charakter.

17. století je stoletím přechodu od staroruské literatury k literatuře moderní. Literatura se osvobozuje od spojení s církevní ideologií a demokratizuje se. Tím, jak se rozvíjejí města a sílí jejich obyvatelstvo, vzniká i nový čtenář s jinými potřebami. Literatura na to reaguje a rozšiřuje sféru svého vlivu, tím se pochopitelně mění i existující žánrová struktura. Nejprve se mění již existující tradiční žánry, hlavně žánry historické a hagiografické. Mění se jejich forma i obsah, stávají se demokratičtějšími.

Popis historických událostí se postupně vytěsňuje a je nahrazen „autorským výmyslem“. Středověké umění a literatura spatřovala svůj úkol v podání svědectví o tom, co bylo, co se skutečně událo. Ať šlo o mýtus, zázrak či skutečnou událost, ať byli jejími protagonisty světci, panovníci nebo vojevůdci, předpokládalo se, že to o čem hovoří, je pravda. V novém umění se začíná objevovat nový vztah k zobrazované skutečnosti. Významné místo v něm začíná patřit smyšlence – fikci. V Rusku vzniká skutečná umělecká literatura – beletrie. Charakteristické je pro ni odpoutání se od historické či náboženské báze a naopak vytvoření smyšlené fabule. Prostor dostává i všední život hrdinů a jejich vztah k druhým lidem. Tradiční církevní a úřední písemnictví je parodováno, např. v *Kaljazinském prosebném listu (Kaljazinskaja čelobitnaja)* nebo v *Pověsti o Jeršovi Jeršoviči (Pověst' o Jerše Jeršoviče)*. Kromě změn stávajících žánrů vznikají i žánry nové. Například **novela** nebo tzv. **povídka ze života (bytovaja povest')**, v které je možno spatřovat již zárodek románu. Do literatury vstupuje i folklor, pohádky a písně se stávají součástí literárních děl. Nově se objevuje **veršovaná poezie** a **dvorské a školní divadelní hry**. Setkáváme se i se **satirou**. Dochází k demokratizaci a zesvětštění literatury. V dalším období bude literatura již doménou aristokracie.

Každý ze staroruských literárních žánrů se měnil a vyvíjel jiným způsobem, některé zanikly úplně, jiné se přizpůsobily změněným podmínkám a proměnily se v žánry nové, další zůstaly a změnily svůj obsah či formu. Tak se stalo, že některé žánry se nově vytvořily a posléze zase zanikly. Příkladem přechodového žánru (od staré literatury k nové) je **biografická povídka (biografičeskaja povest')**, která se objevuje ve druhé polovině 16. století. Vychází ze staroruského žánru životů svatých, obohacuje ho však o motivy z lidových pohádek, jako např. v *Povídce o Petrovi a Fevronii Muromských (Pověst' o Petre i Fevronii Muromskich)*. Jedním z žánrů, který přestál všechny proměny, nezmizel, ale zachoval se nám do dnešních dnů byl žánr poutních cestopisů, staroruských **choždenij**. V ruské literatuře sice tento žánr změnil svůj název (místo názvu *chožděnije* se začíná objevovat *putěšestviije* či *pochožděnije*), ale obsah (popis uskutečněné cesty) zůstává stejný po celé trvání ruského středověku, až do dnešních dob. Samozřejmě, že i tento žánr se vyvíjel, tak jak se měnilo chápání světa středověkého člověka, existuje zde např. určitý posun od literatury duchovní (popis

pouti) k literatuře světské (cesty kupecké a diplomatické), ale světský cestopis nikdy cestopis poutní nenahradil úplně, ten existuje nejen po celé období středověku, ale poutní cestopisy se píší dodnes. Cestopis narozdíl např. od hagiografické literatury nikdy neměl tak pevnou a danou strukturu, kterou by bylo nutné bourat či rušit, navíc se zde i u těch nejstarších památek projevuje jistá „neformálnost“ zpracování, která je dána potřebou rychle a stručně zaznamenat dané skutečnosti. A rovněž jazykově se cestopisy mnohem častěji než jiné literární památky blíží hovorovému jazyku.

4.4. Formování cestopisných žánrů

Cestopisná literatura vzniká na Rusi již na samém počátku ruského písemnictví v 12. století. Nejméně po tři století byly oblíbeným žánrem **poutní cestopisy** (chožděnija). Ruští poutníci v nich popisují své cesty do svatých míst křesťanů, především do Cařihradu, Palestiny, na Athos a na Sinaj. I když vzorem pro psaní tohoto žánru bylo *Putování mnicha Daniila (Chožděnije igumena Daniila v Svjatuju zemlju)*, každý autor si do svého díla přidal něco nového a osobitého.

Ke konci 15. století se začínají objevovat **cestopisy světské**, tzv. **kupecké** (chožděnija kupečeskije). Tato díla vycházejí z poutních cestopisů, ale osoba cestovatele i cíle a důvody putování se mění. U světských cestopisů bývá autorem obvykle kupec, který cestuje do dalekých zemí především za obchodem. Vrcholem tohoto žánru je *Putování přes tři moře (Chožděnije za tri morja)* tverského kupce Afanasije Nikitina. Tato dvě díla, jako nejstarší a nejvýznamnější literární památky daného žánru, podrobně rozebírám v další kapitole. U ostatních literárních památek jsem se omezila jen na stručnou charakteristiku díla.

Na konci 15. století a ve století 16. se začínají utvářet i další cestopisné žánry a žánrové varianty jako např. **hlášení poslů** (statejnyje spisky nebo rospisi poslov) a **zprávy expedic** (otpisky zemleprochodcev). Nesmíme však opomenout ani existenci tzv. **skasky** - vyprávění, neboť tento žánr obsahuje zápis ústně vyprávěných příběhů ruských lidí, kteří pobývali v cizích zemích, nebo i cizinců, kteří přijeli do Ruska. Ti vyprávěli o nejrůznějších putováních: náboženských, obchodních, diplomatických, ale zejména o objevitelských cestách.

Dalším typem cestopisu, který je nutno zmínit, je tzv. **proskinitarij**, také zvaný **palomnik**. Jedná se o praktickou příručku určenou poutníkům. Obsahuje výčet svatých míst a s nimi spojených legend a biblických příběhů.

Prokofjev vymezuje ještě dvě další cestopisné varianty. Jsou to jednak tzv. **putniky**, krátké a praktické informace o uskutečněné cestě např. *Vyprávění mnicha Jepifanije o cestě do Jeruzaléma (Skazanije Epifanija mnicha o puti k Ierusalimu)* a také **legendární, vymyšlené cestovatelské příběhy** (legendarnyje, vymyšlennyje rasskazy o putěšestvijach). Příkladem toho druhého typu je dílo nazvané *Jak Ioann Novgorodský putoval na d'áblovi do Jeruzaléma (Putěšestvoije novgorodskogo archiepiskopa Ioanna na bese v Ierusalim)*. Pověst o oblíbeném novgorodském arcibiskupovi Ioannovi z 12. století byla literárně zpracovaná v polovině 15. století. Tato legenda využívá motivu putování do Svaté země. Podle mého názoru jde však o dílo spíše hagiografického než cestopisného charakteru.

Každý typ cestopisu měl svůj specifický význam i účel. Cílem **poutních cestopisů** bylo předat svědectví o místech, kde pobývali křesťanští svatí. Ve **světských – kupeckých cestopisech** zase bylo nejdůležitější dozvědět se něco o zboží a obchodu v té či oné zemi. Kupci však narozdíl od poutníků mnohem častěji popisovali i zvyky a obyčeje lidí. **Hlášení poslů** zase obsahovala zprávy o cestách poselstev a diplomatických rozhovorech, jejich hlavním cílem bylo tedy předat nebo tlumočit poselství. **Zprávy cestovatelů** podávaly svědectví o nových zemích a neznámých národech žijících na Sibiři či Dálném Východě. Všechny cestopisné žánry měly jedno společné. Jejich hlavním úkolem bylo jasně a pokud možno přesně vyprávět o tom, co cestovatel viděl a zažil.

Není náhodou, že nové cestopisné žánry vznikají právě v 15. století. Vlivem renesančního myšlení, jehož ohlasy pronikly po osvobození od tatarského jha i na „svatou Rus“, mění se i tady, i když ne tak rychle jako v západních zemích, pojetí světa. Jeho středověký model měl vertikální parametry, což bylo dokonce názorně vyjádřeno v obraze schodů do nebe, jimiž lze vystoupat vzhůru k absolutní dokonalosti. Smysl světa byl dán absolutní ideou boha a pro ni existoval. Tzv. obrácená perspektiva v malířství, při níž plochy zobrazovaných předmětů byly orientovány vzhůru, k věčnosti, byla nejprůkaznějším výrazem středověkého vertikálního vnímání světa.

Dítě mohlo být na obraze vykresleno větší než dospělý člověk, protože výška postav na obraze nevyjadřovala reálnou podobu, ale místo na společenském žebříčku. Reálná geometrická perspektiva, která vztahuje okolní svět k pozemskému pozorovateli je přínosem až renesančního myšlení. Také čas začal být v renesanci chápán jako pohyb bodu v prostoru. Nadčasovost se nahradila historickým časem, který je hybatelem v novém, horizontálním pojetí světa. Díky tomuto novému cítění vznikla na prahu novověku touha po horizontálním osvojení země a cesty za poznáním se rozběhly do všech světových stran.

5. RUSKÉ STŘEDOVĚKÉ CESTOPISNÉ ŽÁNRY

5.1. Ruská středověká putování

Nejrozšířenějším cestopisným žánrem ruského středověku byl cestopis označovaný jako „chožděníje“. V ruské cestopisné literatuře se vyskytují dva termíny označující cestopis. Jednak „chožděníja“ nebo „choženija“, ta se objevují ve starší ruské literatuře, tzn. od 12. do 17. století, a jednak „putešestvija“, tak se označují cestopisy v literatuře moderní. V češtině žádný termín odpovídající termínu „chožděníje“ nemáme. Běžně se používá termínu „poutní cestopis“, ten ale označuje jen cestopisy z cest poutníků do svatých míst, tedy nikoli cestopisy světské. Ruský termín však označuje i tento druh cestopisů, např. *Chožděníje za tri morja Afanasije Nikitina*. Bylo by proto možná vhodnější užívat jako český ekvivalent termínu „chožděníje“ výraz „putování“. Tento výraz použil Vincenc Lesný při překladu Nikitinova cestopisu. Stejně jako jeho ruský protějšek by mohl označovat jak cestopisy poutní, tak světské. Navíc tento výraz působí v dnešní době již poněkud archaicky, proto je vhodný pro označení starších středověkých cestopisů. Ojedinele se v ruské odborné literatuře setkáme ještě s názvy „pochožděníe“, odpovídající termínu *putěšestvije* a „palomničestvo“, tento termín odpovídá českému termínu **poutní cestopis**.

Je známo kolem 70 středověkých cestopisných literárních památek, ať už mají v názvu titul **chožděníje**, **putnik**, **strannik**, **palomnik**, **posolstvo** či **skaska**. Putování tedy tvoří významnou část literatury ruského středověku. Dlouho však zůstávala

stranou zájmu literárních vědců, zřejmě pro svou dokumentární povahu. Prvními literárními teoretiky, kteří se tímto žánrem začali seriózně zabývat byli Lichačev v 50. letech a Prokofjev v 60. letech minulého století.

I když se literární památky s cestopisnou tematikou vyskytovaly po celou dobu trvání ruského středověku, není pravda, že by se vůbec nevyvíjely a zůstávaly stále stejné. Ve 12. a 13. století převládala **putování zbožná**. Autoři zbožných putování, z počátku to byli jen mniši či jiní představitelé duchovenstva, se většinou soustřeďovali jen na popis svatých míst a na vyprávění s nimi svázaných legend. Možná je zajímavé i běžný život místních obyvatel, ale zřejmě pokládali za nepatřičné se o něm zmiňovat v souvislosti s popisem těch nejsvětějších míst. Osoby, s kterými se setkali, ani zvyky a obyčeje nejsou popisovány vůbec. Důvodem zřejmě bude i to, že vzorem pro ruská středověká putování byly řecké proskinitarije, které obsahovaly poněkud strohý popis poutních míst. Tato díla byla jen něco jako plán cesty, často nebyl znám ani jejich autor.

Od 14. století se mezi ruskými poutníky začínají objevovat nové postavy, kupec (*gosť torgovyj*) a posel (carský nebo církevní). Podstatně se rozšiřuje i prostor, který autoři popisují, už to není jen Svatá země, ale i muslimský Východ a katolická Evropa a dokonce i pohádkově bohatá Indie. Postupně dochází ke zesvětšování žánru. Objevují se nová témata. Nejen popis církevních památek, ale také obchod, příroda, každodenní život a obyčeje obyvatel cizích krajů.

Tak jako v jiných středověkých žánrech existoval i u žánru putování ustálený kánon. Začínají úvodem, tam se obvykle dozvídáme o důvodu cesty, autor hlavně ujišťuje čtenáře, že vše co viděl, viděl skutečně na vlastní oči (*očima svoima grešnyma*), následuje hlavní část – popis cesty. Nasbíraný materiál mohl být seřazen buď topograficky – tento způsob členění převažuje u poutních cestopisů, anebo chronologicky – tj. deníkově – tento způsob byl běžnější u cestopisů světských. Závěrečná část bývá krátká a většinou obsahuje motlitbu či mravní apel určený čtenáři.

Jazyk putování se poněkud liší od jazyka jiných středověkých žánrů. Charakteristické je pro ně používání cizího lexika. Objevují se slova řeckého, arabského, perského a italského původu. Ke slovům cizího původu se autor většinou uchyluje v případech, kdy v ruském jazyce nenajde příslušný ekvivalent, nebo aby dodal vyprávění místní kolorit. Církevně-slovanská slovní zásoba se objevuje tam, kde

poutník připomíná epizody z biblických dějin. Dalším výrazným jevem je použití hovorového jazyka, místních dialektů, někdy i vulgarismů.

5.1.1. Putování zbožná

Soudě podle počtu dochovaných rukopisů byla poutnická literatura vedle hagiografie nejčtenějším žánrem kyjevského období. Poutnické cestopisy – putování zbožná jsou zároveň nejstarším a nejrozšířenějším středověkým cestovatelským žánrem, proto jim věnuji největší pozornost i v této práci. Základním a nejoblíbenějším dílem bylo *Putování opata Daniila do Svaté země*, které se stalo předlouhou k psaní další poutnické literatury.

Putování opata Daniila do Svaté země

(Chožděnije igumena Daniila v Svjatuju zemlju)

Toto dílo, zvané též *Poutník od Daniila, opata ruského* (název v rukopisech kolísá: *Chožděnije, Skazanije, Strannik, Palomnik* jsou nejčastější varianty titulu díla, objevuje se i název *Život a putování Daniela, igumena země ruské*) (12, s. 178), se dochovalo asi ve sto padesáti rukopisech jinak neznámého představitele ruského mnišstva.

Po dobytí Jeruzaléma křižáky v roce 1099 a po vytvoření Jeruzalémského království (1100) dochází k rozvoji poutních cest z Ruska přes Konstantinopoli do Palestiny. Jedním z neúnavných a zvědavých lidí, kteří se účastnili těchto náročných cest, byl opat Daniil. Jeruzalémské království navštívil v letech 1106 – 1107, jak lze nepřímě odvodit z historických údajů uvedených v cestopisu. Jediným pramenem zpráv o autorovi je jeho vlastní spis. Jako typický středověký autor však ponechává vlastní osobu zcela v pozadí. Podle tradice se opakovaně nazývá člověkem ubohým a nehodným, jeho pokora jde tak daleko, že se vyznává z naprosté lenosti, opilství a páchání nehodných skutků. Také se omlouvá za neumělý sloh. Chce spatřit místa, kudy vlastníma nohama kráčival Kristus. Vysvětluje, proč se rozhodl sepsat své putování, ne snad z pýchy nad vykonáním takové poutě, ale jen z lásky ke svatým místům, která sám spatřil, a své zážitky chce zprostředkovat i ostatním věřícím.

Dále Daniil uvádí, že jeho pobyt trval šestnáct měsíců a že měl štěstí na vzdělaného průvodce z kláštera svatého Sávy: „*Bůh mi totiž dal nalézt v lávře svatého muže vysokého věku a velmi vzdělaného. Tomu svatému muži vložil Bůh do srdce, že si mne ubohého zamiloval, a ten mi dobře ukázal všechna ta svatá místa, neboť mě provedl jak po Jeruzalémě, tak po celé zemi: až k samému Tiberiáskému moři mě provedl a až k Táboru a Nazaretu i Chebrónu a k Jordánu, po všech těch místech mě povodil, z lásky ke mně vynaložil pro mne tu námahu.*“ (2, s. 182) Na cestě opata provázela, jak se sám zmiňuje, dobrá a velmi početná družina. Jindy zase cestuje jen v malé družině „*...byli jsme jenom my sami, pouze osm nás bylo, ubohých a beze zbraní*“ (1, s. 223)

Daniilova poutnická kniha není zajímavá jen tím, že je první svého druhu. Z jejího obsahu si lze učinit představu nejen o palestinské topografii a o zajímavých zastávkách poutníků cestou z Konstantinopole do Palestiny, ale i o historickém vědomí ruského člověka té doby. V díle najdeme řadu informací a poučení z různých oblastí života tehdejší společnosti. Přesto je základním zájmem autora zájem duchovní. Opat Daniil dbá v celém svém díle úzkostlivě na duchovní tón. Cílem pouti je pro něj kráčet Svatou zemí ve stopách Kristových.

Aby splnil své poslání, obešel opat Daniil všechna svatá místa, došel na horu Tábor i do Nazaretu, Chebrónu i k Jordánu. Do Palestiny plul Daniil přes Cařihrad podél pobřeží Malé Asie. Jeho loď kotvila v přístavech ostrovů Rhodu a Kypru. Vypráví o ostrovech Egejského moře, kde lidé chovají dobytek, vaří síru a z pryskyřice připravují kadidlo, o Efesu s jeskyní sedmi otroků, kteří spali 360 let, a s hrobem Jana Bohoslovce a Marie Magdaleny. Dále navštívil dům Uriášův a dům svatého Jáchyma a Anny a jeskyni, v níž se narodila Panna Marie. Ale hlavně vypráví o svatém městě Jeruzalému. „*A tehdy nastává pro každého křesťana veliká radost, neboť spatří svaté město Jeruzalém a všem věřícím lidem v té chvíli vyhrknou slzy. Nikdo přece nemůže neslzet, když spatří onu vytouženou zemi a hledí na svatá místa, kde Kristus, náš Bůh, vytrpěl muka pro nás hříšné.*“ (1, s. 186) Daniil popsal do nejmenších podrobností bezpočet pamětihodností Jeruzaléma. Byl poutníkem hluboce věřícím, a proto jsou v jeho spisu zahrnuta především svatá místa. Okouzlený poutník procházel úzkými křivolakými uličkami Jeruzaléma, vystupoval po točitých schodech, sám přeměřil hloubku a šířku Jordánu a s obtížemi vystoupil na horu Tábor: „*...hora ta je celá z kamene, lézt na ni je velmi těžké a vysilující,*

rukama se třeba přidržovati, cesta je to velmi obtížná, sotva jsem na ni vylezl, od 3 do 9 hodin“. (1, s. 222) Potrpěl si na přesná vyčíslení, ať už šlo o vzdálenost mezi ostrovy či lidskými sídly, kterou měřil ve verstách, o hloubku řek, kde použil jednotky ruského sáhu, či o rozměr prohlubně, která zůstala po kříži ukřižovaného Krista.

Dále se zmiňuje o stavbách zdobených mramorovými deskami, mozaikou a pozlacenými šupinami. Mnohé z těchto staveb se do našich dob nedochovaly.

Daniil také vypráví o palestinské přírodě, o rostlinách, o zvířatech. Travnaté břehy Jordánu, vroubené vrubami a rákosím, mu připomněly ruskou říčku Snov. Také popisuje bohem prokleté Mrtvé (Sodomské) moře. *„Moře Sodomské mrtvé jest, není v něm žádného života, ani ryb, raků, ani mušlí, ale když bystrá voda Jordánu zažene rybu do tohoto moře, ryba žije jen krátký čas a umírá, neboť ze dna toho moře vystupuje na povrch černá smola a mnoho té smoly je na břehu, také zápach jde z toho moře jako z hořící síry, neboť tam pod tím mořem je peklo.“*(1, s. 201)

Ruského poutníka velmi zajímalo přírodní bohatství a hospodaření místních obyvatel, co se kde pěstuje a chová. *„Je to místo bezvodé, ani řeky, studny či pramene tu není blízko Jeruzaléma, jedině rybník Siloe, a tak všichni lidé i domácí zvířata v tom městě žijí z dešťové vody. A v tom kamení bez deště se kolem Jeruzaléma dobře pěstuje obilí, je to tak z boží vůle a dobroty, rodí se pšenice a ječmen....Kolem Jeruzaléma je množství vinic a ovocného stromoví dávající hojnou sklizeň. Po celé té zemi jsou fíkovníky a vinná réva, olivovníky...“* O hoře Chebrónu zase píše: *„I nyní je zajisté země ta Bohem zaslíbená a Bůh jí žehná veškerým dobrem: hojně oplývá pšenicí a vínem i olejem i všelikým ovocem, a je zaplavená domácími zvířaty, neboť ovce i skot se rodí dvakrát do roka a ve skalách po těch krásných horách se to hemží včelami, po těch kopcích je i velké množství vinic a roste tam nesčetné množství stromů s hojným ovocem – olivoví, fíky a rohovníky, jabloně i třešně, vinorodá réva a ovoce veškeré tak je, a je to ovoce nejlepší a největší ze všeho ovoce, které je na zemi, nikde pod nebem není takového ovoce. Také voda je na tom místě dobrá a pro všechny zdravá. A tak to místo slyne krásou a oplývá vším dobrem, nelze o této zemi kolem Chebrónu prostě vypovědět.“*(1, s. 207)

Daniil nepsal svůj cestopis s cílem přilákat, ale naopak odradit budoucí poutníky od cest do Svaté země. V té době totiž získávalo poutnictví na Rusi masový charakter, a prostý lid tak odvádělo od práce. Daniil tedy přesvědčuje čtenáře, že přečtení jeho knihy poskytne stejný zážitek, jako kdyby Palestinu sami navštívili. Protože si stanovil

tak těžký úkol a snažil se, jak mohl, o jeho splnění, dochovalo se nám dílo na svou dobu skutečně nevšední a novátorské. Za nejcennější je pokládán hlavně autorův osobní přístup. Vlastníma očima pozoruje, hodnotí, srovnává a dosvědčuje. Zároveň však danou skutečnost podává objektivně. Jeho časté ujišťování „na vlastní oči“ má funkci jen zvýšení věrohodnosti popisovaného. Cestopis mnicha Daniila se liší především prostotou jazyka a přesností popisované přírody i historických míst.

Oblibu Daniilova spisu nelze jednoznačně přičíst živosti líčení nebo jeho literární kvalitě. Spíše upoutal svým obsahovým bohatstvím. Byl zajímavou vzdělávací četbou.

Ruských poutníků bylo mnoho, před Daniilem i po něm. Již Feodosij Pečerský (zemřel 1074) opustil domov původně z touhy po putování do Svaté země, řadu svědectví o ruských poutnících máme i z doby dřívější. Sám Daniil naznačuje při líčení plavby Egejským mořem hlavní cíle poutí. Patřilo k nim jednak východiště Daniilovy cesty, Cařihrad, s množstvím svatyň a relikvií, dále svatá hora Athos s množstvím klášterů, skitů a poustevn, Řím jako místo působení a smrti apoštolů Petra a Pavla a mučedniště tisíců prvokřesťanských mučedníků, a především Svatá země, Palestina, místo Ježíšova života a smrti, místo vzniku církve a prvotní apoštolské misie, a v této zemi zejména Jeruzalém „střed světa“, hlavní dějiště dějin spásy Starého i Nového zákona a vzor nových křesťanských metropolí. Ani Klášter sv. Kateřiny na Sinaji nebyl stranou zájmu mnišských poutníků, jak dosvědčuje pečerský mnich Polikarp v *Kyjevskopečerském pateriku*.

Putování do Cařihradu (Chožděnije v Cargrad)

Na počátku 13. století se objevily knihy zasvěcené centru východního křesťanstva, Byzancii. Autorem knihy *Putování do Cařihradu* byl novgorodský biskup Dobryňa Jandrejkovič (Andrejkovič), který v Konstantinopoli pobýval od r. 1200 do r. 1204. Kniha obsahuje výčet konstantinopolských pamětihodností. Dále se dozvídáme, jak v Sofijském chrámu autoru ukázali Mojžíšovo desatero; dále nebeskou manu, kterou Židé jedli v poušti při útěku z Egypta; vinnou révu, kterou zasadil Noe po potopě světa; mramorový kámen, u kterého Kristus hovořil se Samaritánkou; pilu, pomocí které byl zhotoven kříž, na kterém byl ukřižován Kristus a další zajímavé předměty.

Dále Dobryňa Jandrejkovič hovoří o tom, jak viděl v chrámu sv. Sofie velký zlatý podnos, na kterém byly vystaveny cenné dary kněžny Olgy, které Olga po svém křtu darovala chrámu. Dále uvádí, že v Konstantinopoli jsou uctívání i ruští svatí Boris a Gleb. A kromě toho vypráví o poselstvu k ruskému knězi Romanu Galickému, který ochránil hranice Byzancie od vpádu Polovců. Nejzajímavější je, jak živě autor vyjádřil svůj obdiv nad krásou bohoslužby v chrámu sv. Sofie. Obzvláště chválil chrámový sbor: „*Jako by pěli andělé v nebi*“.

Putování Ignáce Smolňanina (Chožděnije Ignatija Smolňanina)

Prvním z inovátorů žánru zbožných putování byl Ignác Smolňanin, který putoval do Konstantinopole spolu s moskevským metropolitou Pimenem v letech 1389 – 1393. Dílo bylo napsáno na zakázku metropolity, který cestoval do Konstantinopole kvůli potvrzení svého titulu. Na rozdíl od Daniila a dalších autorů, Ignác vůbec nepopisuje svatá místa, jen připomíná některé legendy, které jsou s těmito místy svázány. Zřejmě se domníval, že svatyně Cařihradu byly už dostatečně popsány v poutnické literatuře, a nechtěl se opakovat. Více ho zajímala fakta světského charakteru. Popisuje například, jak byl Pimen zajat kvůli dluhu, nebo dynastickou bitvu mezi cařihradskými panovníky, jejímž vítězem se nakonec stal Manuel II., dále popisuje svatební obřad, kde se podrobně zmiňuje například o tom, jak byli lidé oblečeni.

Další zvláštností tohoto cestopisu je fakt, že se autor vůbec nevěnuje popisu přírody ani krajiny, což nebývá v cestopisech zrovna obvyklé.

Putování Trifona Korobějnikova do Cařihradu

(Choženije Trifona Korobejnikova v Cargrad)

Trifon Korobějnikov je autorem dvou putování. Působil v diplomatických službách Ivana Hrozného a Fedora Ivanoviče. Pocházel z kupecké rodiny, později získal titul vévody (dvorského djaka). Svou první cestu na Východ uskutečnil v letech 1583 – 1584 ještě za života Ivana Hrozného. Tu druhou cestu na příkaz Fedora Ivanoviče uskutečnil v letech 1593 – 1594 do Cařihradu, Jeruzaléma a Antiochie. Ve svých zápiscích autor hovoří o cestě z Moskvy přes Smolensk, Orši, Boricov, Minsk, Sluck, Turov, Polonné,

Kamenec-Podolský, Chotin, Jassy a Chanst do Cařihradu. Zajímavé je, že jako první byla sepsána tato druhá Korobějnikova cesta.

Putování kupce Trifona Korobějnikova po svatých místech Východu

(Choženije kupca Trifona Korobějnikova no svjatym mestam Vostoka)

Toto dílo bylo jedním z nejoblíbenějších čtení po téměř tři století. Cesta Trifona Korobějnikova se uskutečnila v letech 1593 – 1602. Existují však i domněnky, že Trifon sám při své první cestě v Egyptě a Jeruzalémě nebyl a své zápisky sepsal podle Vasilije Pozdňakova. Dílo vyšlo poprvé v roce 1783.

Putování Vasilije Gagary do Jeruzaléma a Egypta

(Choženije Vasilija Gagary v Ierusalim i Egipet)

Vasilij Jakovlev Gagara byl kazaňský kupec. V roce 1634 se po vážných životních pohromách rozhodl k odjezdu do Jeruzaléma. Cestoval přes Kavkaz; dílo obsahuje zajímavý popis Gruzie a Arménie. Z Jeruzaléma cestoval do Egypta. Do svého cestopisu zařadil i některé místní legendy. Z Egypta se opět navrátil do Jeruzaléma. Zpátky cestoval přes Cařihrad, protože cesta přes Kavkaz byla v té době nebezpečná kvůli bojům Turků s Peršany. Potom se ještě zdržel v Polsku u pána Kalinovského, který ho najal jako posla u Turků. Dále pobýval v Kyjevě a v roce 1637 se vrátil do Moskvy.

Proskinitarij Arsenija Suchanova (Proskinitarij Arsenija Suchanova)

Arsenij Suchanov byl ruský církevní hodnostář, diplomat a spisovatel. Výborně ovládal řečtinu, latinu i polštinu. Vykonával diplomatické cesty v Gruzii, Moldávii, Valašsku a na Ukrajině. Patriarcha Nikon ho vyslal na Athos pro řecké rukopisy. Přivezl odtud více než 500 nejrůznějších řeckých a slovanských rukopisů z 8. až 17. století včetně prepisů Homéra, Sofokla, knih z oblasti medicíny, historie, rétoriky i bohoslužebné knihy.

Důvodem jeho první cesty na Východ, která se uskutečnila v letech 1649 - 1653, bylo seznámit se s obřady a liturgií východní církve. *Proskinitarij Arsenije Suchanova* se

dochoval v značném množství spisů. Ivanovský v roce 1889 uvádí 28 spisů. Nyní je číslo ještě vyšší.

Bylo by chybou se domnívat, že žánr poutních cestopisů končí stejně jako sama starší ruská literatura 17. stoletím. Zájem o svatá místa v Rusku neupadal. Žánr existuje i ve stoletích následujících. I když autoři již většinou neoznačují svá díla jako putování „choždění“, ale jako cestopis „putěšestvije“.

Středověké putování se tak pozvolna proměňuje v jeho současnou dobu zvanou reportáž. Pro zajímavost uvádím i několik významných poutních cestopisů z pozdějších období.

Toulání Vasilije Grigoroviče-Barského po Svatých místech východu 1723 – 1747

***(Stranstvovanie Vasilija Grigoroviča-Barskogo po Svjatym mestam
Vostoka s 1723 po 1747 g.)***

Vasilij Grigorjevič Grigorovič–Barskij, zvaný také Vasilij Kyjevský, se narodil v kupecké rodině. V dubnu roku 1724 se vydává pěšky do Říma, cestou navštíví Kašau, Pešť, Vídeň, Bari a Benátky. Ze Soluně 10. září 1726 odplouvá do Palestiny, potom do Egypta, kde žije osm měsíců, potom cestuje opět na Sinaj a do Palestiny. Od roku 1729 do roku 1731 žije v Tripolisu, kde se učí řecky. V Damašku je vysvěcen na kněze, pak žije 6 let na ostrově Patmos, kde pokračuje ve studiu řečtiny. Od roku 1743 do roku 1744 žije v Konstantinopoli a v květnu roku 1744 odjíždí na Athos, potom opět do Konstantinopole a odtud přes Bulharsko, Rumunsko a Polsko zpět do Kyjeva. Do Kyjeva se vrací 2. září roku 1747. Doma těžce onemocní a ještě téhož roku umírá.

Na své cestě Grigorovič dělal zápisky, náčrty i plány, vše pak sám připravil pro tisk. Jeho zápisy navazují na tradici tehdy ještě nezapomenutých staroruských „choždění“, a jsou tak významnou literární památkou.

A. N. Muravěv: Cestování ke svatým místům v roce 1830 (Putěšestvije vo svjatyje mesta v 1830 g.)

Nyní téměř zapomenutý Andrej Nikolajevič Muravěv byl kdysi známým literátem, básníkem a spisovatelem duchovní literatury. Ale nejznámějšími se staly dvě jeho knihy: *Cestování ke svatým místům v roce 1830* (1832) a *Cestování po svatých místech ruských* (1836). Po své první cestě do Svaté země v letech 1829 a 1830 se ponořil do studia biblické historie a historie Svaté země.

A. S. Norov: Cestování po Svaté zemi v roce 1835

(Putěšestvoje vo Svjatuju Zemlju 1835 g.)

Avraam Sergejevič Norov působil jako překladatel, básník, prozaik, kritik, historik a knihovník. Literární jméno mu udělaly jeho cestopisné črty. V roce 1821 a 1822 cestoval po Evropě, navštívil Německo, Francii, Itálii, Sicílii. V letech 1834 až 1836 uskutečnil svoji první cestu do Malé Asie, Palestiny a Jeruzaléma. V roce 1839 navštívuje Egypt a Nubii a v roce 1860 cestuje opět do Palestiny. Jeho *Cestování po Svaté zemi* se stalo velmi úspěšným dílem díky jeho literárnímu talentu a hlubokému náboženskému citění. Vyšlo ve třech vydáních v letech 1839, 1844 a 1856.

N. V. Gogol: Dopisy Žukovskému (Pisma Žukovskomu)

Také N. V. Gogol putoval do Svaté země a o této cestě referuje ve svých dopisech.

Nikolaj Vasiljevič Gogol byl jedním z největších „asketů“ ruské literatury. Svou „duchovní pouť“ završil cestou do Svaté země v únoru 1848. Své dojmy z cesty do Svaté země i pobytu v Jeruzalémě popsal ve svých dopisech. Psal především Žukovskému, ale i např. Ševirevovi. Dopisy jsou sice většinou stručné, ale o to výstižnější. Bohužel mu pouť do svaté země nedala to, po čem toužil – duchovní prozření. V únoru 1850 o tom Žukovskému píše: „*Moji cestu do Palestiny jsem uskutečnil proto, abych zjistil a na vlastní oči se přesvědčil, jak drsné je moje srdce. A je velmi drsné! Dovolil jsem si přenocovat u hrobu Spasitele a zasvětit se do svatých tajů, přitom jsem stál přímo nad hrobem, ale nestal jsem se ani lepším a ani vše pozemské ve mně neshořelo a nezůstalo jen to nebeské.*“ (5, s. 15)

N. V. Berg: Mé toulky po světě (Moji skitanija po belu svetu)

Nikolaj Vasiljevič Berg je známý především jako básník a překladatel. Překládal hlavně slovanskou poezii. *Mé toulky* jsou zápisky z cesty do Řecka, Sýrie, Egypta a

Palestiny. Vycházely na pokračování v různých časopisech a novinách, např. Naše vremena, Moskovskije vědomosti, Bibliotěka dlja čtěníja a Russkij vestnik, v letech 1861 až 1867.

I.A. Bunin: Judea (Iudeja)

Ivan Aleksejevič Bunin cestoval do Palestiny a Egypta v dubnu a květnu roku 1907. Črty z této cesty, které autor nazýval cestovatelskými poémami, byly později zařazeny do cyklu *Stín ptáka*. Tato cesta zanechala v autorovi hluboký dojem a měla vliv i na jeho pozdější tvorbu. Dá se říci, že tyto prózy jsou tím nejlepším, co bylo v ruské literatuře o Svaté zemi napsáno.

P. Ladinskij: Cestování do Palestiny (Putěšestvije v Palestinu)

Antonin Petrovič Ladinskij byl známý autor historických románů a básník. Svatou zemi navštívil v roce 1936. Byl tam vyslán redakcí deníku ruské emigrace *Poslednije novosti*, který vycházel v Paříži, a v kterém v té době pracoval. Z jednotlivých článků později sestavil knihu. Tato cesta se odrazila i v jeho dalších dílech.

5.1.2. Putování kupecká

Změny, které postupně probíhaly u poutních cestopisů v průběhu 12. – 14. století, se završily vznikem nové žánrové varianty, tzv. **kupeckým putováním** (kupečeskoe chožděníje). Ta se poprvé objevují v 15. století.

Autoři těchto literárních památek chtěli popsat dojmy, které v nich zanechaly zážitky ze zemí, do kterých cestovali za obchodem. Cílem jejich zájmu se stal především obchod, ale také běžný, každodenní život, náboženství, kultura, klima, politické uspořádání i armáda dané země. Ve srovnání s putováními zbožnými se tedy sféra zájmu značně rozšířila, a zároveň mizí konvenční popis svatých míst a s nimi svázaných legend. Rozšiřuje se i okruh lidí, s kterými se cestovatel setkává a o kterých vypráví. Kompozice kupeckých putování se nyní podřizuje spíše chronologickému řazení. Díla tak připomínají deník. Autor-cestovatel se mnohem častěji než poutník zabývá svým vlastním osudem a jeho osoba se čtenáři více otevírá. Autor o mnoho upřímněji vyjadřuje svůj vztah k pozorovanému, často používá i emocionálně zabarvené výrazy a

prostředky. Jazyk kupeckých putování se vyznačuje ještě větší prostotou, než jazyk putování zbožných. Převládá hovorový jazyk, objevují se i ustálené obraty, přísloví a rčení. Ještě častěji než u zbožných putování autoři používají slova cizího původu, která jsou někdy použita jako šifra.

Není divu, že kupecké cestopisy vznikají zrovna v 15. století. Je to století zámořských objevů. V Evropě vznikal nový svět. Evropané přehodnocovali své zvyky a víru. Plavili se přes oceán a hledali nové ideály, začali se vymaňovat z úzkého sevření středověku a začali cestovat za hranice kontinentu. Evropští mořeplavci, obchodníci a osadníci začínají budovat nové cesty na Východ a objevovat i využívat další části světa. Poprvé v historii došlo k přímému kontaktu mezi jednotlivými kontinenty. K těmto objevům přispěl i ruský kupec Afanasij Nikitin z Tveru, který o třicet let dříve, než k Indickým břehům připlul portugalský mořeplavec Vasco da Gama, píše o své cestě do této tajemné země. Jeho cestopisný deník z let 1466 až 1472 je nejen velmi cennou literární a jazykovou památkou, nejen vysoce hodnotným dokumentem historickým, zeměpisným, orientalistickým a národopisným, ale i nesmírně zajímavou a poutavou četbou.

Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře

(Chožděnije Afanisija Nikitina za tri morja)

Afanasij Nikitin byl prvním Evropanem, který podal pravdivý a cenný popis Indie. Tuto cestu vykonal sám z vlastních prostředků bez podpory církevní nebo světské moci. Energie a houževnatost tohoto ruského cestovatele však překonala všechny nepříznivé podmínky jeho putování. Byl cestovatelem nadmíru nadaným, bystrým, obdařeným vlastnostmi skvělého pozorovatele.

Jeho cestopis je důležitým pramenem pro poznání dějin středověké Indie. Afanasij Nikitin realisticky líčí specifika kultury a způsob života indického obyvatelstva. V neposlední řadě je Nikitinův cestopis cennou památkou dějin ruské literatury. Je psán deníkovou formou, kterou autor již nestačil stylisticky upravit. Proto je jeho jazyk prostý a nevyumělkovaný, a proto působí svěže a věrohodně. Jako literární dílo je dokladem poměrně vysoké úrovně ruské vzdělanosti 15. století.

Je známo, že evropští kupci vstoupili na půdu Indie mnohem dříve než v 15. století, dokazují to četné archeologické vykopávky. Prvními evropskými obchodníky v Indii

byli Římané, po úpadku Říše Římské se obchodu s Indií ujímají Egypťané. Posléze se ho zmocní islámský svět, zejména Turci a Arabové a všechen zisk plynoucí z obchodu s Indií je pro křesťanský svět ztracen, dokud se na scéně neobjeví Portugalci a jejich malá země na západě Evropy se téměř přes noc nestane velmocí.

Stejně tak jako portugalští králové přál obchodnímu podnikání i moskevský kníže Ivan III. (1462 – 1505). Kupci se v té době stávali váženou zámožnou vrstvou se značným vzděláním. Nepřicházeli do cizích krajů jako dobyvatelé nebo hlasatelé domněle dokonalejšího náboženství, nýbrž jako prostředníci výměny výrobků. Nejvíce vážení byli ti, kteří přiváželi své zboží z největší dálky, tedy z Předního Východu a ze Střední Asie, odkud přiváželi drahé kamení, hedvábné tkaniny, barviva a koření. Cesty, které podstupovali, nebyly vždy bezpečné, a možná proto je nová generace kupců podnikavá, průbojná a nebázlivá.

V tomto prostředí tedy vyrůstá Afanasij Nikitin. Byl kupcem z Tveru. Toto město bylo v 15. století sídlem tverského knížectví a na obchodní cestě mezi Východem a Západem mělo velmi výhodnou polohu. Afanasij Nikitin nastoupil svou cestu se svolením Ivana III. roku 1466 a v roce 1472 se vrátil na Rus, kde záhy zemřel. Toto Nikitinovo putování nebyla jeho první cesta do Orientu. Již předtím, jak se z cestopisu dovídáme, pobýval v zemi Chorásánské (severovýchodní část Iránu). Tehdy se zřejmě také přiučil perštině a turečtině.

Indie byla v té době rozdělena na řadu knížectví, jejichž dynastie se navzájem svářily a podléhaly tak snadno muslimské rozpínavosti. Postupně bylo podrobováno jedno knížectví za druhým. Padl Pandžáb, byl podroben Gudžarát, Bengál i Dillí a Indie se rozpadla na Indii muslimskou a Indii hindskou. Prvním velkým vladařem muslimské říše byl Muhammad ibn Tughlak ve 14. století, údajně vladař velmi rozporuplný. Vladař neměl podporu lidu, což vedlo k četným povstáním. V době pobytu Afanasije Nikitina vládl již třináctý z této dynastie Muhammad šáh III., který nastoupil na trůn jako devítiletý a kterému v době Nikitinovy pouti Indií nebylo ještě ani dvacet let, jak o něm říká Nikitin, ale něco mezi 15 a 16 lety. Říši však spravoval spíš regent chodža Mahmúd Gaván, který podle arabských historiků vládl dobře a říši nadále rozšiřoval. Proto Nikitin říká, že „*Beder je hlavní město Hindustánu besermenského*“ (muslimského). (12, s. 51).

Daleko důležitější a zajímavější než svědectví historická je líčení místních zvyků, mravů a oděvů lidu. Nikitinův popis je realistický. Zajímá ho skutečný život. Vyprávění se nám zdá věrohodné, připojuje i vlastní dojmy na rozdíl od jiných cestopisů té doby týkajících se Indie, které líčí Indii jako zemi pohádkově podivuhodnou. Takové jsou i zprávy Benátčana Marka Pola, který o Indii píše, i když je dost pravděpodobné, že sám nikdy v Indii nebyl a jde jen o vyprávění zprostředkované. Když srovnáme vypravování Marka Pola se zápisy Afanasije Nikitina, musíme uznat, že Polovy zápisy jsou často nadsazované a mlhavé. Nikitin některé zprávy Marka Pola potvrzuje nebo je uvádí na pravou míru. Marko Polo praví: „V té zemi dávají koňům jísti místo píce maso vařené s rýží a mnoho jiných krmí vařených dávají jim.“ (12, s. 20) Nikitin zaznamenal podobně: „Koně krmí nohotem (druh luštěniny), vaří pro ně kičiris (krmivo z rýže) s cukrem a máslem.“ (12, s. 20)

Nikitin rozlišuje to, co sám viděl, od toho, co mu vypravoval někdo jiný. Snaží se zachytit vše podle pravdy. Má na zřeteli ty, kteří budou cestu vykonávat po něm. Pro ně udává, kolik dní mu trvala cesta z jednoho místa na druhé, jak vypadá místní trh, kolik co stálo, co je v Indii drahé, co naopak levné. Všimá si obrovské chudoby prostého lidu na jedné straně a nesmírného bohatství, přepychu a hýření indické šlechty na straně druhé. „Země je velmi zalidněna, venkovský lid je velmi chudý, ale velmoži jsou velmi bohatí a žijí ve velkém přepychu.“ (12, s. 21) Tato Nikitinova věta ostatně platí pro Indii dodnes, Nikitin je však prvním z cestovatelů, který si sociálního rozvrstvení všimá a komentuje je.

Na své cestě se Nikitin nejdéle zdržel právě v Indii, pobyl zde celé tři roky, od jara roku 1469 až do jara roku 1472. Protože popisuje indické trhy i zboží, jímž se obchoduje, a podrobně zaznamenává indické sociální rozvrstvení a náboženské zvyky, které mají v Indii velký vliv na obchodování, mohlo by se zdát, že cílem jeho cesty byla Indie, do níž celá tehdejší Evropa úporně hledala cestu. Ale původním cílem Nikitina Indie zřejmě nebyla, protože říká: „Když mě okradli, tak mi knihy vzali, já pak jsem se pro velké neštěstí odebral do Indie, protože jsem neměl s čím jít na Rus, nezůstalo mi žádné zboží.“ (list 383. Trojického letopisu). Na indickou půdu vstoupil v Čivilu, indickém přístavu jižně od Bombeje. Značný dojem na něj udělalo místní obyvatelstvo. Jako zřejmě každý Evropan, jenž se ocitnul poprvé v Indii, i Nikitin utrpěl kulturní šok, neboť ihned

popisuje, co ho v Indii nejvíce překvapuje: „Všichni lidé chodí nazí, hlavu mají nepokrytou, prsa nahá, vlasy do jednoho copu spleteny a všichni jsou břichatí. Děti rodí každý rok, pak mají mnoho dětí. Muži i ženy jsou všichni černí, jdu-li někam, tak je za mnou plno lidí, bílý člověk je udivuje... a všichni jsou nazí a bosí a vlasatí.“ (12, s. 37) „...někteří lidé jsou úplně nazí, jen šátek je na zadnici a stud je zakryt. (12, s. 54)

Co tedy nejvíce Nikitina překvapí, je černá barva pleti a zejména to, že Indové chodí bosí a nazí. Nikitinovo svědectví toho, jak Indové vypadali a co nosili, je významným zdrojem poznání pro dnešní historiky, neboť soudobí autoři se o tomto nezmiňují. I dnešní návštěvník z Evropy by měl z Indie přibližně stejný pocit, procházíte-li se po indickém městě, vždy máte za sebou houf dětí, které vás sledují na každém kroku, a někdy nejen dětí. Je zajímavé, že za celá dlouhá staletí téměř vše zůstalo stejné. Až na tu nahotu. V dnešní Indii, potkáte-li někoho téměř nahého, bude to buď sádhů – indický svatý muž, anebo paradoxně nějaká ne příliš taktická turistka ze západní Evropy. Indové a zejména indické ženy neodhalí ze svého těla téměř nic. Muži mají vždy dlouhé kalhoty a ženy nosí sári až na kotníky. Sári je pět metrů dlouhá látka, která je omotaná kolem pasu a její cíp je přehozen přes rameno. Nosila se i v dobách Nikitinových, jak víme z jeho popisu. „Ženy nosí fotu přehozenou přes ramena a druhou kolem beder.“ (12, s. 37) Pod tím však neměli nic. Portugalským misionářům, kteří na indické území počínají pronikat koncem 15. století, se tento oděv zdá nejen podivný jako Nikitinovi, ale také značně nemravný, nařídí tedy indickým ženám nošení jakési evropsky vyhlížející halenky, které se říká čoli a kterou indické ženy nosí pod sári dodnes. Tak velký byl vliv muslimů i puritánských portugalských katolických misionářů, že Indie, kdysi s velmi liberálním postojem k nahotě a sexu, se časem stala jednou z nejstriktnějších. Celé védské náboženství, které je základem hinduismu, je prostoupeno sexuálními prvky, které směřovaly k zajištění zdatného potomstva. Na rozdíl od většiny jiných náboženství se védské náboženské texty projevují naprostou otevřeností k intimním vztahům muže a ženy. Tímto přístupem k sexu se staří Indové zcela odlišovali od jiných kultur, a proto i Nikitinovi se zdá indická nahota a jistá uvolněnost sexuálních vztahů přinejmenším podivná, protože o tom opakovaně hovoří: „ V Indické zemi se kupci ubytují v zájezdních dvorech, jídlo pro kupce vaří hospodyně i postel jim stelou a také s kupci spí – sikiš elersen du žitel Bergen, dostur avratčektur a siki mufut – milují bílé muže.“ Nebo: „Jejich ženy

pak spí se svými muži ve dne, v noci jejich ženy chodí k cizincům a spí s cizinci, dávají jim olafu, přinášejí sebou sladké zákusky i sladké víno, dávají kupcům jídlo a pití, aby je milovali, bílé kupce milují proto, že jejich lidé jsou velmi černí, jestliže žena počne od kupce dítě, i muž mu dá alafu (odměnu), když se narodí dítě bílé, obdrží kupec jako poplatek osmnáct tenek, pakli se narodí černé, nedostává nic, že pil a jedl, to mu po právu náleželo.“ (12, s. 50)

I když se nám i Nikitinovi zdají tyto indické zvyky poněkud zvláštní, jsou zároveň značně pravděpodobné. V Indii je barva pleti jedním z vodítek rozlišení jednotlivých kast. Čím vyšší kasta, tím světlejší mívají její příslušníci pleť. Světlejší pleť tedy může zaručit vyšší společenské postavení, a tudíž rodiče takových dětí měli zároveň lepší vyhlídky na to, že se jejich dítě lépe ožení či provdá a zajistí tak sobě i jim lepší budoucnost. V Indii do dnešní doby neexistuje žádný systém sociálního pojištění, a tak budoucnost rodičů je plně v rukou jejich dětí, jak dobře se o ně jednou ve stáří postarají.

Nikitinův cestopis obsahuje i zmínku o indických ženách. Indickou ženu Nikitin nelíčí, zrovna sympaticky: je prý zlá, nevěrná, prolhaná, zabývá se čarodějnictvím a mícháním jedů, kterými muže o život připravuje. Toto svědectví samozřejmě nelze považovat za holý fakt. Zřejmě šlo o Nikitinovu ojedinělou špatnou zkušenost, kterou tímto způsobem generalizuje. Nebo se jedná jen o omyl způsobený neznalostí některých indických praktik. Je možné, že indické ženy, které používají prostředků přírodní medicíny, na Nikitina dělaly dojem jakýchsi čarodějnic.

Hlavním městem muslimské Indie byl podle Nikitina Beder, Bídár. Nikitin popisuje sultánův palác. Byl rozlehlý, měl sedm bran, každou hlídalo sto mužů a sto písařů zapisovalo, kdo do paláce vchází a kdo z něho vychází. Cizinci nesměli vstoupit vůbec. Dále hovoří o síle sultánova vojska, jak bývají vypraveni váleční sloni: jsou opancéřováni, na chobot a na kly jim upevňují ostré meče a na záda jim bývá připevňována „pevnůstka“ (gorodok), v níž je umístěno vždy dvanáct bojovníků s děly a puškami. Tato zpráva je velmi důležitá. Historie dosud tvrdila, že se Indie seznámila se střelnými zbraněmi až za Bábura v bitvě u Pánípatu roku 1526. V Bídáru také kvetl obchod s koňmi a různým zbožím, převážně hedvábným. I černé otroky tam bylo možno koupit. Nikitin tam prodal i svého koně. Až dosud líčil Nikitin muslimskou Indii. V Bídáru se však seznámil i s Indií hindskou. Nikitin zapsal: „Seznámil jsem se tam s mnoha Indý a řekl jsem jim, jaké jsem víry, že nejsem besermen, že jsem křesťan a že mé jméno

je Ofonasej a besermenské jméno choza Júsuf Chorosání. A oni od té doby přede mnou nic neskrývali. Na všechno z jejich víry jsem se vyptal.“ (12, s. 26)

Je zajímavé, jak Nikitin bystře vytyčuje ty nejdůležitější znaky, jimiž se Indové muslimští a hindští od sebe liší. Jsou to především zaměstnání, předpisy týkající se jídla a náboženství a zvyklosti při uzavírání sňatku. V Indii je prý čtyřiaosmdesát náboženských vyznání. Nikitin má zřejmě na mysli kasty, jak vyplývá z jeho pokračování, že příslušník jednoho vyznání nepije, nejí, ani se nežení s příslušníkem vyznání jiného. Pokud se jídla týká, čteme, že Indové nepožívají masa, že sice někteří jedí skopové, drůbež i ryby a vejce, ale hovězí nejí prý žádný Ind. Krávy jsou totiž posvátné. „Indové vola nazývají otcem a krávu matkou, na jejich lejně pekou chléb a jídlo si vaří, a tím popelem si mažou líce i čelo a celé tělo.“ (12, s. 46) Jedí dvakrát za den, ale v noci nejedí a také nepijí víno ani jiný opojný nápoj. Živí se jen rostlinnou stravou. „Jedí různé trávy a vaří je s máslem a mlékem, jedí vše pravou rukou, do levé nic neberou, nůž nemají a lžíce neznají, na cestách si každý vaří kaši a každý má svůj hrnec.“ (12, s. 27) Indové prý nejedí nejenom s muslimy, ale ani se svými ženami. Ještě i dnes v některých indických rodinách indické ženy nejedí se svým mužem, ale až po něm. Stále také platí, že většina Indů nepoužívá lžíci ani jiné pomůcky, ale jen pravou ruku. V Indii se totiž levá ruka používá jen k úkonům nečistým a užívat ji k podávání potravy do úst je tedy krajně nevhodné. Před jídlem si Indové prý umývají ruce, vyplachují ústa a umývají nohy. Při jídle sedí na zemi. Při příchodu a odchodu se uklání „po mnišsku“.

Nikitin se dotýká rovněž indických zvyků při smrti a narození: „Když z nich někdo zemře, tak ho spálí a popel sypou do vody. Když se ženě narodí dítě, přijímá je muž. Jméno synovi dává otec a dceři matka.“ (12, s. 27)

V den velkého půstu putují Indové do „Pervotu“ (Párvat). „Do Pervotu se jezdí o Velkém postu k Butovi, to je jejich Jerusale, po besermensku Makka, po rusku Jerusaleim a po indicku Párvat.“ (12, s. 46) Nikitin navštívil i hinduistickou svatyni. Popisuje, že všichni, než jdou do svatyně, se oholí a ostříhají si vlasy, všichni jsou nazí, i ženy, jen kolem pasu mají lehkou látku. Jde patrně o chrám Šivův, což poznáme podle toho, že Nikitin viděl před boží sochou sochu velikého býka. Je to býk Nandí, Šivovo posvátné zvíře.

Nikitin pečlivě odlišuje muslimskou Indii od Indie hinduistické. Je to patrně z toho, že odděleně popisuje slavnost bajramu, kterou muslimové oslavují uprostřed měsíce

května a kterou s nimi v Bídaru slavil. O této slavnosti se na veřejnosti ukazuje také sultán ve velkém a nádherném průvodu. Jeho šat je posázen drahokamy. Sedlo má celé ze zlata. Jeho bratři jsou nošeni na zlatých nosítkách s baldachýnem posázeným drahokamy. Tuto nádherychtivost muslimských vladařů Nikitin očividně neschvaluje, protože vidí, že jde na účet chudého lidu.

Když se blížily páté Velikonoce, Nikitin myslel na svou rodnou Rus. V Indii zůstat nechtěl, prý je tam příliš drahé. Po Rusi se mu stýskalo také proto, že už zapomínal křesťanství, jak mu vyčetl jeden muslim, který se ho snažil obrátit na islám. Jak sám říká: „Z Rusi jsme s sebou vzali knihy, ale když mne oloupili, vzali mi je a já jsem zapomněl veškerou víru křesťanskou i svátky křesťanské, ani o Velikonocích ani o Narození Kristově nic nevím, ani středy ani pátku neznám, a jsem mezi vírami“. „Postil jsem se s besermeny a s nimi jsem půst skončil. (12, s. 59)

Nikitin pak ještě navštívil některá indická města, nalodil se v Dabylu a plul k břehům Etiopie a odtud přes Maskat v Arabii do Ormuzu a přes Persii do Trapezuntu k Černému moři. To bylo to třetí moře, přes které se Nikitin vrátil do rodné země. Přistál v Kafě, nynější Feodosii na Krymu. „Tak z milosti Boží jsem přešel přes tři moře“, jsou poslední ruská slova tohoto zajímavého deníku, po nichž následuje dlouhá muslimská modlitba ve zvláštní persko-arabské jazykové směsi.

Jak dlouho Afanasij Nikitin pobýval na Krymu, nevíme. Umřel na cestě, nevrátil se už do rodného Tveru. Zemřel chudý, ale vrátil se obohacen o vědomosti a zkušenosti, kterými naplnil svůj deník. Tento deník přivezli roku 1475 ruští kupci do Moskvy a odevzdali jej Vasiliji Mamyrevu, písaři moskevského velikého knížete Ivana III.

Putování přes tři moře je důležitým dokumentem orientalistickým, hlavně pokud jde o východní jazyky. Téměř vůbec se tu nesetkáváme s církevně slovanskými slovy a obraty, ale na řadě míst narážíme na slova perská, arabská a na smíšený jazyk turecký, v němž převládá džagatajský (starouzbecký) element. Je zajímavé, kdy používá turečtiny a perštiny. Jsou to pasáže, kdy hovoří o věcech tak říkajíc nekřesťanských, obzvláště o obcování se ženami: „V Indii pak ženy jsou laciné. Konáš-li pohlavní styk, dva šetely, vyhodíš-li peníze, až šest šetelů dej, to jsou přátelé, otrok, otrokyně jsou levné, čtyři funy pěkná, pět funů velmi pěkná...“ Nebo když mluví o své víře „...Prosím Alláha, aby mne chránil, Alláh je Bůh, Alláh je pravda,Alláh je slitovný Bůh ...víra je pryč, ale půst jsem držel.... s

ženštinou jsem nespal.“(12, s. 47) Zdá se, že použitá turečtina tu funguje jako jakási šifra. Jakoby o těchto intimních věcech nechtěl psát ve svém mateřském jazyce, snad z důvodu určitého studu nebo nechtěl, aby se na rodné Rusi dozvěděli o jeho „nekřesťanském chování“. Zároveň je to však důkaz toho, že Nikitin své zápisky mínil pro veřejnost a nikoli jen pro sebe.

Nikitinovy zápisky na dlouhá léta upadly do zapomnění. Objevil je znovu až ruský dějepisec N. M. Karamzin v knihovně Sergijevského kláštera svaté Trojice mezi rukopisy 16. století. Karamzin otiskl začátek cestopisu v VI. svazku svých *Dějin ruské říše (Istorija gosudarstva Rossijskogo, 1816)*. Na počátku 20. století je známo již šest redakcí. Trojická redakce je nejstarší, nejdelší a je také nejméně porušena.

Dalším známým dochovaným cestopisem, jehož autorem byl ruský kupec jsou *Zápisky kupce Fedota Kotova* z první poloviny 17. století.

Zápisky kupce Fedota Kotova o cestě do Persie (1623)

(Zapisky kupca Fedota Kotova o putěšestviji v Persiju)

Fedot Afanasjevič Kotov pocházel z významného kupeckého rodu, jehož představitelé obchodovali s Východem. V roce 1623 byl poslán se zbožím do Persie s úkolem popsat absolvovanou cestu. Cestoval po Oce, Volze, Kaspickém moři do Derventa a odtud do Persie. Jeho cestopis byl napsán podle vlastních zápisků a doplněn svědectvím o cestě do Indie a Turecka, které mu bylo známo z jiných zdrojů. Jeho popis geografických skutečností je přitom poměrně věrný. Své dílo adresoval ruským kupcům, a tak se snažil především o co nejvěrnější popis obchodních podmínek cesty, ale soustředil se i na charakteristické rozdíly života východních národů, jejich zvyků a obyčejů. Kotov navštívil Persii v době panování šácha Abbase I. Velkého (1587 – 1629), který rozšířil stát a posílil panovnickou moc. Putování Fedota je známo ze třech dochovaných spisů z 17. a 18. století.

5.1.3. Putování diplomatická

Deník z cesty Izidora do západní Evropy

(Dněvník iz putěšestvija Izidora v zapadnuju Jevropu)

Při studiu jakéhokoli literárního žánru se vždy objeví díla, která jsou jen těžko zařaditelná do stávajících literárních žánrů, a stojí buď na pomezí, nebo se úplně vymykají zavedené normě. Jedním z takových děl je *Deník z cesty Izidora do západní Evropy*. Ač je toto dílo běžně řazeno mezi „chožděnjija“ – putování a svojí strukturou, obsahem i postavou cestovatele–vypravěče (představitele církve) tomuto žánru skutečně odpovídá, nedá se říci, že by se jednalo o **poutní cestopis**, ani o **cestopis kupecký**. Důvod cesty je totiž jiný, než jaký u poutních cestopisů zpravidla bývá. Výprava vedená moskevským metropolitou řeckého původu Izidorem nechtěla navštívit ani tak svatá místa, ale vypravila se roku 1437 z Moskvy do italského města Ferrary na církevní koncil pořádaný v roce 1439 u příležitosti uzavření Unie mezi západní a východní církví. Jednalo se o spojení katolické a pravoslavné církve pod vedením římského papeže. Na vzniku této Unie se dohodli byzantský císař a konstantinopolský patriarcha, protože doufali v pomoc papeže proti Turkům. Nicméně ruský lid proti Unii protestoval a kníže Vasilij Vasiljevič přikázal Izidora svrhnout. Roku 1439 si ruští biskupové vybrali svého metropolitu, a tím se stala ruská církev autonomní.

Ačkoliv cílem cesty Izidora a jeho doprovodu bylo spíše diplomatické jednání o Unii, než návštěva pamětihodností, v deníku samotném právě popis měst, přírody a způsobu života lidí převládá nad popisem průběhu jednání.

Autorem deníku byl suzdalský biskup Avraam, který byl členem Izidorovy výpravy. Deník byl napsán během výpravy. Po návratu byl deník přepracován, pravděpodobně suzdalským mnichem Simeonem, který zde vyjádřil své nepřátelské postoje vůči Izidorovi. Tento mnich také napsal svoji vlastní povídku s názvem: *Izidorovo putování*.

Deník obsahuje podrobný popis cesty ruského poselstva z Moskvy do Ferrary a Florencie i zpáteční cesty z Florencie do Budapešti. Autor popisuje města, přes která poselstvo jelo, památky i vzdálenost mezi městy. Cesta z Říma vedla přes Lübeck, Maklenburg, Braunschweig, Lipsko, Bamberg, Norimberk, Augsburg, Innsbruck,

Padovu a Ferraru. Autor píše o architektuře a pohostinnosti navštívených měst. Popisuje například fontány v Lüneburgu a jejich ornamentální výzdobu, ještě více ho ale zaujal fakt, že z místních kašen pije nejen obyvatelstvo města, ale i dobytek. Dále se zajímal o rozvoj řemesel a obchodu v západní Evropě. Benátky považoval za centrum mezinárodního obchodu, protože tam přijíždějí lodě s nákladem zboží z celého světa. Také ho zaujala nemocnice ve Florencii s tisícem lůžek a drahým nemocničním vybavením a velice se mu líbila knihovna s více než tisícem svazků. Dále se autor zabýval rozdíly v německém jazyce v různých německých městech. V Itálii autor popisuje přírodu: hory, pokryté sněhem, cedry a cypřiše, které porovnává se stromy rostoucími v jeho rodné zemi. Rovněž ho zajímají mlýny a textilní výroby.

Naopak při popisu Ferrarsko-Florentského chrámu autor projevil neobyčejnou střídmost. I při zmínce o přijetí Unie se vyhnul jakékoli chvále a omezil se jen na krátkou zprávu a výčet osob, které smlouvu podepsaly.

Byzancie nakonec podepsáním Unie stejně nic nezískala. Slíbená pomoc nepřišla a Konstantinopol padla do rukou Turků 29. května 1453. Tímto momentem přestala Byzantská říše prakticky existovat. Tato událost byla nesmírně důležitá nejen pro Řeky, ale i pro Rusy, kteří byli po pět století s Byzancií těsně spjati kulturně i nábožensky.

Ač byl tento deník napsán v 15. století, kdy ještě nebylo povinností diplomatických misí sepisování průběhu jednání, přece jen v jistém smyslu tento žánr předjímá. Jedná se zde o jakéhosi předchůdce budoucích **hlášení poslů** (statejnyje spisky). Nemá sice ještě strukturu tohoto žánru, který se v 15. století teprve tvořil, ale hlavní cíl – informovat o diplomatické cestě a výsledku jednání je zde splněn.

Tento typ putování, který předjímá žánr hlášení poslů, ale ještě nemá tak formální podobu a neměnnou strukturu, jsme proto nazvali **putování diplomatická**. Dalším z literárních děl, které bychom mohli do této kategorie zařadit, jsou *Zápisky neznámé osoby*.

*Zápisky neznámé osoby o cestě do Německa, Holandska a Itálie
(Zapiski neizvestnoj osoby o putěšestviji po Germaniji, Gollandiji i Italiji)*

Toto dílo bylo napsáno v souvislosti s cestou Velkého moskevského poselstva do zemí západní Evropy, které vyslal Petr I. Hlavním cílem poselstva bylo uzavření

spojeneckého paktu proti Turecku, dalším úkolem bylo najmout námořníky, kapitány, mistry a řemeslníky schopné postavit velké lodě a nakoupit nástroje. Poselstvo vedli Lefont, Golovin a Voznicyn. Inkognito se cesty účastnil i sám Petr I. Celé poselstvo pak čítalo bezmála 250 osob. Vyjeli 9. března 1697 a do Amsterodamu došli v srpnu. Odtud Petr jel do Anglie, kde pobýval od 7. ledna do 20. dubna 1698. Potom poselstvo jelo do Vídně a Petr měl namířeno do Benátek. Před cestou ho ale dostihla zpráva o povstání střelců, a tak byl nucen vrátit se zpět do vlasti. Ve Vídni zůstal Voznicyn, aby se zúčastnil mírové konference s Tureckem.

Autora zápisků neznáme. V minulosti se autorství omylem připisovalo Petru I. Autorem by podle vědců mohl být Gorbunov nebo Andrej M. Apraksin. Co víme jistě, je skutečnost, že autor měl vysoké postavení. Při příjezdu do Haagu jel společně s Golicynem, účastnil se audiencí, měl možnost si prohlédnout zámek v Berlíně a vidět budoucí královnu Pruska s dětmi. Autor cestopisu vyjel z Moskvy o něco později než poselstvo, v květnu 1697, ale přidružil se k němu už v Amsterodamu. Potom jel přes Německo a Itálii, kde navštívil Benátky, Florencii, Řím, Padovu. Je možné, že měl i tajný diplomatický úkol. Z Itálie se vrátil zpět do Amsterodamu a odtud přes Brémy, Hamburg, Berlín, Danzig a Rigu do Ruska. Svou cestu ukončil téměř půl roku po návratu Petra I. Deník se dochoval v řadě spisů. Nejstarší vydání pochází z roku 1788.

Tento cestopis řadím do kategorie diplomatických cestopisů ze dvou důvodů. Jedná se o cestu carského poselstva, ale nejedná se o oficiální *hlášení poslů*. (O tomto žánru více v další kapitole.) Autor v tomto díle spíše popisuje své zážitky z cest než obchodní či diplomatická jednání, což odpovídá spíše žánru putování, i když svým názvem „zapisky“ se k tomuto žánru přímo nehlásí.

5.2. Hlášení poslů

Hlášení ruských poslů se nazývaly „*rozpis*“ nebo „*statejnyje spisky*“. Lichačev je nazývá „*pověst russkich poslov*“. Mathuserová tento žánr pojmenovala „*poselství carských kurýrů*“. Jako samostatný žánr existovaly téměř dvě století až do Petrovy epochy. Jedná se o svérázný, poměrně rozsáhlý, avšak málo prozkoumaný materiál ke studiu ruských dějin i vývoje jazyka. Název *statejnyje spisky* se používá proto, že měly

odpovědět na „statji“ – otázky nebo body, podle kterých se vedla diplomatická jednání. Zpravodajství tohoto druhu se objevovala už v 15. století. V 16. a 17. století už sestavování takových hlášení patřilo k povinnostem ruských diplomatů.

Struktura hlášení je tradiční, neměnná. Začínají úvodem, v kterém se dozvídáme o místě, čase a účelu cesty poselstva. Potom je popisována samotná cesta. V hlavní části je pak podrobně popsán uvítací ceremoniál, průběh rozhovorů, přesný zápis projevů jednotlivých účastníků. *„A hosudar car a veliký kníže seděl v roubené síni, v ruském dlouhém šatě s carskou pokrývkou hlavy zdobenou diadémem a s panovnickým žezlem v rukou. Carevič Ivan byl v dlouhém kožešinovém plášti. Bojaři a dvořané v šatě zlatem zdobeném stáli v síních i chodbách. Jakmile poslové vstoupili do carské síně, dal jim hodnostář, kníže Petr Ivanovič Tatěv, pokyn, aby poklekli a poklonili se až k zemi před hosudarem carem a velikým knížetem. Pak císařští poslové Jan Kobenzel a Daniel Printz vyřídili carovi pozdravení od císaře římského Maxmiliána. Nato hosudar car a veliký kníže i syn jeho, carevič Ivan Ivanovič, povstali a zeptali se: „Císař Maxmilián je zdráv?“ a císařští poslové odpověděli: „Když jsme od našeho císaře odjížděli, těšil se náš císař Maxmilián dobrému zdraví.“* (17, s. 57) V závěrečné části se pak popisuje zpáteční cesta poselstva.

Nejedno z těchto hlášení však přerostlo rámec služebního dokumentu a zařadilo se mezi hodnotná literární díla. Kromě výstižného popisu událostí souvisejících s diplomatickým posláním se často dozvídáme i něco o přírodě, místních zvycích, ekonomice, architektuře i umění. Diplomatičké hlášení tak často plnilo zároveň funkci cestopisného deníku.

Pozoruhodné je velké stylistické rozpětí těchto památek. Na jedné straně vysoce oficiální styl panovnických listů s ustálenými obraty, které se opakují a informace je zde ukryta mezi řádky, v jemné formulační odchylce, na druhé straně bezprostřední líčení dojmů z cest. Dále jsou tu přesné výčty odevzdávaných a přijímaných darů, technické pokyny pro plynulost pohybu na cestách a doporučení nejbezpečnějších cest. (17, s. 5) *„Pokud jste se, poslové, dotazovali, co by náš car a jeho děti potřebovali z Německých zemí, že to císař pošle spolu s velkým poselstvem, pak vězte, že car a veliký kníže žádá císaře Maxmiliána o takové mistry, kteří by uměli stavět chrámy, města a paláce, a ještě o jiné, kteří umějí dělat brnění, jaké císař poslal po Janovi darem, dále žádá o brnění se širokými a pohodlnými rukávy pro sebe a o píššaly dlouhé půldruhé pídě, které se hodí pro jízdu na koni, daleko střílí a jsou*

bezpečné. To by si náš car přál, aby mu to císař poslal.“ - ukázka z audience poslů Ivana Hrozného u císaře Maxmiliána II. (17, s. 65).

Zároveň se ale jedná o velmi vzrušující a napínavou četbu, zejména když si uvědomím, o jak zásadní politické otázky se jedná, o bytí a nebytí národů a o osudy statisíců lidí.

„Když císařovi poslové vyslechli odpověď, poodstoupili, aby se navzájem domluvili, a pak bojarům řekli: „Přednesli jsme poselství našeho císaře Maxmiliána k vašemu velikému knížeti Ivanovi a on nám vašim prostřednictvím nyní odpovídá. Jeho návrh, aby králem polským byl syn našeho Maxmiliána a Veliké knížectví Litevské bylo připojeno k Moskvě, se nemůže uskutečnit, protože Polské království je s Litevským knížectvím spojeno v pevnou unii, která znamená společného panovníka a vylučuje roztržení.“ (17, s. 62)

„Ale protože naši poslové nebudou moci vydat se k Vám už nyní s vašimi posly, prosíme Vás: do té doby, než naši poslové přijdou, necht' ustane válka proti nebohé Livonské zemi. Z různých míst se dovídám, že Vaše Jasnost si chce Livonii podřídit, a proto útočí na Kolyvaň (Tallin) a jiná města. Nenadáli jsme se toho, majíce na paměti Vaše dřívější slovo, a domníváme se, že se to nesrovnává s přátelstvím a příslibem dobrého sousedství, které se Vaše Jasnost chystá uzavřít se Svatou říší římskou.prosíme, abyste zanechal hněvu a odložil zlobu na nebohé lidi a nevedl válku, dokud nepřijede naše velké poselstvo, které upevní přátelství započaté mezi námi.“, Maxmilián II. Ivanu Hroznému (17, s. 78)

Nejstarším příkladem tohoto žánru, který se mi podařilo v literatuře nalézt, je soubor dokumentů, které Světa Mathauserová nazvala:

Cesty poznání (1488 – 1505)

Poselství Mikuláše Popela

Maxmiliánův posel Jiří Delator v Moskvě

Jiří Trachaniot Řek u krále Maxmiliána

Velká spojenecká smlouva a námluvy

V roce 1488 Habsburkové vyslali svého člověka, posla Mikuláše Popela, do vzdálené „Moskovie“. Tam tehdy vládl veliký kníže vladimirský a moskevský Ivan III. Vasiljevič. Římský císař Fridrich III. a jeho syn Maxmilián dobře věděli, co je s velikým knížetem spojuje. Byla to obava z rostoucí síly polského krále a velkoknížete litevského Kazimíra IV. a jeho synů, z nichž jeden byl Vladislav, král uherský a český. Diplomatická jednání

mezi Maxmiliánem I. a velikým knížetem Ivanem III., vedená zkušeným Řekem Jiřím Trachaniotem, jenž patřil k družině Sofie Paleologovny, řecké manželky Ivana III., a Jiřím Delatorem na straně habsburské, vyvrcholila spojeneckou smlouvou „proti Kazimírovi a jeho dětem“, jež měla zajistit Maxmiliánovi nárok na Uherské království a Ivanu III. na Kyjevské knížectví. Dohoda o společném postupu proti polskému králi a jeho dětem však nebyla nikdy realizována, protože mezitím Maxmilián dosáhl svého cíle sňatkovou politikou, když oženil svého syna Ferdinanda s dcerou českého a uherského krále Vladislava Jagellonského Annou, a tím mu zaručil získání Čech a Uher snadněji než vojenskou cestou. Stalo se tak v r. 1526, kdy u Moháče v boji s Turky král Ludvík Jagelonský zahynul. (17, s. 6)

Smlouva o spojenectví mezi Maxmiliánem I. a Vasilijem III. byla v Rusku nadále pečlivě uchovávána jako důležitý dokument, protože císař Maxmilián tu poprvé pro moskevského velikého knížete Vasilije III. použil titul imperátora, když jej nazval „Kayser und Herrscher aller Russen“. Toho se pak dovolával nejen Ivan Hrozný, ale i Petr Veliký, který smlouvu vydal v r. 1718 v různých jazycích jako vzácný dokument nalezený ve starých archivech.

Myslím, že by bylo velmi zajímavé zmínit se o funkci jazykového prostředníka, kterou české země při těchto cestách nesporně plnily. Posel, který přišel do Moskvy v r. 1488, Slezan českého původu Mikuláš Popel, používal v Moskvě češtiny jako tehdy běžného úředního jazyka střední Evropy. (Mikuláš Popel pocházel z rodové větve Popelů, která přesídlila z Čech do Slezska v době, kdy obě země patřily k sobě. Uměl česky, ačkoliv jeho rodina už byla poněmčená.) V ruském překladu Popelovy řeči je tedy řada bohemismů: *naposled, aniž slyšali ot žádnogo čeloveka, sam veliko lichu sobě udělal i veliko trpenije na sja vzjal, z pravogo serdca prijajet, tvoj milost milujet, bezpečně, v tom zvěděl, iž by ja na peňazi netbal atd.* (17, s. 8)

Severní mořská cesta (1575 – 1584)

Vyslanci císaře Maxmiliána II., Rudolfa II. a Ivana Hrozného

Tento soubor dokumentů se týká především hrozícího konfliktu, který později vyústil v Livonskou válku, ve které šlo především o přístup k Baltskému moři. Intenzita, s jakou o volnou cestu k moři bojoval Ivan Hrozný, byla příliš silná, než aby ji

mohly omezit výčitky císařů Maxmiliána II. nebo Rudolfa II. Rozdíl v naléhavosti, s jakou obě strany prosazovaly své zájmy, byl dán skutečností, že zatímco Ivan Hrozný byl samovládce, císaři Římské říše byli ve svém rozhodování závislí na vůli řady německých knížat. Nestejnost obou východisek se projevovala také v různých představách o jednacím protokolu.

Ivan IV. (viz obr. 8), přezdívaný Hrozný, car a velkokníže celé Rusi v letech 1547 – 1584, byl zároveň jedním z nejtalentovanějších publicistů starší ruské literatury. Svoji bohatou korespondenci používal především k prosazování svých politických záměrů. Odráží se v nich složitá postava cara, který svých v podstatě pokrokových cílů, směřujících k vybudování pevného a jednotného státu, dosahoval nadmíru krutými prostředky.

Poselstvo Ivana Novosilceva do Turecka

(Posolstvo Ivana Novosilceva v Turciju)

Další z diplomatických hlášení se týká cesty ruských poslů tentokrát na východ, do Turecka. Jeho autor Ivan Petrovič Novosiljcev vedl ruské poselstvo do Turecka roku 1570. V poselstvu cestoval i jeho syn. Důvodem cesty bylo pográtulovat Selimu II. k nastoupení na trůn a vytvořit diplomatické vztahy. Dalším úkolem Novosiljceva bylo zpravit o všech detailech týkajících se astrachaňského pochodu sultána. To byl úkol velice složitý a Novosiljcev mu věnoval velké úsilí. Kvůli hrozícímu nebezpečí od krymských Tatarů jelo poselstvo k Černému moři delší cestou přes Rylsk, po severním Donci a Donu do Azova, po moři do Kafy, Kerče a do Cařihradu. Do Cařihradu přijeli v červnu roku 1570. Byli přijati s vysokými počtami. Turecký sultán, který v té době bojoval s Německem byl zainteresován na dobrých vztazích s Ruskem. I deník naznačuje, že ruské poselstvo bylo přijato lépe než ostatní. Deníkové zápisky se mísí s popisem sultánovy vnitřní i vnější politiky. Poprvé publikováno v roce 1947.

Poselstvo Fedora Pisemského do Anglie

(Poselstvo Fedora Pisemskogo v Angliju)

Za zmínku rovněž stojí hlášení sepsané Fedorem Pisemským a týkající se cesty ruských poslů do Anglie. Fedor Andrejevič Pisemskij byl jedním z nejzkušenějších a

nejlepších diplomatů na dvoře Ivana Hrozného, a proto působil v nejobtížnějších misích. V červnu 1582 byl poslán do Anglie. Ivan Hrozný hledal spojence pro chystané dobytí Pobaltí. Proto vypravil poselstvo do Anglie, která byla známá jako nepřítel katolických zemí. Kromě toho měl tlumočit žádost o ruku sestřenice královny Alžběty Mary Hastingsové.

Pluli přes Bílé moře, Severním ledovým oceánem a Severním mořem do Scarborough, odtud do Londýna. Alžběta pobývala v té době ve Windsoru. Následují nejrozsáhlejší rozhovory s královnou a jejími spolupracovníky i popis setkání s Mary Hastingsovou. Anglii opouštějí v lednu 1583. Dílo bylo vydáno v roce 1888.

Poselstvo Fedota Jelčina do Gruzie

(Poselstvo Fedota Jelčina v Gruziju)

V roce 1639 bylo do Gruzie vypraveno poselstvo moskevského cara Michaila Fedoroviče, které vedl Fedot Jelčin. Gruzie vždy přitahovala zájem cestovatelů, záznamy o ní pocházejí už z 6. století. S Gruzií souvisí i stará řecká báje o argonautech. V době Jelčinovy cesty vládl v Gruzii Levan II. Dadiani, energický vládce a vojevůdce. Cílem rozhovorů byla otázka podřízenosti Gruzie Rusku. Cesta poselstva vedla po Oce, Volze, Kaspickém moři přes Kabardu. Cestou navštívili gruzínské kláštery. Levan II. je přijal chladně. Rozhovory o poddanství nebyly možné a mise skončila neúspěšně. Poslové však přivezli spoustu důležitých informací, které obohatily představy ruských lidí o zemích v Zakavkazí. Zápisky obsahují informace o geografické poloze, vztazích k okolním zemím, zemědělství, obchodu, zvycích místních obyvatel i náboženských obřadech. Dochovaly se dvě varianty spisu. Vydány byly v roce 1954.

Poselstvo Petra Potěmkina do Francie

(Posolstvo Petra Potěmkina vo Franciju)

Petr Ivanovič Potěmkin (1617 – 1700) byl vojenský důstojník a politik, významný představitel Ruska 17. století. První mise Potěmkina do Španělska a Francie proběhla v letech 1667 – 1669. Hlavním motivem k cestě byla touha získat spojence pro boj s Tureckem. 7. července 1667 poselstvo vyjelo z Moskvy do Archandělska a v prosinci připlulo do Španělska. Dále se vypravilo do Francie, kde pobývalo až do září roku 1668.

Poslové byli přijati francouzským králem Ludvíkem XIV. a upevnili rusko–francouzské obchodní vztahy. Francouzi se však distancovali od možného spojenectví proti Turecku, protože i s ním měli obchodní vztahy. 16. září 1668 odjíždějí z Paříže, zpáteční cesta vede přes Amsterdam, Rigu a Pskov. V Potěmkinově spisu jsou podrobně popsány přijímací ceremonie, projevy účastníků rozhovorů jsou zde téměř doslovně přepsány. Dílo bylo poprvé publikováno v roce 1790.

Zápisky z cest Ivana Pětlina do Mongolska a Číny

(Putěvyje zapiski Ivana Petlina o Mingolii i Kitae)

Tyto zápisky jsou nejstarším z diplomatických hlášení týkající se cesty až do daleké Číny. Jejich autorem je Ivan Pětlin, tomský kozák, který vedl expedici z Tomska do Číny v květnu roku 1618. Na cestu se tehdy vydalo asi 12 lidí, převážně tomských kozáků a sibiřských Tatarů. Cesta vedla přes západomongolská území. V září dorazili do hlavního města Pekingu. Tam byli jen 4 dny, protože císař je nepřijal. Na jaře se Pětlin vrátil do Tomska. Expedice však přinesla svědectví o obchodu, o poloze Pekingu, velikosti řeky Obu a další důležité informace. Zápis se dochoval ve dvou variantách.

Poselstvo Fedora Bajkova do Číny

(Posolstvo Fedora Bajkova v Kitaj)

Dalším z pokusů o navázání diplomatických styků s Čínou bylo poselstvo vedené Fedorem Bajkovem. Fedor Isakovič Bajkov byl synem moskevského šlechtice. Získal místo stolníka na dvoře patriarchy Filareta Nikitiče Romanova a potom rychle postupoval nahoru. V roce 1654 vedl ruské poselstvo do Číny s cílem navázat sousedské vztahy. Doprovázeli je kozáci i obchodní karavany. Cesta začala 25. června 1654 a vedla nejprve po Irtyši, přes mongolské území k čínské hranici. 3. března 1656 přijeli do Kanbaliku, nynějšího Pekingu. Bajkov odmítl vyplnit ponižující podmínky přijetí u císaře, a tak mise skončila neúspěšně. V červenci roku 1657 se opět vrátili do Tobolsku. Dochovaly se dvě varianty zápisů.

Zpočátku jsem se zabývala otázkou, zda vůbec mám tento žánr zařadit do své diplomové práce. I když **hlášení poslů** úzce souvisí s cestopisnou literaturou, nepatří

přímo do umělecké literatury, nýbrž se jedná o dokumenty služební. Po přečtení několika ukázek z hlášení ruských poslů jsem však zjistila, že vůbec nejde jen o nudný služební dokument, ale o nesmírně poutavou, zajímavou a i napínavou četbu. Čtenář přímo „trne“ nedočkavostí, bude-li daná dohoda stvrzena, sňatek domluven nebo jak dopadne plánovaná válka. Vše umocňuje i z pohledu dnešního čtenáře pomalost, ba přímo „vleklost“ rozhovorů. Pro dnešního člověka je už jen těžko představitelné, že poslové byli nuceni ujet stovky kilometrů, být jen pro odpověď na jedinou otázku. Fakt, že se jedná o skutečné události a ještě k tomu události nesmírně významné, činí tuto četbu ještě napínavější.

Rovněž bychom neměli zapomínat, jak důležitou úlohu sehrálo právě úřední neboli služební písemnictví (delovaja pismennost') v rozvoji ruské umělecké literatury: „osvěžovalo“ jazyk, přinášelo nová témata, měnilo strukturu i obsah žánrů, pomáhalo literatuře přiblížit se ke skutečnosti. A v neposlední řadě si musíme uvědomit, že všechny tyto dokumenty jsou dokladem vysoké úrovně diplomacie na Rusi a vzdělanosti ruských lidí.

5.3. Zprávy expedic a příběhy cestovatelů

Zprávy expedic (otpisky zemljeprochodcev) jsou specificky ruským cestopisným žánrem. Týkají se totiž výhradně průzkumných výprav na Dálný Východ, zejména na Sibiř. V 16. a 17. století se Moskevská Rus soustředí na územní expanzi, což nutně vedlo v oblasti literatury k rozvoji cestopisných žánrů, neboť tito průzkumníci a dobyvatelé museli své poznatky a zážitky nějakým způsobem zaznamenat. A tak se zrodil nový cestopisný žánr.

Zprávy expedic je objevují až v 17. století, i když zájem o národy žijící na severovýchodě byl daleko dříve. O tom svědčí mnohem starší novgorodské letopisy. Rusové národy žijící na Dálném Východě nazývali Urga nebo Jurga. Zmínky o těchto národech se objevují např. v *Životě Stefana Permského* od Jepifanije Moudrého z přelomu 14. a 15. století.

Zpráva Petra Beketova o cestě do Zabajkalí

(Otpiska Petra Beketova o pohodě v Zabajkalje)

Prvním z autorů zpráv z dalekých cest byl Petr Beketov. Petr Beketov byl organizátorem prvních cest po řece Léně a jejích přítocích. V roce 1652 se vydal z Epicejského ostrogu k jezeru Irgeň a na řeku Šilku. Cílem bylo seznámit se s těmito málo osídlenými oblastmi a zmapovat je. Zprávy Beketova byly poprvé publikovány v roce 1848.

Zpráva Jerofeje Chabarova o cestě do Daurije

(Otpiska Jerofeja Chabarova o pochodě v Dauriju)

Dalším z dobrodruhů, který referoval o svých zážitcích byl Jerofej Chabarov. Jerofej Pavlovič Chabarov byl mořeplavec a cestovatel, účastník mnohých sibiřských expedic. V letech 1649 – 1650 se účastnil expedice na Amur společně s dalšími 70 účastníky. V roce 1650 se vrátil, aby posílil expedici ještě o 117 lidí a 20 kozáků. Vše činil na vlastní náklady. Po cestě docházelo k četným bojům s místním obyvatelstvem. Během 7 týdnů si však Chabarov místní kmeny podmanil a připojil je k ruskému státu. Kromě svědectví o všech těchto půtkách obsahuje Chabarovův zápis i zprávy o národech žijících u Amuru.

Zpráva Semjona Dežněva o cestě do Anadyru

(Otpiska Semena Dežieva o pochode na Anadyr)

Semjon Ivanovič Dežněv byl ruský cestovatel a mořeplavec. V roce 1648 podnikl cestu z Kolymy na Anadyr po moři. Všechny události z této cesty jsou sepsány ve dvou dílech sestavených podle tematických okruhů a odrážejících události ze 7 let. Spisy byly sepsány roku 1655. První kopie pochází z 18. století

Zpráva Andreje Bulygina o cestě k Ochotskému moři

(Otpiska Andreja Bulygina o pochodě na poberežje Ochotskogo morja)

Andrej Bulygin byl jakutský bojarský syn. V roce 1653 se vypravil na cestu k Ochotskému moři. Na moři všichni málem zahynuli. Autor popisuje veškeré události včetně špatných životních podmínek „služilých lidí“ - carských úředníků na Dálném Východě. Dílo bylo vydáno v roce 1951.

Vyprávění Vladimíra Atlasova o cestě na Kamčatku

(Skaski Vladimira Atlasova o putěšestvii na Kamčatku)

Až na Aljašku doputoval autor jediného, zde uvedeného, příkladu cestopisného žánru *skasky*. Vladimír Vasiljevič Atlasov pocházel z rolnického rodu. V letech 1697 – 1699 vedl první expedici na Kamčatku. V té době už byl zkušeným cestovatelem, který sloužil na Sibiři už přes 20 let. Byl iniciátorem této expedice, kterou organizoval na vlastní náklady.

V souvislosti s žánrem *expedičních zpráv* bych ráda zmínila ještě jedno zajímavé dílo, které významnou měrou přispělo k proměnám staroruských žánrů v průběhu 17. století. Mám na mysli *Život protopopa Avvakuma*.

Život protopopa Avvakuma sepsaný jím samým

(Žitije protopopa Avvakuma, im samim napisannoje).

Toto dílo se rovněž týká cesty na dalekou Sibiř, ovšem ne cesty objevitelské, nýbrž cesty nucené. Ač bylo napsáno ve stejné době jako výše zmíněné zápisky, jedná se o dílo poněkud jiné povahy. Klíčovým problémem, který v druhé polovině 17. století zasáhl do otázek života Rusi, byl konflikt zastánců tradic s tzv. západníky. Tento konflikt se týkal především oblasti církevní. Roku 1654 je vyhlášena církevní reforma, která opravuje a sjednocuje staré církevní texty. S církevní reformou je spjato jméno patriarchy Nikona, na jehož stranu se celou vahou postavila carská vláda. Ta tvrdě stíhala odpůrce reformy, kteří byli prakticky postaveni mimo zákon. Odpor stoupenců nedotknutelnosti starého náboženství (tzv. starověrců, či raskolníků) byl velice houževnatý. V čele Nikonových odpůrců stanul významný církevní hodnostář protopop Avvakum. Zato byl roku 1667 odsouzen a poslán do vyhnanství na Sibiř. O

svém strastiplném životě i neochvějně víře v Boha a jeho jedinou, tu správnou starou církev nám zanechal svědectví právě ve zmíněném vlastním životopise.

Život protopopa Avvakuma, jím samým napsaný přináší některé potíže už při žánrovém zařazení. Svým názvem „*Život*“ (*Žitije*) se hlásí k tradici hagiografické, ale autobiografický přístup silně omezuje jednoznačnost takového zařazení. Mimo to v Avvakumově autobiografii nejsou jen složky čistě biografické. Je tu také velmi mnoho náboženských úvah, které mají podobu traktátu a jsou v jistém smyslu samostatnými složkami díla. Ale i v samotném životopise je možno vydělit sibiřské období, jehož vylíčení je některými znaky spjata s útvary cestopisnými. Právě tato cestopisná složka díla bude předmětem našeho zájmu. V této části se Avvakum soustředil na vylíčení svých útrap, k nimž došlo za jeho pobytu na Sibiři. Píše, jak byl poslán na Sibiř i s ženou a dětmi, jak jeli 13 týdnů vozem, po vodě i na saních, zrovna, když jeho žena byla těsně po porodu. Dále píše, jak se s nimi málem potopila bárka, jak ho uvrhli do vězení a jak se pak vraceli zpět do Moskvy. Poměrně málo místa věnuje Avvakum sibiřské zemi a jejím obyvatelům, ale zaměřuje se výhradně na své utrpení a také na utrpení svých přátel a své rodiny. „*Od řeky Něrče jsme se pak vraceli zase zpátky do Ruska. Pět neděl jsme jeli na náledí na saních. Pro děti a naše krámy mně dali dvě herky. Ale já s protopopovou jsem musil klusat pěšky a byli jsme od ledu celí potlučení. Země je to barbarská a jinozemci nepřátelští. Nesmíme zůstat pozadu za koňmi, ale nemůžeme jim stačit, jak jsme hladní a utrmácení. Chuděra protopopová taktak se vleče, a najednou upadne, tak hrozně bylo kluzko. Stávalo se, že se při chůzi svalila a někdo druhý o ni klopýtl a také se svalil. Oba volali a nemohli vstát. Mužik volá: ‚Matičko důstojná, promiň!‘ A protopopová volá: ‚Vždyť ty mě, kmotře, zadávíš!‘ Přišel jsem k nim, a tu mi chuděra vyčítá a říká: ‚Dlouho-li ještě, protopope, budeme snášet tyhle trampoty?‘ A já na to odpovídám: ‚Do samé smrti, Markovno,‘ A ona s povzdechem odpověděla: ‚Dobrá, Petroviči, tak ještě poklušem!‘“ (6, s. 66)*

Podobnost s cestopisným žánrem se projevuje i v několika stereotypních úvodních formulích: *Když jsme vyjeli z Jenisejska...*, *Když jsme přijeli na Šamanský práh...*, *Pak jsme dojeli do jezera Irgeně...*, atd. (6, s. 66) Např. v *Putování Afanasije Nikitina za tři moře* rovněž čteme: *Na velké lodi jsme dopluli do moře...*, *A pak jsme odjeli k Širvanu šachovi, A pluli jsme mořem do Maskatu...* atd. (6, s. 66)

Přes všechny tyto podobnosti s cestopisným žánrem bych ale toto dílo cestopisem nenazvala. I když líčení cesty a s ní spojených útrap zaujímá významnou část díla, přece jen autobiografická vrstva silně převažuje. Autor se totiž téměř vůbec nezaměřuje na poznání a popis nové země a obyvatel, což bylo cílem nejen zmíněných cestovatelských zpráv, ale jen na vlastní osobu, potažmo rodinu a její problémy, což bývá rysem spíše žánru autobiografického.

Je tedy jasné, že Avvakumův vlastní životopis je složitá struktura, spjatá svými složkami s několika různými žánry. Avvakum sám se při koncepci svého životopisu orientoval na hagiografické vzory. K hagiografickému žánru ukazuje i pojetí vlastního života jako *passio* – utrpení, boj s ďáblem a řada zázračných událostí. Je možné, že Avvakum již při psaní vlastního životopisu pomýšlel na možnost svatořečení. Proto provádí výběr údajů, které do životopisu zařadí a vylučuje všechno, co by mohlo být v rozporu s touto koncepcí. Když mluví o svém mládí, vynechává např. podrobnosti, které vybočují z hagiografického rámce: jak pěstoval holuby, jak zabíjel zmije, jak se rád napil a jiné podrobnosti, které jsou známy z jeho jiných spisů. Své názory a jednání často také podpírá paralelami ze života svatých. Poprvé v historii žánru životů svatých je zde autor totožný s hagiografickým hrdinou a odvažuje se srovnávat dokonce s apoštoly.

Právě tato „nezařaditelnost“ do žánrových struktur činí toto dílo jedinečné a pozoruhodné. Fantastická líčení zázraků a nadpřirozených dějů se zde mísí s reálným popisem cestovních útrap i krutého života ve vyhnanství, citově vypjaté scény zápasů s ďáblem se střídají s výstižným líčením reálných životních situací, v nichž občas zajiskří i svérázný humor. Často připomíná svůj dar jasnozření a prorockých snů. Je pro něj charakteristická tvrdost a nesmiřitelnost v boji se zlem, motiv vědomí hříchu a motiv pokání. Jeho vlastní portrét má vzbuzovat dojem monumentality, přesto však textem prostupuje vědomí vlastní nicotnosti. Můžeme dokonce mluvit o jakémsi rozpolcení osobnosti. Na jedné straně energie, bojovný duch, snaha o dokonalost a moudrost. Na straně druhé vědomí hříchu, pocit marnosti, nepochopitelný fanatismus.

V Avvakumově jazyce vystupují dvě složky: hovorová řeč (prostorečie, Avvakumovým označením „vjakanie“) a ruská forma církevní slovanštiny. Objevují se

zde i vulgarismy. Odmítavý postoj k příznivcům patriarchy Nikona přináší dílu prvky ironie, sarkasmu, satiry i parodie.

I přesto, že jde o dílo přísně náboženské povahy i určení, stojí *Život protopopa Avvakuma* už na počátku nové literatury, která se bude soustavně rozvíjet až v 18. století.

Svůj životopis napsal Avvakum v pustozerském vězení v letech 1671-1672. Jeho autograf na některých místech upravil stařec Epifanij a spolu se svým životopisem a několika jinými díly se objevily v tzv. *Pustozerském sborníku*, který byl objeven roku 1912. Dílo bylo oficiálně vydáno roku 1861.

6. Didaktické využití tématu

Jako studentku pedagogické fakulty a učitelku mě vždy zajímá též možné didaktické využití jakéhokoli materiálu či tématu. Byla bych velmi ráda, kdyby tato teoretická práce našla i praktické využití a pomohla případným zájemcům při studiu ruské literatury či historie nebo byla inspirací ve školách při přípravě výuky.

Nepředpokládám sice, že by některý z učitelů ruštiny zašel při výuce tohoto jazyka tak daleko, že by na střední škole vyučoval o staroruském žánru poutních cestopisů, přesto si ale myslím, že se mé téma pro použití při výuce hodí, ba přímo nabízí. Mám tolik nápadů a námětů na zařazení tohoto tématu do výuky, že by to zřejmě vydalo na samostatnou diplomovou práci. Některé z nich zde uvádím.

Sama jsem se při psaní této práce přesvědčila, o nutnosti spojit několik vědních disciplín a oborů. I když zadání práce bylo z oblasti literatury, čerpala jsem informace nejen z literárních pramenů, z teorie literatury, genealogie, ale rovněž z knih historických a geografických, z církevních dějin, teologie atd. Jedním ze současných pedagogických trendů je právě propojování školních předmětů, tj. jednotlivých vědních oborů v jeden celek. Ne tedy téma studovat odděleně, jen z jednoho úhlu pohledu, ale ze všech možných stran, tak jak je to člověku přirozené. V poslední době je s oblibou využívaným způsobem výuky projektové vyučování, které toto propojení umožňuje.

Uvedu několik příkladů, jak je možné téma cestování a cestopisů využít. Téměř každý z nás rád cestuje. Vypravujme si tedy o cestování. Co nám přináší, ale i co nám

bere, jaké strasti nás mohou na cestě potkat nebo nás někdy už potkali. A jak to bylo dříve, v dávných dobách, jak se asi cestovalo? Lépe? Hůře? Pomaleji? Rychleji? Proč a kam lidé dříve cestovali? Proč si tedy nezadat např. téma „Náboženské poutě“ či jen „Cestování“, popřípadě „Historie cestování“ a nenechat studenty, ať dané téma zpracují po svém. Nejlepší je pracovat ve skupinách. Učitel může každému studentovi zadat jedno z témat či otázek, např. „Cíle cest středověkých poutníků“, „Způsob cestování v dávných dobách a nyní“, „Jaké literární památky o těchto cestách pojednávají a jakého jsou žánru?“, „Kdy a jak bylo přijato křesťanství v různých zemích Evropy? (Čechy, Rusko, Anglie, Irsko, Francie)“ apod. Studenti mohou své poznatky porovnávat. Téma lze adaptovat a přizpůsobit i potřebám výuky kteréhokoli cizího jazyka a reáliím dané země. Samozřejmě je možné ho zařadit i v hodinách českého jazyka a literatury. V hodinách literatury lze např. přečíst úryvky ze starých cestopisů jako východisko pro další projektovou práci.

Pro učitele češtiny, ale i kteréhokoli jiného jazyka mám tip na zpestření povinné pololetní slohové práce. Může to být jak úkol samostatný, například po probrání dokumentárních žánrů ve stylistice, tak součást a další úkol projektu s názvem např. „Cestování“. Studenti napíší svůj vlastní cestopis, nejlépe ze školního výletu. Učitel nejprve seznámí studenty s nějakým slavným cestopisem. Může to být například obecně známý *Milión* Marka Póla, ale proč neseznámít studenty s dobrodružnou cestou Afanasie Nikitina do Indie, či s putováním ruského mnicha do Svaté země. Tím bude téma práce nastíněno a zároveň dáme studentům jistý vzor. Probereme strukturu a formu cestopisu, můžeme i zmínit historii žánru. Zde velmi dobře využijeme výhodu cestopisu, totiž právě jeho nenáročnou strukturu a nízké nároky na autora. Cestopis narozdíl od románu či třeba filmového scénáře, může napsat téměř každý, autor nemusí být zrovna zkušeným literátem. A to je myslím největší přínos tohoto žánru při výuce. To, že autorem cestopisu může být opravdu každý, ne jen talentovaný žák, ale i žák průměrný, je jeho obrovskou výhodou. Studenti již nebudou s obavou usedat k psaní slohových prací, ale sepsání vlastních zážitků spojených s cestováním pro ně může být i obrovskou zábavou. Navíc v dnešní době díky možnosti využití Internetu, výpočetní techniky a digitálních fotoaparátů můžou vzniknout výjimečná díla i po stránce estetické.

Myslím, že pro učitele bude zajímavé, jak rozdílné budou jednotlivé cestopisy, jak odlišně studenti, kteří absolvují stejnou cestu a budou mít stejné zážitky, naloží s daným tématem a jak jejich osobnost ovlivní výsledek práce. Pokud tuto možnost učitel nemá, může samozřejmě uložit žákům napsat cestopis z jiné cesty, například z víkendového výletu na Karlštejn či z cesty k babičce. Žák si sám zvolí formu, dozví se, že existuje deníková forma či epistolární. Pokud se studenti rozhodnou pro epistolární formu, mohou pracovat i ve dvojici. Studenti si například mohou vyměňovat dopisy, e-maily, nebo i sms z výletu, mohou si navzájem odpovídat a reagovat na sdělené zážitky. Učitel může uspořádat i malou literární soutěž a společně s žáky mohou vybrat nejlepší literární dílo.

Dalším návrhem, který bych pro učitele měla, je zavedení alternativy k povinným čtenářským deníkům. Studenti si mohou začít psát svůj vlastní cestovatelský deník. Myslím, že by mohla vzniknout zajímavá díla. Pro některé studenty to budou jejich první literární výtvoř, které si jistě každý rád uchová jako cennou vzpomínku na určitou etapu svého života.

Cestopis lze ale s jistotou využít i při výuce morfologie. Většina cestopisných děl odkazuje do minulosti. Minulý čas je tedy slovesným časem, který většinou v cestopisech převládá. To se dá výborně využít při výuce minulého času a jeho nepravidelných tvarů zejména u cizích jazyků, např. angličtiny.

Téma této diplomové práce či práci samotnou lze tedy využít pro výuku literatury, stylistiky, morfologie ruského jazyka, ale i jiných cizích jazyků, dále pro výuku dějepisu a zeměpisu. Lze je využít pro jednotlivé předměty, ale lze i propojit několik předmětů dohromady, záleží na fantazii učitele samotného.

ZÁVĚR

Při své práci jsem vycházela z předpokladu, že cestopis je snad jediný z moderních epických žánrů, který se zrodil již ve středověku a dodnes se těší obrovské popularitě mezi čtenáři. Cestopis za tu dobu jistě neprošel takovou proměnou jako další středověké žánry, není ale pravda, že by se během staletí neměnil a nevyvíjel. Tak jako se měnilo vnímání a myšlení středověkého člověka, měnila se i literatura a s ní

samozřejmě i žánr cestopisný. Od přísně náboženské literatury, jejímž úkolem byl popis míst spojených s životem Ježíše Krista, a kde nebylo vhodné věnovat se něčemu tak neduchovnímu a druhořadému, jako je každodenní život místních obyvatel, či subjektivním dojmům autorovým, až k památkám velké historické a literární hodnoty, kde obdivujeme pozorovací schopnosti i vtip autora.

Tradiční poutní cestopis, který se rozvíjel za významné podpory církve, se postupně vymanil z jejího područí a nezávisle existoval i ve 20. století a v různých proměnách existuje dodnes.

Postupně se mezi autory cestopisů dostávali i autoři svěšťtí, především kupci a diplomaté, a tím jak se tento žánr zesvěšťoval, se i proměňoval. Tyto autory totiž mnohem více zajímal každodenní život tamních obyvatel, jejich zvyky a rituály, zajímalo je, co je v cizí zemích jiné, a pozorovanou skutečnost často i sami komentovali. Pavla Jazairiová v úvodu svého cestopisu z Izraele a Palestiny píše: „Cizí země jsou cizí právě proto, že tam nežijeme. Nové dojmy jsou pronikavé, ale poznání povrchní. Zato vidíme to, co člověk pohlacený všedním životem vnímá jako obyčejnou, nezajímavou věc.“ (7, s. 5) To, že tyto nové zkušenosti a dojmy jsou pro čtenáře zajímavé, pochopili již středověcí autoři. Každý z nich přidal něco nového a jedinečného a jejich osobní přínos způsobil i proměny a rozvoj cestopisného žánru jako takového. Proto již ve středověku začínají vznikat unikátní a hodnotné cestopisné literární památky.

Středověké putování ale ovlivnilo i další vývoj ruské literatury, jeho vliv je patrný z děl Radiščeva (*Cesta z Petěrburku do Moskvy*) a Karamzina (*Dopisy ruského cestovatele*). Motivy cesty objevujeme i v dalších významných dílech ruské literatury jako je Lermontovův *Hrdina naší doby* či Gogolovy *Mrtvé duše*. Tak jako středověcí poutníci, uskutečňují svou „duchovní cestu“ i hrdinové Dostojevského, Leskova, Gorkého a Venedikta Jerofejeva.

Jak jsme se přesvědčili, tematiku cestopisného žánru lze velmi dobře využít i ve školní výuce. Jeho dokumentární hodnota přispěje k rozvoji znalostí z oblasti geografie, historie, teologie i literatury a navíc se literárního procesu může student zúčastnit i aktivně. Osobnost autora a jeho vypravěčské schopnosti jsou v cestopisném žánru neméně důležité než v jiných epických žánrech, ale díky dokumentárnímu charakteru cestopisu a jeho poměrně jednoduché struktuře jsou zde přece jen kladeny poněkud

menší nároky na autorovu tvůrčí fantazii, než je tomu u jiných, fiktivních žánrů. Cestopis je tedy schopen napsat i autor méně zkušený. Právě toho se dá výborně využít při výuce, neboť i žáci a studenti se tak mohou stát autory literárního díla.

Dnes už myslím můžeme bez obav říci, že cestopis je žánrem nesmrtelným, tak jako je nesmrtelná touha po poznání cizích zemí. Dokud budou lidé cestovat, budou mít potřebu svoje zážitky uchovat pro sebe i budoucí generace. Cestovatelé ve 21. století se navíc už nemusí plahočit od pohoří k pohoří či od moře k moři, nýbrž jezdí auty a vlaky, létají letadly. Tento technický pokrok obrovsky zrychlil a usnadnil cestování a pomohl tak i rozvoji žánru cestopisů.

РЕЗЮМЕ

Древнерусская литература имела широкую и хорошо разработанную систему эпических жанров. Значительное место в ней занимало «хождение» - рассказ о путешествии. По подсчетам ученых записки о путешествиях («хождения», «путники», «странники», «паломники» «посольства», «скаска») составляли значительную часть репертуара русской литературы XII – XVII вв. Известно более 70 произведений, среди которых 50 оригинально-исторических и свыше 20 переводных и легендарно-апокрифических. Однако долгое время хождения оставались вне поля зрения литературоведения, изучались только лингвистами и историками, так как относились к документальной прозе средневековья. Реабилитировать жанр, выявив специфику его художественной природы, удалось благодаря работам Д.С. Лихачева и Н.И. Прокофьева. Прокофьев определил положение хождений в системе жанров средневековой литературы и эволюцию этой формы.

В путевой литературе Древней Руси Н.И. Прокофьев выделяет пять групп:

1) **Документально-художественные произведения**, составленные на основе личных впечатлений («хождения» игумена Даниила, Добрыни Яндрейковича, Игнатия Смольнятина и др.); 2) «путники» – краткие практические указатели маршрута (*«Сказание Епифания мниха о пути к Иерусалиму»*); 3) «скаска» – записи устных рассказов русских людей, побывавших в чужих странах, или приезжавших на Русь иноземцев; 4) **статейные списки** – отчеты русских послов о поездке за границу с дипломатической миссией; 5) **легендарные или вымышленные рассказы о путешествиях**, составленные с публицистической целью (*«Путешествие новгородского архиепископа Иоанна на бесе в Иерусалим»*).

В этой работе я занималась только документально-художественными произведениями. Поэтому я решила разчлнить путевые произведения по другому. Я выделяю следующие группы: хождения (паломнические, купеческие и дипломатические), **статейные списки и землепроходческие отписки.**

Разумеется, что самой интересной для литературоведов является первая группа **хождений**, хотя и **статейные списки**, которые обычно рассматривают среди памятников деловой письменности, не лишены художественной ценности.

Ходжения знакомили русского читателя с мировой историей, способствовали осознанию Руси как части христианского мира. Путь паломников обычно лежал в Иерусалим и Царьград, крупнейшие центры христианской и мировой культуры.

Для языка литературы **хождений** характерно использование иностранной лексики (слов из греческого, арабского, персидского, итальянского и других языков). К ним автор путевых записок прибегает, если в русском языке не находит эквивалента, или чтобы придать рассказу местный колорит. Церковно-славянская лексика и фразеология появляются там, где паломник описывает религиозные святыни и в связи с этим вспоминает эпизоды библейской истории. В целом же для языка **хождений** характерна опора на живую разговорную речь, иногда с сохранением диалектизмов и просторечий.

Жанр средневековых **хождений** не был малоподвижным и однообразным. В XII–XIII вв. в русской путевой литературе преобладали **паломнические хождения**, где было описание достопримечательностей Ближнего Востока. Основным произведением было *«Хождение игумена Даниила в Святую землю»*.

С XIV века в среде русских путешественников, кроме паломников, появляются новые типы - «гость торговый» и посол по государственно-церковным делам. Резко расширяется география путешествий - это и мусульманский Восток, и католическая Европа, и сказочно богатый мир Индии. Путевые очерки посвящаются не только памятникам культурного искусства, но и экономике, торговле, природе, культуре и быту чужих стран и народов. Происходит процесс постепенного и неуклонного обмирщения жанра, который сказывается на содержании путевых записок и на форме традиционных **хождений**.

Эти изменения нашли свое завершение в новой жанровой разновидности – **купеческих хождениях**. Первым дошедшим до нас произведением этой разновидности стало *«Хождение за три моря»* Афанасия Никитина.

В XVI–XVII вв. формируется новая жанровая разновидность – **землепроходческие отписки**, авторы которых как правило представители

социальных «низов», одержимые жадой неизвестного. Они предпринимают рискованные путешествия на Урал и в Сибирь, на Дальний Восток и в Китай.

Традиционные паломнические хождения, интерес к которым поддерживался церковью, продолжали совершать и описывать также в следующих веках. Древнерусские хождения, обретая новые жанровые разновидности, органично вросли в русскую литературу путешествий первой половины XVIII в., оказали влияние на формирование во второй половине столетия литературных путешествий - «*Путешествие из Петербурга в Москву*» А.Н. Радищева, «*Письма русского путешественника*» Н. М. Карамзина. Они сделали устойчивыми в литературе нового времени мотивы дороги и странничества. Путевой сюжет лежит в основе лермонтовского «*Героя нашего времени*» и гоголевских «*Мертвых душ*». По Руси с целью самопознания и народознания совершают свое «хождение по мукам» герои Н.С. Лескова и Ф.М. Достоевского, А.Н. Толстого и А.М. Горького. Следы поэтики древнерусских *хождений* можно обнаружить и в современной литературе, особенно в жанре путевого очерка.

BIBLIOGRAFIE

1. BLÁHOVÁ, Emilie; HAUPTOVÁ, Zoe; KONZAL Václav. *Písemnictví ruského středověku*. Praha: Vyšehrad, 1989.
2. BOTURA, Mojmir a kol. *Slovník ruských spisovatelů*. Praha: Lidové nakladatelství, 1977.
3. DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*. Praha: Panorama, 1984.
4. FOJTÍKOVÁ, Eva; MATHAUSEROVÁ, Světla; KOVAČIČOVÁ, Olga; BLAŽEK, Vladimír. *Staroruská čítanka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
5. GOGOL, Nikolaj Vasiljevič. *Duchovná proza*. Moskva: Russkaja kniga, 1992.
6. ILEK, Bohuslav. *Život protopopa Avvakuma*. Praha: Universita Karlova, 1967.
7. JAZAIRIOVÁ, Pavla. *Izrael a Palestina – Palestina a Izrael*. Praha: Radioservis, 2001.
8. JELÍNKOVÁ, Jana a kol. *Panoráma ruské literatury*. Boskovice, 1995.
9. KARAVAŠKIN, Andrej Vitaljevič; OLJŠEVSKAJA, Lidija Aľfonsovna; TRAVNIKOV, Sergej Nikolajevič; TROFIMOVA, Nina Vladimirovna. *Drevněrusskaja litěratūra XI- XVII vv*. Moskva: Vlados, 2003.
10. KLÁTIK, Zlatko. *Vývin slovenského cestopisu*, Bratislava, 1968.
11. KUSKOV, Vladimír Vladimirovič. *Istorija drevněrusskoj litěratūry*. Moskva: Vysšaja škola, 1977.
12. LESNÝ, Vincenc. *Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře*. Praha, 1951.
13. LICHAČOV, Dmitrij Sergejevič. *Člověk v literatuře staré Rusi*. Praha: Odeon, 1974.
14. LICHAČOV, Dmitrij Sergejevič. *Pamjatniki litěratūry drevněj Rusi*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1982.
15. LICHAČOV, Dmitrij Sergejevič. *Poetika staroruské literatury*. Praha: Odeon, 1975.
16. LICHAČOV, Dmitrij Sergejevič. *Putěšestvija russkich poslov XVI – XVII vv*. Moskva – Leningrad: Izdatěľstvo akademii nauk SSSR, 1954.
17. MATHAUSEROVÁ, Světla. *Poselství carských a císařských kurýřů*. Praha, 2000.
18. MATURA, Vladimír a kol. *Slovník světových literárních děl*. Praha: Odeon, 1989
19. OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Praha: Vyšehrad, 2002.

20. PACHOLEK, Radegast; HONZÍK Jiří. *Ruská klasická literatura*. Praha: Svoboda, 1977.
21. PETROV, Avvakum. *Žitije Protopopa Avvakuma*. Moskva, 1960.
22. POLIŠENSKÝ, Josef a kol. *Česká touha cestovatelská*. Praha: Odeon, 1989.
23. POLO, Marco. *Milión*. Praha: Odeon, 1989.
24. PROKOFJEV, N. I.; ALECHINA, L. I. *Zapiski ruskich putěšestvennikov XVI – XVII vv.* Moskva: Sovětskaja Rossija, 1988.
25. PRONIN, Alexander. *Istorija drevněj ruskoj literatury*. Frankfurt/Main: Possev, 1968.
26. RADIŠČEV, Alexander Nikolajevič. *Cesta z Petrohradu do Moskvy*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.
27. ROHOVÁ, Kamila. *Láska v Indii, Země Světa*, září 2002.
28. ROMANOV, Boris. *Putěšestvija v Sójatuju Zemlju*. Moskva: Lepta, 1995.
29. SCHREIBER, Hermann. *Mořeplavci, cestovatelé, objevitelé*. Praha: Olympia, 1974.
30. STERNE, Laurence. *Sentimentální cesta po Francii a Itálii*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.
31. ŠVANKMAJER, Milan; VEBER, Václav; SLÁDEK, Zdeněk; MOULIS, Vladislav. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
32. TICHOMIROV, M. N. *Ruskaja kul'tura X-XVIII věkov*. Moskva: Nauka, 1968.
33. VITAŠEVSKAJA, M. N. *Stranstvija Afanasija Nikitina*. Moskva: Mysl', 1972.

PŘÍLOHA

Obr. 1

Indičtí poutníci, Indie 2003

Obr. 2

Sředověcí poutníci
Poutnická hůl ve tvaru písmene T

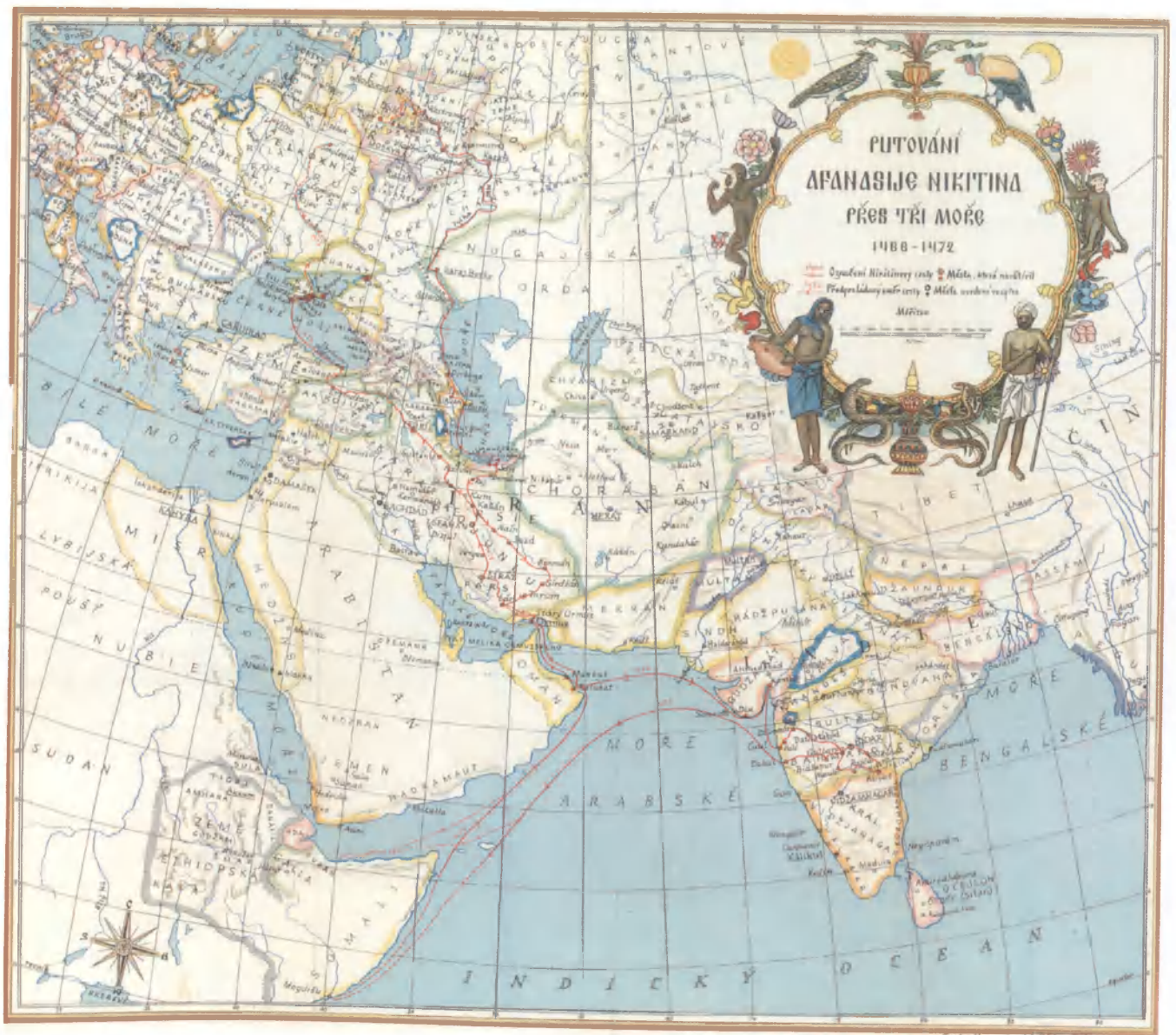

Obr. 3

Mapa světa ze 13. století

Seznam a název: Růžek, Jindřich

Obr. 6

Mapa cesty Afanasije Nikitina

